

LUND UNIVERSITY

Ämnade för restaurangarbete?

Om politisk styrning och lågutbildade ungdomars väg fram till arbetsmarknadens tröskel

Lainpelto, Jack

2018

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lainpelto, J. (2018). *Ämnade för restaurangarbete? Om politisk styrning och lågutbildade ungdomars väg fram till arbetsmarknadens tröskel*. [Doktorsavhandling (sammanläggning), Institutionen för tjänstevetenskap]. Lund University.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Ämnade för restaurangarbete?

Ämnade för restaurangarbete?

Om politisk styrning och lågutbildade ungdomars väg
fram till arbetsmarknadens tröskel

Jack Lainpelto

LUNDS
UNIVERSITET

Organization LUND UNIVERSITY:	Document name DOCTORAL DISSERTATION	
	March 23, 2018	
Author: Jack Lainpelto	Department of Service Management and Service Studies	
Destined to become restaurant workers? On political governance and low-skilled young people's path to enter the labour market		
A significant part of the labour market debate is devoted to issues concerning problematic youth. Expressions like "the lost generation" is coined to address the very core of the matter. It captures the difficulties for low-skilled young people to gain a sustainable work life in an education-oriented society. A strategy to increase employment opportunities specifically suited for the latter group was introduced in Sweden on 1 January in 2012. The VAT for restaurant and catering services was lowered from 25% to 12%. The aim is to support an increase in demand for restaurant and catering services and, through that, increase the number of employment opportunities for for the less educated labour market groups. In this study I have investigated how young people themselves describe the path from unemployment to an ambition to work in the restaurant industry. Empirical data were collected from two main sources. Firstly, material was gathered through in-depth interviews with 17 young men and women who, a few years after the implementation of the new VAT strategy for restaurant services, participates in a vocational training program in restaurant work. Secondly, material consisting of government policy documents published between the years 1981 and 2011 was collected. I used a theoretical frame inspired by Michel Foucault. The analysis takes place at an intersection where personal ambitions to improve problematic work lives meet political strategies that amount into an ambition to lead unqualified job seekers into suitable employment opportunities. I have viewed the relation between the two materials as a game of truth. It is a game between, on one side, the political ability to govern society and anchor important truths about the economy and, on the other side, a group of people who have ability to create resistance, motivated by their own interests and claims on the results the truth creates. How the essence of the political truth becomes relevant among the interviewees has been detected through the identification of truth practices. These truth practices also become essential to how the path to the restaurant industry takes form. Findings indicate that the process of occupational choice among the interviewees is predominately positive. The image of restaurant work as a representation of low-skilled work is characterised by possibilities to achieve success that have not previously been available. It is against the backdrop of the interviewees' problematic relations to the labour market that the image is argued to become relevant. Perhaps the relevance is even of a particular importance in a time when labour market opportunities are considered to be fewer for disadvantaged groups, while the importance of acting responsibly to create a sustainable work life is argued to be greater than ever.		
Key words: labour market; policies; unemployment; occupational choice; restaurant work; low skill; interest; self realization; confessions, TV chefs; truth practices		
Classification system and/or index terms (if any)		
Supplementary bibliographical information	Language Swedish	
ISSN and key title	ISBN 978-91-7753-583-6 (print) 978-91-7753-584-3 (pdf)	
Recipient's notes	Number of pages 193	Price
	Security classification	

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature _____ Date 2018-02-05

Ämnade för restaurangarbete?

Om politisk styrning och lågutbildade ungdomars väg
fram till arbetsmarknadens tröskel

Jack Lainpelto

LUNDS
UNIVERSITET

Omslagsfoto: Jack Lainpelto

Copyright Jack Lainpelto

Samhällsvetenskapliga fakulteten, Lunds universitet
Institutionen för service management och tjänstvetenskap

ISBN 978-91-7753-583-6 (tryck)

ISSN 978-91-7753-584-3 (pdf)

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet
Lund 2018

MADE IN SWEDEN ■■

Media-Tryck är ett miljömärkt och
ISO 14001-certifierat tryckeri.
Läs mer om vårt miljöarbete på
www.mediatryck.lu.se

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	7
Förord	9
1. Inledning	11
Syfte och frågeställningar.....	15
Disposition	16
2. Utblick mot en arbetsmarknadssituation	18
Tjänstesektorn	18
Yrkesvalet.....	21
Aktiverande arbetsmarknadsåtgärder	24
Restaurangarbetet.....	25
3. Teoretiska perspektiv och utgångspunkter	27
Maktrelationerna	28
Friheten	29
Vad är makt i den fria människans livsutrymme?	30
Problemet med frihet	32
Subjektet.....	34
Perspektivets och begreppens betydelse för avhandlingen.....	35
4. Material och analysmetod	38
Insamlingsfaserna av det empiriska materialet.....	38
De intervjuade ungdomarna.....	40
Etiska överväganden.....	45
Dokumentmaterialet.....	45
Stora och små berättelser	47
Foucault och de små berättelserna om livet.....	48
Ett sanningsspel	50
5. Den stora berättelsen om arbetslivet och arbetslösheten	53
1980-talet: talet om omställning och vikten av utbildning.....	54
1990-talet: talet om ekonomisk kris och vikten av personligt ansvar	60
00-talet: talet om ett nytt näringsliv och problemet med arbetslösa.....	65
En politisk berättelse om utveckling och bekymmer	68

6.	Arbetslivet och arbetsmarknaden.....	71
	Bilder av en förändrad arbetsmarknad	72
	Den ojämlika positionen	74
	En entreprenöriell tankevärld	79
	Anställningsbarheten.....	84
	Sammanfattande diskussion	90
7.	Erfarenheter av arbetslöshet	93
	Arbetsförmedlingen.....	94
	Bortom Arbetsförmedlingen.....	100
	Sammanfattande diskussion	109
8.	Vändpunktens praktiker	112
	Vändpunktens första skede – framåtblickandet.....	113
	Vändpunktens andra skede – ett väckt intresse	120
	Sammanfattning och diskussion	126
9.	Föreställningar om en ny framtid	129
	Relationer till tevekocken	130
	Bilder av förvandling.....	134
	När dörren till restaurangbranschen öppnas	141
	Sammanfattning och diskussion	148
10.	Vägen mot att bli restaurangarbetare.....	151
	Den stora berättelsen om social ordning och ideala sätt att vara	152
	De små berättelserna om trösklar: kroniskt otillräckliga eller entreprenöriella hjältar?	153
	De små berättelserna om återvändsgränder: det förlorade arbetslivet och det funna hoppet	154
	De små berättelserna om vändpunkter: ett väckt intresse för matlagning.....	156
	De små berättelserna om framtiden: i förebildernas fotspår.....	157
	Avhandlingens kunskapsbidrag.....	159
11.	English summary.....	164
	De medverkande ungdomarna.....	169
	Litteratur	173
	SOU-rapporter i kronologisk ordning	187

Förord

Att i detta korta avsnitt sammanfatta avhandlingsprojektet utmynnar i en känsla av otillräcklighet. Den enda erfarenhet jag är säker på att med ord kunna göra rätt-visa är denna: att skriva en avhandling är att leva både med och i en process som aldrig vilar. Det betyder att avhandlingen ständigt finns i tankarna och att man periodvis blir uppslukad av skrivandet. Det betyder i sin tur att man existerar i fysisk form, men att man ibland blir bortkopplad från vardagligheterna. När processen är som mest intensiv kräver avhandlingen ofta ensamrätt på uppmärksamheten och då blir det som händer bortom analyserna, både medvetet och omedvetet, sekundärt. Jag har hört om liknande erfarenheter av andra doktorander. Upplevelsen jag försöker beskriva vill jag med andra ord tillskriva den så kallade processen, något som är svårt att förklara för dem som är oinvigda och som i stället förundrar sig över hur en närvaro kan vara så frånvarande.

Möjligen kan det verka att jag så här långt skildrar en process där den ensamme är stark, det vill säga en process där forskarens framgång avgörs av dennes förmåga att stå emot omvärldens krav på uppmärksamhet. Det är inte omöjligt att bilden stämmer in på vissa. För min del är det emellertid ytterst ett sätt att ödmjukt konstatera att processen aldrig hade varit möjlig utan ett stöd från de som står mig närmast. Den jag framförallt vill nämna, med vetskap om att ett formellt tack på inga sätt beskriver vad jag egentligen känner, är min fru Camilla. Utan hennes hjälp, påmaningar och uppoffringar hade jag aldrig till slut nått fram till den mållinje som nu finns inom räckhåll. Jag vill i detta sammanhang också sända en tanke till mina barn Sophie, Simon och Lucas. De har i ärlighetens namn kanske inte alltid bidragit till att underlätta skrivandet, men viktigare är att de har verkat för en balans genom att vara ständiga påminnelser om att det finns viktigare saker i livet än att arbeta. Jag vill också sända en särskild tanke till min syster Katrin, vars råd och stöd har varit ett betydelsefullt inslag längs vägen.

Bortom familjesfären vill jag först lyfta fram Institutionen för service management och tjänstevetenskap på Lunds universitet. Trots att merparten av min tid har spenderats i Stockholm såg jag alltid sett fram mot resorna till Helsingborg. Sammanfattningsvis innebar resorna att jag för korta perioder kunde byta ut köksbordet mot ett kontorsbord och möjligheten att möta arbetskollegor i korridoren. Vidare vill jag uppmärksamma de som har ställt upp som opponenter under seminarierna, de som kom för att lyssna och ge synpunkter, mina doktorandkollegor, min "tredje läsare" och de som jag har träffat under kurser och konferenser. Ni har både direkt och indirekt varit medverkande till det slutliga resultatet. Jag vill också passa på att rikta ett stort tack till Gunilla Steen, som tålmodigt varit

behjälplig då jag som resande doktorand har försökt att hålla reda på mina administrativa plikter som anställd på ISM.

Slutligen vill jag ägna sista raderna till mina handledare Erika Andersson Cederholm och Fredrik Nilsson. Det råder inga tvivel om att ni har spelat en stor roll under processen och att mina stunder av vilsenhet hade kunnat bli än mer plågsamma utan den konstruktiva kritiken och de produktiva idéerna. Vi har återkommande pratat om det akademiska hantverket och så här i textform kan benämningen kanske te sig abstrakt. Min erfarenhet är dock att hantverket är lika konkret som det formalia som omger ett akademiskt arbete. Det omfattar sätt att tänka, sätt att se på världen och sätt att berätta om ”verkligheten”. Det är mot bakgrund av dessa insikter jag vill poängtera vidden av handledningens betydelse. Sådana lärdomar är oskattbara och det är med denna upplevelse mitt tack för ert stöd ska förstås.

Bålsta 3 januari 2018

Jack Lainpelto

1. Inledning

Intresset för att skriva denna avhandling har en anknytning till min egen livshistoria. Jag har haft förmånen att tidigare ha arbetat inom hotell- och restaurangbranschen, varefter jag har arbetat som yrkeslärare i både praktiska och teoretiska ämnen kopplade till yrkesområdet. En stark drivkraft i det senare arbetet har varit mitt intresse för bland annat arbetsmarknadsfrågor och utbildningsfrågor. Utöver kopplingen till nämnda intresseområden har avhandlingen dessutom ett närmare släktskap med boken *Den dolda kunskapen* (2012) som jag är medförfattare till. I boken förs bland annat en diskussion om ett allt större politiskt intresse för restaurangbranschen som en arbetsmarknadsdestination för svagare arbetsmarknadsgrupper. Diskussionen syftade framförallt till att kasta ett bredare ljus över ekonomiska förändringar som medverkat till att intresset för restaurangbranschen har utvecklats, där resonemangen dock begränsades till att övergripande behandla ett arbetsmarknadspolitiskt fenomen. I och med möjligheten att få göra detta projekt har jag därför fått tillfälle att särskilt återkomma till fenomenet och dessutom binda samman detta med mitt intresse för restaurangbranschen som en arena för arbetslivsfrågor.

Bryggan mellan boken och avhandlingen är en lagändring som trädde i kraft den 1 januari 2012. Lagändringen, som innebär att momssatsen för restaurang- och cateringtjänster har sänkts från 25 % till 12 %, presenterades som en viktig strategi i kampen mot ungdomsarbetslöshet. Kampens bakomliggande motiv behandlas i den då sittande regeringens *Jobbmanifest* (Alliansen, 2010). I skriften talas det bland annat om en särskilt svag arbetsmarknadsgrupp bestående av lågutbildade ungdomar som varken studerar, arbetar eller är aktivt arbetssökande. Således har dessa ungdomar hamnat i en utsatt position som karaktäriseras av utvecklat bidragsberoende i kombination med långvarigt utanförskap. Varför restaurangbranschen anses vara särskilt lämplig för att motverka arbetslöshet bland lågutbildade ungdomar förklaras i Finansdepartementets utredning *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (SOU 2011:24). Utredarna utgår från det övergripande målet att använda "vissa delar" av tjänstesektorn för att åstadkomma en "effektiv åtgärd i syfte att öka den varaktiga sysselsättningen" (SOU 2011:24, s. 1). Att restaurangbranschen valts ut beror på att en hög andel ung, okvalificerad

arbetskraft redan förekommer inom denna bransch. Därigenom framträder också momssänkningen som ett politiskt styrmedel med ett särskilt motiv: att stimulera efterfrågan på okvalificerad arbetskraft genom att skapa förutsättningar för lägre priser och därmed ökad efterfrågan på restaurangföretagens tjänster.

Relationen mellan politiska arbetsmarknadsstrategier och tjänstesektorn har en egen historia. Till exempel gjorde den socialdemokratiska regeringen en satsning redan år 1999 under namnet *Framtidsprogrammet* (se SOU 2004:17). Näringsdepartementet inledde då ett nära samarbete med Turistdelegationen samt branschorganisationen Rese- och Turistindustrin i Sverige (RTS). Samarbetet utmynnade i strategier och handlingsplaner med målet att öka företagets tillväxt genom att attrahera fler utländska turister (SOU 2004:17). Den borgerliga alliansregeringen fortsatte på den inslagna vägen efter regeringsskiftet år 2006. Med jordbruksminister Eskil Erlandsson som initiativtagare gjordes en politisk satsning på turistnäringen under namnet *Sverige – det nya matlandet*, där målet var att etablera Sverige som ett gastronomiskt resmål (Jordbruksdepartementet, 2008). Initiativet motiverades huvudsakligen av alliansregeringens målsättning att skapa arbetstillfällen även utanför storstadsområdena.

Under tiden efter genomförandet av den sänkta momssatsen har diskussionen företrädesvis uppehållit sig vid frågan om rekryteringseffekten. Ett övergripande intryck av diskussionen är att det råder delade meningar om huruvida lagändringen är en framgång eller ett för samhällsekonomin kostsamt misslyckande. Till exempel skrev Hirsch (2014), skribent på branschtidningen Besöksliv och här representant för den positiva diskussionsfalangen, om de tydliga sysselsättnings-effekterna. Med stöd av en rapport från Tillväxtanalys (underordnat Näringsdepartementet) hävdade Hirsch att lönesummor, antal anställda och företagens ekonomiska marginaler visade på en positiv utveckling efter momssänkningen. I konkret bemärkelse menade arbetsgivarorganisationen Visita (2012) att momssänkningen hade bidragit till öka lönesumman med 8,4 % mellan tredje kvartalet 2011 och tredje kvartalet 2012. Enligt Hotell- och restaurangfacket (HRF) (2014), här representant för den negativa diskussionsfalangen, präglades emellertid de positiva slutsatserna av en alltför stor osäkerhet. I stället ifrågasatte fackföreningen om momssänkningen verkligen var en jobbskapande reform. Viss tveksamhet över effekterna uttrycktes också i Konjunkturinstitutets slutrapport *Kort- och långsiktiga effekter av sänkt restaurangmoms*, vilket orsakades av svårigheten att "isolerat mäta effekter av momssänkningen" (Konjunkturinstitutet, 2015, s. 7). Myndigheten menade att sysselsättningens utveckling också står i beroendeförhållande till en mängd andra orsaker samt att det inte går att skapa periodiska jämförelser med en utveckling där momssatsen lämnats opåverkad (se

även Falkenhall et al, 2016).¹ Trots svårigheterna gav Konjunkturinstitutets beräkningar ett visst stöd åt Visitas beräkningar. Ett beräkningsunderlag inhämtat två år efter att momssänkningen infördes visade att antalet sysselsatta hade ökat med cirka 6 000 personer. Vidare menade Konjunkturinstitutet att 66 % av restaurangbranschens nyanställda år 2013 kom från de arbetsmarknadsgrupper som vanligtvis förknippas med svårigheter på arbetsmarknaden, däribland arbetsökande utan gymnasieutbildning.

Liksom lagändringen har ovannämnda diskussioner, perspektiv och rapporter varit viktiga för denna avhandling. Emellertid har ytterligare en fråga tagit form som inte verkar ha behandlats i den förda debatten: *hur blir lågutbildade ungdomar lockade av tanken på att bli restaurangarbetare?* Varken i SOU-dokumentet Sänkt restaurang- och cateringmoms (2011:24) eller i debatten om rekryteringseffekten ges betydelsen av lockelserna något märkbart utrymme. I stället framstår lågutbildade ungdomar som en resurs som kan styras med hjälp av politiska medel och därigenom ledas från arbetslöshet till anställningar inom särskilt utvalda branscher. Således tar ett fenomen form som inom fältet arbetsmarknadspolitiska policystudier skildras som en politiskt iscensatt indrivning av lågkvalificerad arbetskraft till branscher karaktäriserade av låga inträdeströsklar (se t.ex. Worth, 2005; Fevre, 2011).² Vad begreppet indrivning tycks belysa är följaktligen att politiken har en förmåga att genom strategier kunna para ihop rätt arbetsmarknadsgrupper med rätt arbetsgivare. I ett sådant scenario kommer betydelsen av lockelser att tonas ned eftersom indrivningen indikerar att en betydande andel av de lågutbildade ungdomarna förmodligen upplever begränsade möjligheter att göra egna yrkesval. Tankebilden bygger på bland annat Watsons (1987) diskussion om att yrkesvalet bland lågutbildade arbetssökande oftare styrs av till exempel det faktiska utbudet av lågkvalificerade arbetstillfällen, vilket innebär att gruppens valfrihet på arbetsmarknaden kan vara synnerligen begränsad.³

En motvikt till resonemanget om att lågutbildade ungdomar framför allt drivs in i lågstatusyrken förekommer inom fältet tjänstestudier, där forskningen fokuserar mot bland annat arbetslivsfrågor inom de *kundnära serviceorganisationerna*.⁴ Inom fältet ger undersökningar indikationer på att de framträdande motiven för yrkesvalet av förmodade lågstatusbranscher såsom restaurang oftare centreras kring generella föreställningar om den arbetssökandes sociala kompetens (se t.ex. Whyte, 1948; Mars et al, 1979; HRF, 2002; Lainpelto & Lainpelto, 2012). En viktig omständighet i denna diskussionstråd är således att yrkesvalet även kan vara grundat i lockelsen att arbeta i den sociala samvaro som den kundnära restaurangmiljön erbjuder sina verksamma. Därigenom tycks tjänsteperspektivet medverka till att positionera yrkesvalet närmare Ingelharts (1997) observation av trenden att

yngre oftare agerar enligt så kallade postmateriella värderingar, vilken beskriver hur arbetslivet har blivit en arena för självförverkligande.

I denna avhandling är det de motstridiga bilderna av yrkesvalet som utgör utgångspunkten för undersökningen. Frågan om hur lågutbildade ungdomar blir lockade av tanken att bli restaurangarbetare formuleras vid skärningspunkten mellan politisk styrning och människors möjligheter att välja egna yrkesvägar i livet. I denna skärningspunkt finns ett tomrum som orsakas av en till synes mycket begränsad forskning om hur lågutbildade ungdomar själva upplever sin väg fram till lågkvalificerade serviceyrken. Några år efter det att lagförslaget trädde i kraft möter jag därför vuxna ungdomar inskrivna på yrkesutbildningar i restaurangarbete. Sett till deras utbildningsbakgrunder och samlade erfarenheter av en svår arbetsmarknad kan ungdomarna sägas tillhöra målgruppen som ska hjälpas in på arbetsmarknaden av den sänkta momssatsens jobbskapande effekter. En av ungdomarna jag intervjuar kallar jag för Ramos. Han har sedan gymnasieskolan avslutades endast erfarenhet av tillfälliga anställningar. Själv anser han att arbetslivsmönstret beror på högre inträdeströsklar till arbetsmarknaden, något han förklarar så här:

Det är liksom ... kört när man inte kan någonting. Kan man ingenting så är det jävla tufft att få jobb.

För Ramos är konsekvensen av låg utbildning att han i praktiken oftare har försörjt sig med hjälp av bidragsutbetalningar än med löneutbetalningar. Genom att beskriva sin personliga situation ger Ramos inte endast en inblick i sitt eget liv, utan han beskriver en livssituation som binder samman honom med de övriga ungdomarna jag har intervjuat. I deras gemensamma upplevelser av arbetsmarknaden är det sällan intressant att anställa de som är lågutbildade och som saknar längre erfarenhet av arbetslivet. Parallellt med berättelsen om den svåra arbetsmarknaden finns emellertid också en annan berättelse som i stället målar upp ett önskat framtidsscenario. I likhet med Ramos identifierar Linda sig själv som lågutbildad, men på grund av att hon nu vill börja arbeta inom restaurangbranschen har framtiden fått en ljusare horisont:

I min egen framtid hoppas jag kunna jobba upp mig så jag kan öppna egen restaurang ... och inte behöva jobba för någon annan, utan jobba för mig själv liksom.

Vad de två berättelserna illustrerar är en förflyttning som rör sig från en position som karaktäriseras av en inlåsningseffekt till en position som karaktäriseras av ett

självförverkligande i restaurangbranschen. Hur förändringen möjliggörs verkar varken kunna fångas in endast med resonemang om politisk styrning eller endast med resonemang om det aktiva yrkesvalet. I utrymmet mellan dessa olika resonemang konkretiseras följaktligen tomrummet som jag har ambition att undersöka. I ljuset av detta är syftet att studera hur ungdomar själva berättar om sin väg fram till serviceyrken som den rådande arbetsmarknadspolitiken ser som lämpliga destinationer för unga lågutbildade arbetssökande. Det är berättelser som skapas i relation till utvecklingen av övergripande politiska visioner om arbetsmarknaden och den sänkta momssatsens specifika motiv. Således kastar undersökningen ljus över yrkesvalet genom att utgå från relationen mellan människans egenmakt och den politiska makten. I detta ljus blir ord som till exempel frihet, arbete, möjligheter och ansvar vägledande för att studera hur restaurangarbetaren tar form i de lågutbildade ungdomarnas tankar om sina egna framtider.

Syfte och frågeställningar

Avhandlingens syfte är att undersöka hur lågutbildade ungdomar blir restaurangarbetare. Detta skildras genom ungdomarnas livsberättelser om arbetsmarknaden, om arbetslösheten och om ett återtagande av framtidstron. Livsberättelserna präglas av ständiga förhandlingar i skärningspunkten mellan, å ena sidan, politiska visioner om framtid, utbildning och arbetsmarknadens utveckling samt, å andra sidan, ungdomarnas egna livsmål och drömmar. I avhandlingen studeras dessa förhandlingar mot bakgrund av ungdomarnas upplevelser av att vara lågutbildade i ett utbildningsinriktat samhälle.

För att uppnå syftet kommer huvudsakligen tre frågeställningar att undersökas:

- *Hur skildras villkoren för arbetslivet och för arbetslösheten såväl i det politiska talet som i ungdomarnas livsberättelser?*
- *Hur blir restaurangarbetet ett yrkesval för lågutbildade ungdomar?*
- *Hur konstruerar ungdomarna föreställningar om framtiden som restaurangarbetare?*

Avhandlingens centrala empiri består av 17 SOU-dokument (Statens Offentliga Utredningar) publicerade mellan åren 1981 och 2011 samt 17 djupintervjuer med ungdomar som vid tiden för materialinsamlingen genomgick en yrkesutbildning i restaurangarbete. Den första frågeställningen behandlas med utgångspunkt i båda materialen. Undersökningen riktas mot frågan hur föreställningar om arbete

och arbetslöshet konstrueras och hur dessa konstruktioner avspeglas i berättelser om framgång respektive motgång samt egenmakt och vanmakt. Resterande frågeställningar behandlas med utgångspunkt i intervjumaterialet. Den andra frågeställningen undersöker hur yrkesvalet tar form bland ungdomar i ett utbildningsinriktat samhälle. Den tredje och sista frågeställningen undersöker hur föreställningar om restaurangyrket skapas, hur restaurangyrket avbildas i ungdomarnas berättelser och hur yrkesidentiteter inom restaurangbranschen används i berättelserna för att skapa ordning i bilden av framtiden.

Avhandlingens förhållningsätt till det som studeras är utifrån en tjänstevetenskaplig grund inspirerad av Michel Foucaults maktperspektiv. Det innebär att avhandlingen använder ett urval av Foucaults begrepp och resonemang för att tolka spelet mellan samhällsutveckling, arbetsmarknad och föreställningar om låg utbildning. Avhandlingens ambition är att med hjälp av nämnda maktperspektiv skapa en ny förståelse för arbetslivsfrågor inom tjänstesektorn i allmänhet och restaurangyrket i synnerhet.

Disposition

Kapitel 2, *En utblick mot en arbetsmarknadssituation*, behandlar de forskningsfält som avhandlingen rör sig inom. Kapitlet presenterar ett urval av tidigare studier, teorier och diskussioner som förekommer inom respektive forskningsfält.

Kapitel 3, *Teoretiska perspektiv och utgångspunkter*, presenterar avhandlingens teoretiska ramverk. Mitt val av teori underbyggs av ambitionen att mot bakgrund av en politisk arbetsmarknadsstrategi studera ungdomarnas väg mot restaurangbranschen. Detta har motiverat användandet av Michel Foucaults maktperspektiv.

Kapitel 4, *Material och analysmetod*, är avhandlingens metodkapitel. Här redovisas insamlingen av empiriska material. I kapitlet görs även en redogörelse för de analysmetoder som har använts.

Kapitel 5, *Den stora berättelsen om lågutbildade och arbetslösa*, fördjupar bilden av den politiska bakgrundsberättelsen. Detta görs genom en undersökning av SOU-dokument inhämtade från tre årtionden: 1980-talet, 1990-talet och 00-talet. Fokus är riktat mot hur det politiska talet om lågutbildade och arbetslösa tar form, samt mot att lyfta fram ett urval av strategier som har lett till beslutet att sänka momssatsen för restaurang- och cateringtjänster.

Kapitel 6, *Arbetsmarknaden och arbetslivet*, behandlar ungdomarnas berättelser om arbetsmarknaden. I särskilt fokus står ungdomarnas förhållningssätt till sig själva som lågutbildade och upplevelser av möjligheter i arbetslivet. I kapitlet diskuteras omständigheter kring bland annat tillfälliga anställningsavtal och anställningsbarhet.

Kapitel 7, *Arbetslöshetserfarenheter*, fokuserar på ungdomarnas berättelser om att stå utanför arbetsmarknaden. Genom berättelserna framträder två regelverk av betydelse för ungdomarnas erfarenheter: ett formellt regelverk och ett informellt regelverk. Mot bakgrund av båda regelverken följer kapitlet ungdomarna från det att de är inskrivna på Arbetsförmedlingen till upplevelser av att vara arbetslösa bortom Arbetsförmedlingen.

Kapitel 8, *Vändpunktens praktiker*, undersöker berättelser som handlar om försök att vända livet och om betydelsen av att vara ledd av drömmar. I särskilt fokus står ungdomarnas berättelser om att söka efter de alternativ som samhället erbjuder och som ger möjlighet att förändra utsikterna i bland annat arbetslivet. Därigenom framträder också de praktiker ungdomarna använder för att iscensätta vändningen som leder in på vägen mot restaurangbranschen.

Kapitel 9, *Föreställningar om en ny framtid*, behandlar ungdomarnas berättelser och föreställningar om restaurangarbetet. I kapitlet studeras hur ungdomarna hämtar stöd för att skapa dessa föreställningar och hur stödet påverkar ungdomarnas berättelser om sig själva. I kapitlet framträder även erfarenheter av att vara elevpraktikant i restaurangköket.

Kapitel 10, *Vägen mot att bli restaurangarbetare*, är avhandlingens sista kapitel. I detta kapitel sammanfattas avhandlingens viktigaste observationer och samtidigt besvaras frågeställningarna. Kapitlet avslutas med en diskussion om avhandlingens kunskapsbidrag i förhållande till tidigare forskning.

2. Utblick mot en arbetsmarknadssituation

Tjänstesektorn

Talet om tjänstesektorn har många gånger en positiv klang i samhällsdebatten. Med utgångspunkt i teknologisk utveckling lyfter Eero Pantzar (2000) och Carl Orelund (2012) fram tjänstesektorn som betydande för skapandet av kvalificerade arbeten. Dessutom anses tjänstesektorn skapa enklare och okvalificerade arbeten som, ur ett samhällsekoniskt perspektiv, kan vara lämpliga för att dämpa arbetslösheten bland svagare arbetsmarknadsgrupper (se t.ex. Hultkrantz & Nordström, 1995). Vad spännvidden mellan kvalificerade och okvalificerade arbetstillfällen inom tjänstesektorn också betyder kan beskrivas på följande sätt. Inom tjänstesektorn kräver vissa arbeten utbildning, medan andra arbeten inte ställer särskilda krav på varken utbildning eller erfarenhet (Furuåker, 2002). Det är med utgångspunkt i de senare som tjänstesektorns låglönebranscher tar form. Bland andra för ekonomerna Gary W. Loveman och Chris Tilly (1988) samt sociologen Ulrich Beck (1998) ett resonemang om låglönesektorernas betydelse för samhällsekonomin. Den amerikanska arbetsmarknadens förmåga att skapa högre sysselsättningstal i jämförelse med Europa påstås huvudsakligen bygga på tillkomsten av okvalificerade låglönearbeten inom tjänstesektorn. En särskilt märkbar skillnad har varit den amerikanska arbetsmarknadens efterfrågan på arbetskraft inom restaurangbranschen och i synnerhet bland snabbmatsrestauranger (Kumar, 1997; Autor & Dorn, 2013).⁵ I den brittiska sociologen Anne Grays (2004) kritik mot utbredningen av en liberalpolitisk agenda hävdas att det sedan 1990-talet skett en liknande tillväxt av lågkvalificerade och lågbetalda arbeten även på den europeiska arbetsmarknaden (se även Goos et al, 2009). Det är arbeten som Gray menar är präglade av den privata tjänstesektorns pressade priser, hårda konkurrens och flexibla användning av arbetskraft. Den svenska sociologen och arbetslivsforskaren Lars H. Hansen (2003; se även Moreno-Galbís & Sopraseuth, 2014) för en diskussion om konsekvensen av denna tillväxt. Dis-

kussionen utgår från debatten om huruvida låglönearbeten har inneburit en tillväxt av "sämre" arbeten på bekostnad av arbeten med bättre villkor. Till "sämre" arbeten räknar Hansen in bland annat yrken inom restaurang, hotell och handel samt vissa omsorgsarbeten. Den gemensamma nämnaren för nämnda yrkesområden är att de kännetecknas av låga löner, låg status och få karriärvägar.

Låglönearbetarna i tjänstesektorn

Till diskussionen om tillväxten av låglönearbeten inom tjänstesektorn hör diskussionen om de som utför dessa arbeten. Inom arbetslivsforskningen är en av trådarna i diskussionen om arbetskraften fokuserad mot teman om ojämlikhet (se t.ex. Ioakimoglou & Soumeli, 2002; Bryson et al, 2004; Paulsen, 2010). I avhandlingen är diskussionen om ojämlikhet betydelsefull för att synliggöra föreställningar om det okvalificerade arbetet: dels för att förstå stereotypa föreställningar om arbetskraften inom de berörda delarna av tjänstesektorn, dels för att förstå kritiken som riktats mot dessa föreställningar.

I den övergripande diskussionen om låglönearbetare har den brittiska forskaren Guy Standing, vars utgångspunkt är en kritik av den globaliserade ekonomin, rönt uppmärksamhet för sin skildring av en ny samhällsklass kallad *prekariatet*. Prekariatets uppkomst anses bero på tillväxten av lågkvalificerade arbetstillfällen inom tjänstesektorn, men också på arbetsmarknadens anpassning till krav på flexibilitet (Standing, 2011a). Förändringarna har medverkat till att skapa en arbetsprocess som Standing (2014) menar behöver analyseras med utgångspunkt i relationen mellan arbete och arbetare. Genom att studera relationen identifierar Standing (2011b) prekariatet som en samhällsklass utan yrkesidentitet, anställd under sämre villkor i branscher där karriärvägar mer eller mindre hålls stängda. Det som ska förstås vara prekärt är således att klassmedlemmarna inte har andra alternativ än att acceptera ströjobb, osäkra arbetsvillkor och låga löner.⁶

Nära besläktad med prekariatet är benämningen *the working-poor* (arbetande fattiga; min översättning), det vill säga arbetstagare som har svårt att klara sig ekonomiskt trots att de lönearbetar (Wacquant, 2009; Fields, 2012).⁷ I en studie av Daniel Larsson och Björn Halleröd (2011) visas att förekomsten av arbetande fattiga i Sverige är vanligare bland exempelvis anställda med tidsbegränsade anställningsavtal och bland anställda inom hotell- och restaurangbranschen. I motsats till prekariatet framställs de arbetande fattiga däremot inte som en egen samhällsklass, utan som en utsatt arbetsmarknadsgrupp. Ändå karaktäriseras diskussionen om den senare arbetsmarknadsgruppen av ett innehåll som påminner om prekariatet. Bland andra hävdar de amerikanska arbetslivsforskarna Marlene

Kim (1998) och Jeannette Wicks-Lim (2012) att flertalet av de arbetande fattiga ofta saknar både utbildning och yrkeserfarenhet, vilket gör det svårt för dessa arbetstagare att påverka sina arbetslivssituationer till det bättre.⁸

Inom de delar av tjänstelitteraturen som belyser arbetslivet inom kundnära serviceorganisationer förekommer kritik mot tendensen att konstant skildra låglönearbetarna inom tjänstesektorn i termer av ett "offerskap". Till exempel lyfter Lainpelto och Lainpelto (2012, s. 69) fram risken med att kategoriskt beskriva vissa arbetsmarknadsgrupper som "offer för olika omständigheter". Resonemang underbyggs av tanken att det även inom gruppen låglönearbetare torde finnas arbetssökande som medvetet söker sig till berörda branscher på grund av intresse. Det är en infallsvinkel som användes redan 1948 av Willam Foote Whyte, vars etnografiska studie av restaurangbranschen i Chicago visade att majoriteten av de verksamma hade valt restaurangyrket på grund av det sociala spelet med kollegor och gäster. I boken *Manpower Problems in the Hotel and Catering Industry* av Gerald Mars, Donald T. Bryant och Peter Mitchell (1979) beskriver en hotellchef branschens anställda som en samling "udda personligheter" som finner glädje i att tillfredsställa de betalande gästernas skiftande behov. Därutöver finns resonemang som kopplar samman de verksammars intresse för att verka i restaurangmiljön med yrkesrelaterade kunskaper. Till exempel menar HRF (2002) i skriften *Hotellhälsa och restaurangrisker* att de personer som söker sig till yrket främst är de med social kompetens, där yrkets relationsskapande aspekter framställs som viktigast. Samtidigt bidrar nämnda kompetens också till bilden av det lågkvalificerade tjänstearbetet, något som enligt Michael D. Hartline och O.C. Ferrell (1996) samt Yvonne Guerrier och Amel Adib (2000) många gånger döljer yrkets dimensioner av komplexitet och skicklighet. Dessa dimensioner brukar till exempel behandlas inom forskningen om emotionellt arbete (se t.ex. Seymour, 2000; Hochschild, 2003; Hampson & Junor, 2010) och inom forskningen om servicemötets komplexitet (se t.ex. Bitner et al, 1994; Varca, 2004; Svingstedt, 2012; Andersson Cederholm et al, 2014). Komplexiteten och skickligheten föranleder arbetslivsforskaren Mary Lucas (2004) att beskriva yrkesstoltheten inom förmodade lågkvalificerade serviceyrken som jämförbar med yrkesstoltheten inom andra yrkesområden. De yrkesverksamma Lucas talar om arbetar som serveringspersonal vars mål är att i alla tänkbara situationer göra sitt bästa för att bemöta restauranggästernas förväntningar.

Yrkesvalet

Diskussionen om yrkesval handlar på ett generellt plan om ett av de mer betydande besluten människan tar i sitt liv (Drost, 2002; Zhan, 2015). Lönearbetet bidrar inte endast till den enskildes möjligheter i livet, utan dessutom till samhällets ekonomiska utveckling. Ändå påstår till exempel den tyska ekonomen André Drost att omständigheter kring yrkesvalet fått mindre akademisk uppmärksamhet än omständigheter som berör till exempel människors konsumtionsmönster och köppreferenser. Även i yrkesforskaren Ylva Ulfsson (2012) bok *Yrke* berörs orsaker till den sviktande uppmärksamheten. Hon menar att det finns ett intresse för fältet, men att detta övervägande har varit fokuserat mot forskningen om professioner. Därför har yrkesforskningen inte fått ett lika stort utrymme, vilket påstås antyda om ett visst ointresse för yrkesgrupper som inte är högutbildade och som inte innehar positioner med hög status.

De tidiga sociologiska teorierna skildrar yrkesvalet som en processliknande kompromiss mellan människans sociala miljö och upplevelser av möjligheter att träda in i särskilda yrken (Blau et al, 1956, Musgrave 1967; Watson, 1987). Det betyder att det sällan finns en avgörande stund då beslutet tas, utan snarare växer yrkesvalet fram genom en kombination av erfarenheter och socialiseringsprocesser. Därigenom anses yrkesvalet påverkas av den sociala miljön på två sätt. Den påverkar människans möjligheter att utveckla intressen samtidigt som dessa intressen utvecklas inom bestämda ekonomiska ramar. I sättet att resonera om yrkesvalet betonas således betydelsen av faktorer som strukturer, urvalsprocesser och de yrkestraditioner som råder inom olika samhällsgrupper. Betydelsen av bland annat dessa faktorer behandlas i till exempel Paul Willis (1977) bok *Learning to Labour*. Författaren gör en etnografisk studie av arbetarklassungdomar bosatta i en brittisk industristad. Det Willis lyfter fram är bland annat hur ungdomarna utgår från en motkultur mot utbildningssystemet. Enligt Willis är motkulturen ett uttryck för ungdomarnas medvetenhet om att arbetarklassens framtid inte står i ett beroendeförhållande till skolresultaten, utan till arbetsmarknadens utbud av arbetstillfällen och efterfrågan på arbetskraft.

I denna avhandling är utgångspunkten ungdomars upplevelser och erfarenheter av att uppfattas som lågutbildade på en utbildningsinriktad arbetsmarknad. Studien bidrar således till forskningen om yrkesval, utan att utpräglat fokusera på klass, kultur och socioekonomiska faktorer.

I debatten om relationen mellan lågutbildade och den utbildningsinriktade arbetsmarknaden finns argument som menar att efterfrågan på okvalificerad arbetskraft

ständigt sjunker (Holm et al, 2001; McIntosh, 2002; Nickell, 2004). Som en återkommande förklaring till den sjunkande efterfrågan anges den utbildningsinriktade arbetsmarknadens tillväxt (se t.ex. Locke & Kochans, 1995; le Grand et al, 2002; Nordström Skans 2009; OECD, 2012).⁹ Till denna förklaring hör diskussionen om konsekvenserna av den europeiska arbetskraftens pågående överutbildning, det vill säga att antalet högutbildade överstiger utbudet av arbetstillfällen med krav på högutbildad arbetskraft (Åberg, 2002; Pollman-Schult, 2005; Léné, 2011; Ponds et al, 2016). På grund av överutbildningen anses en undanträngningseffekt ha uppstått, vilket beskriver hur även lågkvalificerade arbeten i allt högre grad upptas av anställda med längre utbildningar. Undanträngningseffektens allvarligaste konsekvens är således att lågutbildade har fått konkurrens av högre utbildad arbetskraft, vilket ytterligare anses minska lågutbildades möjligheter att hitta arbeten. Följden hävdas vara att svagare arbetsmarknadsgrupper numera oftare ställs inför valmöjligheten att antingen acceptera de minst kvalificerade arbetena eller att vara arbetslösa. Innebörden av en sådan valmöjlighet synliggörs i bland annat socialantropologen Anna Gavanäs (2010) studie om den skattesubventionerade RUT-sektorn i Sverige. I studien intervjuas en yrkesgrupp som primärt representeras av utlandsfödda kvinnor. Genom de intervjuades erfarenheter framträder ett framtidslost yrke dikterat av låga löner, social isolering och stängda karriärvägar. Trots det framtidslösa innehållet anser de yrkesverksamma i studien att RUT-branschen åtminstone erbjuder en försörjningsmöjlighet på en arbetsmarknad där andra sysselsättningsalternativ upplevs vara synnerligen få.

Ovan nämnda perspektiv är relevanta för att förstå yrkesvalet i förhållande till ojämlika möjligheter i arbetslivet. I den här avhandlingen undersöks emellertid lågutbildade ungdomar som söker sig till restaurangbranschen på grund av drömmar om att skapa ett bättre liv och med ett uttalat intresse för restaurangarbetet. Därför kommer perspektivet på yrkesvalet att vara ett annat, medan det även i bakgrunden till denna avhandling finns en arbetsmarknad som generellt upplevs vara svårtillgänglig för svagare arbetssökande.

Med anledning av ungdomarnas uttalade intresse för restaurangarbetet hamnar avhandlingens utgångspunkt närmare politikforskaren Martin T. Wilkinsons (2000) resonemang om att yrkesvalet är nära knutet till upplevelsen av frihet. Till grund för diskussionen om friheten finns resonemanget om att arbetslivet har blivit centralt i uppbyggnaden av människans självbild och att yrkesvalet är en signal om den kontroll människan har över sitt liv. En mer övergripande diskussion om relationen mellan frihet och yrkesval förs av generationsforskaren Ronald Inglehart (1997). Den senare menar att det industrialiserade samhällets

fokusering mot funktionalitet och rationalitet allt mer har ersatts av så kallade *postmateriella värderingar*, i synnerhet bland yngre arbetssökande. Därigenom har påverkan av social miljö och socioekonomiska faktorer fått allt mindre betydelse för yrkesvalet och arbetslivet. I stället har yrkesvalet och arbetslivet blivit föremål för människans stärkta tro på självförverkligande och på möjligheten att egenhändigt forma det egna livet till en framgång. Emellertid menar Wilkinson att nedtoningen av traditionella ojämlikheter inte innebär att alla kan bli vad de vill. Snarare åtnjuter vissa större frihet i yrkesvalet, medan andra upplever friheten som begränsad av andra medverkande aktörer, såsom arbetsgivare och konkurrerande arbetssökande. Mot bakgrund av skillnader i frihet talar Wilkinson om effekterna av *positiva* och *negativa* yrkesval. Positiva yrkesval innebär att arbetssökande har tillgång till arbeten med värden som upplevs vara viktiga, medan negativa yrkesval handlar om alternativet att arbeta för att överleva. Svagare arbetssökande saknar således aldrig alternativet att göra ett negativt val, men dessa saknar oftare möjligheten att välja i det vidare utbudet av arbeten.

Aspekter av det positiva yrkesvalet kan exemplifieras med hjälp av etnologen och konsumtionsforskaren Magdalena Petersson McIntyres (2016) bok *Att älska sitt jobb*. I boken eftersöks svaret på frågan vad det betyder att vara en arbetade människa på den moderna arbetsmarknaden, något som blir belyst med erfarenheter hämtade från anställda inom detaljhandeln. Det Petersson McIntyre lyfter fram är de anställdas passionerade relationer till arbetet, även om anställningsvillkoren är sämre. Känslor av passion och upplevelser av att "älska arbetet" framhålls som uttryck för såväl yttre krav som ett sätt att skapa meningsfullhet i arbetet. I bakgrunden finns emellertid också en bredare utveckling som Petersson McIntyre menar har inneburit att passionen har blivit en allt viktigare värdemätare då karaktären blir synad. Saknas det passion kan det tolkas som att människan har misslyckats med att hitta sin "rätta plats" i livet. Därigenom har hon inte heller tagit sitt fulla ansvar eftersom sökandet efter "den rätta platsen" är en skyldighet som varje individ förväntas uppfylla.

Wilkinsons resonemang om positiva och negativa yrkesval är också relevanta i denna studie. Till skillnad från Petersson McIntyre, vars studie undersöker anställdas perspektiv, använder jag nämnda begrepp för att mer ingående studera yrkesvalets process, där fokus är särskilt riktat mot ungdomar vars ambition är att gå från arbetslöshet till att bli restaurangarbetare. För att undersöka detta yrkesval har jag valt att inte ställa innebörden av positiva och negativa yrkesval mot varandra. I stället förhåller jag mig öppen för att det kan förekomma inslag av både positiva och negativa processer även då yrkesvalet kan beskrivas som *självklart*.

Aktiverande arbetsmarknadsåtgärder

Den sänkta momssatsen för restaurang- och cateringtjänster kan knytas an till diskussionen om aktiverande arbetsmarknadsåtgärder. I boken *The Future of Work in Europe* beskriver arbetslivsforskarna Lars Harrysson och Jan Pettersson (2004) dessa arbetsmarknadsåtgärder som formade av normativa värden som är filtrerade genom ideologiska principer. Genom dessa normer och ideologiska principer har arbetslöshet övergått till att allt oftare betraktas som orsakad av den arbetslöses brist på karaktär och vilja att acceptera lågt betalda deltidsarbeten. Att vara inaktiv på arbetsmarknaden behandlas i relation till arbetsplikten således som ett moraliskt problem (se även Hobbins, 2016). För att motarbeta förekomsten av låg moral hos arbetskraften har politiska idéer tagit form kring den ansvarsfulla och aktiva medborgaren (Dean, 1995; Feijes, 2010; Dahlstedt, 2013). Enligt Magnus Dahlstedt, vars forskning ger en fördjupad insyn i betydelsen av medborgarskapet, är detta medborgarskap uppbyggt på föreställningen om ett ideal där arbetaren är ständigt tillgänglig och alltid villig att träda in på arbetsmarknaden. Den ideala arbetaren illustrerar emellertid också en dubbelhet. Utöver att vara ständigt tillgänglig och villig är idealet också uttryck för hur den individuella medborgaren har belagts med ett ansvar att både hitta och behålla anställningar.

Politikforskaren och tillika Foucault-inspirerade författaren William Walters (1996) skildrar de aktiverande arbetsmarknadsåtgärderna som ett uttryck för *human capitalism* (humankapitalism: min översättning).¹⁰ Karaktäristiskt för humankapitalismen är att arbetsmarknadsåtgärderna har ett bredare angreppssätt. Att öppna upp vägar in till arbetsmarknaden präglas av en politik som bland annat använder utbildningssystemet för att skapa allmänna kunskapslyft, men också ekonomiska strategier för att skapa skattesubventionerade arbetstillfällen. Därigenom strävar politiken efter att fostra en entreprenöriell samhällsanda och att vara en katalysator för medborgarnas egen drivkraft. Enligt Walters är denna strävan en reflektion av hur medborgare förväntas leva sina liv. Oavsett om det gäller arbetslösa eller arbetande förväntas alla att, så långt som möjligt, ansvara för den egna ekonomiska tryggheten, något som förutsätter att livet förvaltas på ett sätt som påminner om driften av ett företag.

Walters diskussion om det humankapitalistiska samhället knyter an till studier inom det arbetsmarknadspolitiska policyfältet. Enligt Sean Worth (2005) implementeras politiska strategier allt oftare i syfte att leda långtidsarbetslösa ungdomar direkt ut på arbetsmarknaden, motiverat av ungdomarnas brist på utbildning och arbetslivserfarenhet. Mindre hänsyn tas till de problem som ungdomar ofta möter på arbetsmarknaden, där tillgängliga arbetstillfällen ofta karaktäriseras av låga

löner och osäkra arbetsvillkor. Floro Ernesto Caroleo och Francesco Pastore (2007, s. 37) menar att bristen på hänsyn kan ses som ett uttryck för att ungdomarnas utsatta position på arbetsmarknaden egentligen inte hanteras som ett *riktigt* problem. I stället hanteras utsattheten som ett problem som blir löst så fort ungdomarna skaffat sig mer yrkeserfarenhet. Mot denna bakgrund anses lågutbildade ungdomars svårigheter att hitta arbete i högre grad vara en effekt av ett matchningsproblem, något som politiskt angrips genom strategier som syftar till att para ihop *rätt ungdomar* med *rätt arbetsgivare*. Det innebär enligt Ralph Fevre (2011) att vissa utvalda branscher blivit en del av en politik som med ekonomiska stimulansmedel ska förmås att hålla inträdeströsklarna låga. Enligt Fevre är detta en politisk strategi som i praktiken har skapat tillväxt inom branscher som ger tillbaka okvalificerade arbetstillfällen till den lågutbildade arbetskraften.

Avhandlingen har beröringspunkter med ovanstående diskussioner. Undersökningen tar emellertid fasta på ett underifrånperspektiv snarare än ovanifrån. Det betyder att de aktiverande arbetsmarknadsåtgärderna undersöks med utgångspunkt i de som är målet för strategierna. Avhandlingens fokus är därmed riktat mot hur det individualiserade ansvaret tar form och hur lågutbildade ungdomar medverkar till att uppfylla de aktiverande arbetsmarknadsåtgärdernas syfte.

Restaurangarbetet

En undersökning som berör restaurangbranschen och arbetslivsfrågor hamnar snabbt i ett utforskat område. Det har påpekats av bland annat Helene Lundqvist (2006) i textsamlingen *Genus på krogen*, utgiven av Restaurang- och hotellhögskolan i Grythyttan. Samtidigt är det möjligt att också nyansera bilden av det utforskade arbetslivsområdet. Det förekommer forskning om arbetslivsfrågor inom restaurang, men då handlar det ofta om en bransch präglad av låg status, låga krav på förkunskaper, låga löner, hög personalomsättning och osäkra anställningsvillkor (Gabriel, 1988; Thompson, 1990; Baum, 2008; Bloisi & Hoel, 2008; Robinson, 2008; Burrow & Yakinthou, 2015). I denna bild blir restauranganställda ofta skildrade som maktlösa, rotlösa och ständigt ställda inför risken att bli exploaterade. En förklaring till bilden är enligt den brittiska arbetslivsforskaren Roy C. Wood (1997) att de negativa skildringarna av restaurangarbetet har dominerat under lång tid och därigenom har perspektivet blivit ett ofrånkomligt innehåll i många hypoteser då restaurangbranschens arbetsvillkor studeras. I linje med dessa hypoteser har det därför uppstått en acceptans för bilden av

restaurangbranschen som unik, speciell och särskilt anpassad för vissa arbetsmarknadsgrupper.

Även i svenska studier om restaurangbranschen förekommer skildringar som knyter an till ovanstående resonemang. I Per Lindbergs arbetsmiljöstudie (1999) skildras restaurangbranschen som traditionstyngd och hierarkiskt uppbyggd. Organisationerna avtecknas som toppstyrda och rörligheten inom företagen är begränsad både horisontellt och vertikalt. Vidare beskriver Lindberg gränserna mellan olika avdelningar som skarpa och förekomsten av lågstatusyrken som ett väl etablerat fenomen. Även i Paula Mulinaris (2007) avhandling *Maktens fantasier och servicearbetets praktik* används ett arbetslivstema. Mulinari analyserar arbetsprocessen utifrån ett feministiskt perspektiv, där fokus riktas mot uppkomsten av ojämlika maktrelationer mellan anställda och köpare. Bland annat anses servicearbetet i dess nuvarande form innebära att de yrkesverksamma i restaurangbranschen exploateras, något som hävdas vara rotat i bakgrundsfaktorer såsom kön, klassstillhörighet och etnisk bakgrund. I Susanne Urbans (2013) studie undersöks huruvida restauranganställningar integrerar unga med utländsk bakgrund eller om anställningarna medverkar till att öka segregeringen på arbetsmarknaden. Urban utgår från hypotesen att restaurangbranschen skapar arbetstillfällen lämpliga för unga i början av deras arbetsliv, något som gör restaurangföretagen till en viktig arbetsmarknadssluss. Studien visar att de anställda som tar sig vidare till andra branscher främst är de med föräldrar födda i Sverige, medan unga restauranganställda med utrikesfödda föräldrar tenderar att antingen "fastna" i restaurangbranschen eller övergå till arbetslöshet.

Sammanfattningsvis återger ovannämnda studier bilden av det som kan beskrivas som det *hårda restaurangarbetet*. Här behandlas däremot inte aspekter av denna bild specifikt. I stället undersöks restaurangarbetet med utgångspunkt i föreställningar som huvudsakligen har tagit form utanför arbetsplatserna och de arbetsvillkor som råder. Genom dessa föreställningar synliggörs den process som också innefattar yrkesvalet, något som direkt knyter an till frågan hur restaurangarbetet blir ett "självklart" yrkesval bland arbetslösa ungdomar. Därigenom belyser avhandlingen även sambandet mellan restaurangarbete och arbetsmarknadsstrategier, något som motiverar användandet av ett särskilt maktperspektiv som kommer att vidare diskuteras i nästa kapitel.

3. Teoretiska perspektiv och utgångspunkter

Detta kapitel redogör för avhandlingens teoretiska perspektiv och centrala analysbegrepp. Diskussionen förs med utgångspunkt i den franska filosofen Michel Foucaults resonemang om dennes maktperspektiv. Diskussionen kommer att beröra fyra huvudsakliga temaområden: *maktrelationerna*, *friheten*, *problematiseringen* och *subjektet*. Kapitlet avslutas med en övergripande redogörelse för hur maktperspektivet har operationaliserats i avhandlingen.

Att bygga den teoretiska ramen med hjälp av Foucault förutsätter att man som författare också klargör sitt förhållningssätt till dennes författarskap, kanske främst på grund av att han aldrig formulerade specifika teorier om hur samhället fungerar (Nilsson, 2008). I stället beskrivs Foucaults arbeten framförallt vara prövningar av hypoteser som presenteras i form av idéer i syfte att diagnostisera samhället. Med anledning av sin hypotesprövande forskning beskrev Foucault sig själv även som arkeolog och historiker. Själv är jag varken filosof, arkeolog eller historiker, utan hör till de många som finner Foucaults olika perspektiv intressanta för att förstå den politiska maktens roll i det nutida samhället. Det betyder att jag inte använder det hypotesprövande angreppssättet och att jag inte alltid är bokstavstrogen i mitt förhållningssätt till de begrepp och resonemang som kommer att diskuteras. Möjligheten att ändå använda Foucaults resonemang grundlades huvudsakligen av honom själv. Foucault liknade sin forskargärning vid en verktygslåda ur vilken forskare och andra intresserade fritt kan låna begrepp och låta sig inspireras. Mot denna bakgrund vill jag använda benämningen idébank för att beskriva hur Foucaults maktperspektiv används i avhandlingen. För att placera betydelsen av idébanken i en mer vetenskaplig kontext vill jag med hjälp av Roddy Nilsson (2008) redogöra för de olika tillvägagångssätt den foucaultianska forsknings-traditionen karaktäriseras av: till dessa räknas den tematiska användningen, den metodiska användningen, samt den teoretiskt-reflexiva användningen. Med utgångspunkt i Nilssons kategorisering vill jag placera avhandlingen inom ramen för den tematiska användningen. I praktiken betyder det att "olika element och

idéer från Foucaults författarskap lyfts ut och appliceras” (Nilsson, 2008, s. 182) på avhandlingens valda undersökningsområde.

Utöver Foucault kommer diskussionen också att referera till författare som använt och utvecklat Foucaults verktygslåda för att analysera politisk makt i det nutida samhället, däribland Nicholas Rose, Peter Miller, Mitchell Dean och Magnus Hörnqvist. Denna litteratur har varit ett viktigt stöd för min egen förståelse av Foucaults perspektiv och hur det kan användas för att undersöka hur lågutbildade ungdomar blir restaurangarbetare.

Maktrelationerna

I och med att förslaget om en sänkt momssats för restaurang- och cateringtjänster presenterades, upprättades en särskild relation mellan den förda politiken och lågutbildade ungdomar. Samtidigt förstärktes andra relationer, inte minst relationen mellan lågutbildade ungdomar och restaurangbranschen. Syftet med att särskilt belysa de upprättade relationerna vill jag motivera med Foucaults (1997, s. 291) egna ord då han förtydligar sitt förhållningssätt till begreppet makt: *”I scarcely use the word power, and if I use it on occasions it is simply as shorthand for the expression I generally use: relations of power”*. Enligt Foucault är alltså makt och relationer sammanbundna med varandra. Hur makten opererar i relationen bygger på principen om att de sammanbundna parterna alltid har handlingsfrihet att dels använda egna strategier, dels bemöta andras strategier. Eftersom samma princip råder för alla relationer skildras inte heller samhället som delat mellan grupper som förfogar över total makt och grupper som helt saknar makt. Det är emellertid inte heller ett perspektiv som förutsätter att relationer behöver vara jämlika.¹¹ Men även då handlingsfriheten är begränsad är det centralt att inte likställa de starkare positionernas maktutövning med repressivt våld och tvång. I relationen är makten ständigt produktiv, vilket betyder att maktutövningen är riktad mot att kontrollera och, om nödvändigt, förändra beteenden och tankar (Foucault, 2000). Enligt Hörnqvist (2012) kan en makt som riktas mot tankar och beteenden liknas vid strategier som syftar till att upprätthålla en viss social ordning. Liknelsen utgår från en tes om att människor sällan eller aldrig frivilligt reproducerar en önskad social ordning, vilket betyder att ett samhälle utan maktstrategier har svårt att uppnå jämvikt och harmoni. Således förutsätter förekomsten av jämvikt och harmoni att *”samtliga individers handlingar [...] görs förenliga med den rådande konfigurationen av ojämlikheter”* (Hörnqvist, 2012, s. 10). Ur resonemanget framväxer ett förhållningssätt till makt som bland andra Dean (2014) beskriver

som fundamentet i politiska studier om hur människor styrs mot vissa önskvärda beteenden och handlingar.

Hörnvists och Deans redogörelser kan kopplas samman med Foucaults (2008a) skildring av samhället som en arena där maktrelationer samexisterar i ett nätverksliknande system som binder samman samhällets topp med dess botten. I bilden av detta nätverk studeras en maktrelation mellan det politiska styret och lågutbildade ungdomar. Utgångspunkten för studien är den nivå där ungdomarna organiserar och skapar mening i sina liv. Det är på den nivån frågan kan ställas hur makt till exempel påverkar tankarna om arbetets ställning i jämförelse med innebörden av att vara arbetslös. För att kunna undersöka nämnda fråga med hjälp av maktperspektivet har jag valt att särskilt analysera självbilderna ungdomarna skapar i berättelserna om sig själva. Att självbilderna får betydelse bottnar i tesen om en nedtonad auktoritär stat (Foucault, 1997). På grund av nedtoningen är människors möjligheter att leva sina liv inte längre bundna till statsmaktens aktiva roll i samhället, utan i stället har föreställningar etablerats om en autonom människa (Rose, 2010). De självbilder ungdomarna skapar kommer därför att analyseras som uttryck för den autonoma människans erfarenheter av att förvalta och forma livet. Som ett analysbegrepp kan förvaltningen knytas till Foucaults (1986) resonemang om den allt viktigare självomsorgen, något som denne skildrar som en attityd till livet, ett sätt för människan att skapa egna händelseförlopp och en utgångspunkt för sociala praktiker. Därigenom ska självomsorgen aldrig uppfattas som obetydlig, utan som utgångspunkten för människans möjlighet att inta en egen maktställning och att ibland göra motstånd mot andras makt (Foucault, 2008b).

Friheten

Bilden av den autonoma människan ska i avhandlingen förstås som en utgångspunkt i upplevelsen av frihet. Den frihet som avses ger emellertid inte den autonoma människan rätt att vara obunden eller fri från skyldigheter och ansvar. I stället ska friheten först och främst förstås som ett uttryck för en politiskt etablerad föreställning om att livet alltid ska vara möjligt att påverka och forma (Rose, 2010). Således är friheten knuten till människans upplevelse av självständighet och synonym med egenmakt, självbestämmande och valfrihet (Olsson, 1991). Att friheten därigenom kan beskrivas som definierad av politisk makt är ett återkommande tema i Foucault-inspirerade studier av det nutida samhället. Bland andra menar Mekonnen Tesfahuney och Magnus Dahlstedt

(2006, s. 57) att införandet av till exempel skolval, vårdval och pensionsval är uttryck för en frihet där valet att inte välja ”inte längre är ett möjligt val”. På så sätt kan friheten beskrivas som att, å ena sidan, skapa utrymme för individens självbestämmande, men, å andra sidan, i en form som blir obligatorisk att använda (Rose, 1999; Walters, 2012). Således avspeglar resonemangen två av maktperspektivets utgångspunkter rörande friheten. För det första finns det ingen begreppskonflikt mellan makt och frihet, utan tvärtom är båda förutsättningar för varandra. För det andra är friheten, i jämförelse med öppet tvingande åtgärder, en effektivare metod för att få människan att samspela med politiska visioner om samhället (se Foucault, 2000).

Här närmar jag mig begreppet frihet framförallt med utgångspunkt i ungdomarnas erfarenheter och jag använder ett perspektiv som tar stöd av Deans (2014) resonemang. Ur ungdomarnas erfarenheter framträder en aktör med förmåga att tänka själv och ambition att handla i egen sak. I Foucaults eget resonemang tycks inte aktören vara lika tydligt beskriven, men hans användning av begreppet *conduct* antyder hur aktören kan fås att träda fram i analysen (se Foucault, 1991). Å ena sidan kan *conduct* användas för att undersöka statsmaktens orkestrering av människans frihet. Å andra sidan kan *conduct*, i betydelsen av ett beteende, också användas för att undersöka aktörerna då de använder eller gör anspråk på frihet. Jag har i avhandlingen huvudsakligen valt att med utgångspunkt i den senare tolkningen förhålla mig till ungdomarna som aktörer med upplevelser av frihet att förvalta livet. Med hjälp av analysverktyget *conduct* kan ungdomarna således träda fram som självtänkande samt agerande i enlighet med egna förhållningssätt till egenmakt, självbestämmande och valfrihet.

Vad är makt i den fria människans livsutrymme?

Att statsmakten i teoretisk mening orkestrerar människans frihet kan också innebära utmaningar för den som vill analysera maktrelationer. Genom friheten kan maktens mest konkreta uttrycksformer lösas upp, vilket gör det svårt att avgöra vilka tankar och handlingar som är möjliga att härleda till specifika maktrelationer (Hörnqvist, 2012). Med andra ord kan inte forskaren okritiskt analysera alla tankar och handlingar som motiverade av makt, eftersom dessa samexisterar med otaliga andra tanke- och handlingsalternativ. I avhandlingen hanteras svårigheten med hjälp av två specifika analysbegrepp: sanningen och teknologierna.

Sanningen är först och främst en central beståndsdel i maktens språk (Foucault, 2000). Det betyder i praktiken att sanningen inte existerar i en objektiv mening och följaktligen finns det ingen allomfattande sanning inom räckhåll för någon. I stället finns sanningen i de värden och normer statsmakten framhåller som viktiga för samhällets utveckling. På det sättet anses alla samhällen utveckla egna sanningsregimer, vars plattform ofta är förstärkt av vetenskapen och institutionerna som producerar kunskapen och omsätter sanningarna till praktiker. Sanningsregimerna ligger till grund för en allmänrådande sanningspolitik som cirkulerar maktens sanningar i samhället. Väl ute i samhället, det vill säga i arenan där olika maktrelationer samexisterar, är sanningen däremot inte föremål för en okritisk reproduktion. Tvärtom representerar sanningen en konstruerad verklighet som existerar i konkurrens med andra konstruerade verkligheter. Således kan sanningen beskrivas som föremål för en kamp som ytterst handlar om statsmaktens möjligheter att styra samhället och att genom sanningspolitiken förankra sanningar om ekonomi och tillväxt. Foucault (1997) skildrar kampen som ett sanningsspel. Enligt Rose (1997) möjliggörs spelet av att sanningen alltid lämnar utrymme för motstånd och konflikter. I sanningsspelet har parterna således alltid egna intressen och anspråk på resultaten som sanningen skapar. Det ställer människan inför alternativen att antingen underkasta sig sanningsregimen eller använda egna sanningar för att utöva motstånd mot andras sanningar.

I sanningsspelet är frågan om teknologier viktig. Med hjälp av teknologier har människor kunnat bemyndigas att "kontrollera sig själva, i sin egen kropp, i sina rörelser, i stället för omslutande masskontroller" (Foucault, 2008a, s. 213). I avhandlingen utgår jag från två teknologier: *maktteknologier* och *självteknologier*. I avhandlingen finns maktteknologierna utanför människan i syfte att reglera hennes beteende och ta hennes tankar i anspråk för vissa ändamål. Med maktteknologier görs människan alltid till ett objekt, underordnad sanningarna och maktens ambition att producera vissa dugligheter och färdigheter. I avhandlingen åskådliggörs maktteknologierna i berättelser om till exempel Arbetsförmedlingen och skolan, det vill säga institutioner som utifrån skapar olika avtryck i tanke-mönster och självbilder.

Självteknologierna hamnar i fokus då ungdomarna antingen på egen hand eller med hjälp av andra försöker förändra sig själva. Foucault (2008a, s. 263) beskriver denna förändring som ett sätt för människor "att omvandla sig själva i syfte att uppnå ett visst tillstånd av lycka, renhet, vishet, fulländning eller odödlighet". Ett sätt att konkretisera självteknologier i avhandlingen är att betrakta dem som uttryck för självdisciplinering. Enligt Foucault (2000) är det högst osäkert om belöning och bestraffning är de mest effektiva metoderna för att få en människa

att lära sig någonting. Mer effektivt är ett system som överför viktiga sanningar, men som verkar utanför de juridiska, politiska och ekonomiska makttapparaterna. Vid ett annat tillfälle talar Foucault (2008a) om den disciplinerande makten, det vill säga makten som utgår från oskrivna regler eller normer. Med andra ord kan den disciplinerande makten beskrivas som något som har sitt säte i medvetandet, det vill säga att människor vet att det finns risk för bestraffning om man överträder eller utmanar normerna (Foucault, 2009). Således kan den disciplinerande makten liknas vid en självteknologi som i form av en moralkompass stödjer människan att på egen hand uppnå till exempel ”renhet, vishet och fulländning”.

Trots att teknologierna i detta kapitel operationaliseras på olika sätt är de i maktperspektivet aldrig åtskilda från varandra. Således bygger avhandlingens övergripande förhållningssätt till de valda teknologierna på tolkningen att båda innefattar en maktutövning. Med detta menas att både maktteknologier och självteknologier identifieras som ambitioner att fostra och förändra människan samt att förmå människan att tillämpa vissa attityder och förvalta möjligheter på vissa sätt (se Foucault, 2008a).

Problemet med frihet

Sambandet mellan ungdomarna som medverkar i avhandlingen är att relationen till arbetsmarknaden på ett eller annat sätt kan sägas vara bekymmersam, något som inte minst betonas av deras erfarenheter av arbetslöshet. Den bekymmersamma relationen ska förstås som att ha en dubbel betydelse. Ur det politiska perspektivet kan momssänkningen tolkas som ett uttryck för att den bekymmersamma relationen har uppfattats som ett samhällsekonomiskt problem. Ur ungdomarnas perspektiv har den bekymmersamma relationen lagt grunden till en ekonomisk utsatthet som också genererar personliga problem. Begreppet problem knyter i sin grundform an till kärnan i Foucaults forskargärning. Själv verkar han betrakta identifikation av problem som utgångspunkten i diagnostiseringen av samhället (se Foucault, 2001). Underlaget skapas av observationer av hur formuleringar av problem i det förflutna ligger till grund för hur makten utövas i nuet för att kontrollera människan och hennes frihet. Hur vissa tankar och handlingar uppfattas som mer problematiska än andra och hur vissa samhällsgruppers existens problematiseras mer än andras har därför blivit föremål för analyser av Foucault-inspirerade författare. Till exempel skildrar Rose (2010) hur kringdrivande människor, tiggare och arbetslösa länge varit betraktade som samhällsproblem, omgärdade av föreställningar om samhällshot, oordning och farlighet. Ett än mer

konkret exempel behandlas i Birgitta Svenssons (1993) avhandling *Bortom all ära och redlighet*. Svensson undersöker hur gruppen "tattare" problematiserades av svenska staten på grund av att deras levnadssätt uppfattades som olämpligt under uppbyggnaden av det svenska folkhemmet.

I detta arbete har jag valt att dessutom synliggöra problematiseringen som en praktik som synliggörs genom de självbilder som ungdomarna ger uttryck för. Det tolkar jag som möjligt att analysera med hjälp av spänningen mellan upplevelser av normalitet och avvikelse. Således ska problematiseringen förstås som sprungen ur förhållningssätt till värderingar och normer som handlar om ideala sätt att leva livet. För att göra resonemanget mer konkret vill jag utgå från SOU-dokumentet *Ekonomiskt stöd vid ungdomsstudier* (2003:28). Utredarnas avsikt var att angripa konsekvenserna av neddragningar inom skolområdet, något som skapar bekymmer för de elever som inte fullgör gymnasieutbildningen på grund av personliga eller sociala problem. I utredningen tydliggörs också ett större problem eftersom ofullständiga gymnasieutbildningar står i kontrast till samhällets långsiktiga ekonomiska vision:

Utbildning får en mer central betydelse för välfärd, tillväxt och utveckling. Satsningar på utbildning på alla nivåer bryter väg för kunskapssamhället och bidrar till att förverkliga visionen om ett livslångt lärande. Utbildning vidgar vyer, utvecklar personligheten och ger bättre förutsättningar såväl för den enskilde som för samhället att möta vår tids stora utmaningar och snabba förändringar. Alla människors rätt till kunskap och utveckling är mot den bakgrunden utgångspunkt för regeringens politik. Kunskapssamhället skall stå öppet för alla. Att nå dit är en stor välfärdspolitisk uppgift i framtiden. Utbildning måste vara en kraft för social förändring. (SOU 2003:28, s. 49)

I citatet finns ett innehåll som också skapar utrymme för problematiseringen av vad ofullständiga gymnasiebetyg innebär för utvecklingen av ett kunskapssamhälle.¹² Det underliggande problemet handlar om svårigheten att skapa en social förändring i samhället om det inte samtidigt finns en villighet bland medborgarna att på liknande sätt problematisera sig själva. Följaktligen torde avsaknaden av vidgade vyer, en outvecklad personlighet och sämre förutsättningar att möta snabba förändringar även behöva uppfattas som bekymmersamt bland de som saknar adekvat utbildning. Att använda konceptet problematisering på detta sätt knyter i viss mån an till Foucaults (1990) resonemang om konsten att leva. Levnadskonsten görs konkret genom människans medvetenhet och frivillighet att utifrån självvrannsan söka efter sätt att fjärma sig från det onormala och, om nödvändigt, förändra sig själv och sitt liv. Följaktligen kan även

problematiseringen beskrivas som produktiv, så tillvida att levnadskonsten inte endast synliggörs av insiktsfullhet utan även av ambitioner att skapa något nytt. Ur detta perspektiv kan konsten att leva knytas an till det Miller och Rose (2013, s. 142) kallar *the problematization of life* (livsproblematisering; min översättning). Vad livsproblematiseringen beskriver kan tolkas vara en berättelse med ett terapeutiskt innehåll som människan använder för att förstå sig själv, för att överkomma svårigheter och för att uppnå sin fulla kapacitet (se Rose, 2010). Genom livsproblematiseringen ska följaktligen ett särskilt subjekt skapas.

Subjektet

Genom maktperspektivet åskådliggörs hur makten formar subjektet. Subjektet är benämningen på den människa som makten har gjort till sitt objekt och som underordnas i linje med den rådande sanningspolitiken. Beskrivningen återknyter till resonemanget om maktrelationen, vars igenkänningstecken är maktutövningen som alltid riktas mot tankar och beteenden. Som föremål för en sådan maktutövning kan människan sägas vara i en ständig "position att åtlyda och även utöva makten" (Foucault, 2008, s. 42). Genom beskrivningen görs människan till maktens relä eftersom makten alltid opererar genom denna. Med andra ord passerar makten genom den människa som makten har skapat och som i praktiken gör subjektet till maktens sanningseffekt.

Konstruktionen av subjektet är en metod för att åskådliggöra hur sanningseffekter kommer till uttryck. I boken *The Learning Society From the Perspective of Governmentality* talar Thomas S. Popkewitz, Ulf Olsson och Kenneth Petersson (2007) om subjektet med en stark tro på sambandet mellan lärande, samhällsutveckling och självförverkligande. I boken *Governmentality* analyserar Stefan Lessenich (2012) uppkomsten av subjektet som i det aktiva samhället alltid är redo för förändring och motiverad av valmöjligheter som ständigt tillgängliggörs. I Magnus Hörnqvists (2008) skildring av 1990-talets arbetsmarknadspolitik beskrivs ett arbetslöshetssubjekt som skapas genom att sätta arbetslösa under allt större press. Målet var att alla som kunde arbeta alltid skulle stå till arbetsmarknadens förfogande och samtidigt avkrävas ett allt större ansvar för att aktivt medverka till en lösning på arbetslöshetsproblematiken. I studier av bland annat Dorte Caswell, Greg Marston och Jorgen M. Larsen (2010) samt Tom Boland (2016) visas med vilka maktteknologier det var möjligt att skapa subjektet. I policydokument och informationshäften börjar till exempel arbetslösa att benämnas arbetssökande. I och med ordskiftet installeras skyldigheter, såsom

skyldigheten att samarbeta med myndigheter och att upprätthålla en positiv inställning till arbetssökandet. Således kan benämningen arbetssökande liknas vid ett maktspråk vars initiala ambition var att omvandla passiva objekt till aktiva subjekt.

Det som främst intresserade Foucault (1997) var hur subjektet talar om sig själv med utgångspunkt i den position som verkligheten tillgängliggör. För att operationalisera resonemanget har jag valt att även förhålla mig till Rose (2010) analys av samma begrepp. Enligt Rose framträder subjektet i människans olika identiteter genom de åsikter, värderingar och världsbilder som synliggörs. Identiteterna är inte unika för varje enskild människa, utan kopplar samman denna med olika gemenskaper där specifika identiteter används av flera. Till exempel gör Rose en analys av en universell yrkesidentitet vars mål i arbetslivet i första hand inte längre är ekonomiska. I stället karaktäriseras yrkesidentiteten av ett sökande på arbetsmarknaden efter självförverkligande, framgång och en optimering av livskvaliteten.

Perspektivets och begreppens betydelse för avhandlingen

I avhandlingen undersöks två olika material med hjälp av en tematisk användning av begrepp och resonemang hämtade ur Foucaults verktygslåda. Först har frågor ställts till ett material bestående av SOU-dokument. Syftet är att kasta ljus över politiska strategier och taktiker, vars avsikt är att binda upp människan till uttalade visioner om samhället. Således används dokumenten som uttryck för en sanningspolitik som med hjälp av normer och värderingar strävar efter att skapa en viss social ordning. Genom att identifiera den sociala ordningen möjliggörs också en undersökning av hur problematiseringarna riktas mer mot vissa arbetsmarknadsgrupper än mot andra. Därefter har frågor ställts till ett intervjumaterial jag har samlat in, där syftet är att i relation till motivet bakom den sänkta momssatsen åskådliggöra ungdomarnas väg till att bli restaurangarbetare. Här utgår den övergripande analysstrategin från begreppet *conduct*. I undersökningen används *conduct* för att synliggöra ungdomarna som självtänkande aktörer i livet, agerande i egen sak för att få fäste i vuxenvärlden. På grund av materialets karaktär identifieras maktrelationerna med hjälp av ungdomarnas sätt att berätta, sätt att tänka och sätt att förhålla sig till omvärlden. Genom självbilderna som framträder i

berättelserna synliggörs hur makt produceras, reproduceras, förhandlas och möter motstånd.

Trots ungdomarnas utbildningsbakgrunder och återkommande erfarenheter av arbetslöshet är ojämlikhet inte utgångspunkten för frågorna som har ställts till materialet. Tvärtom är frågorna formade i en analysram där makt och frihet är förutsättningar för varandra. Det betyder i sin tur att det är i ungdomarnas upplevelser av frihet som spåren av makt kommer att sökas. Spåren söks i friheten som ungdomarna upplever i vardagen, såsom till exempel friheten att förvalta livet genom att välja gymnasieutbildning och friheten att på egen hand avbryta gymnasiestudierna. Det betyder att fokus riktas mot olika händelseförlopp, där maktens påverkan blir möjlig att studera med hjälp av berättelser om vad det till exempel innebär att vara utbildad kontra lågutbildad. Konkreta uttryck för påverkan är förhållningssätten till det "sunda förnuftet", konsekvenserna "alla" känner till, talet om "de givna resultaten", "misslyckandena" och ideala sätt att leva livet.

En fråga som har ställts till intervjumaterialet är hur de livsproblematiserande berättelserna kan identifieras? I undersökningen är fokus särskilt riktat mot berättelser om övergångar, vilket i intervjumaterialet illustreras av övergången från grundskola till gymnasieskola, från gymnasieskola till arbetsmarknaden och från att vara arbetslös till att bli självförsörjande. Den livsproblematiserande berättelsen identifieras i dessa övergångar genom de självbilder som träder fram när ungdomarna reflekterar över framgångar och motgångar i livet, samt i berättelser om eftertänksamhet, efterklokhet, insiktsfullhet och ibland även en ånger över hur livet har förvaltats. Då livet förvaltas felaktigt talar Foucault om den "disciplinerande makten, det vill säga makten som utgår från oskrivna regler eller normer" (se s. 26). I analysarbetet har resonemanget om den disciplinerande makten använts för att identifiera berättelser om normativa regelbrott, vars straffutmätning tar stöd av oskrivna regelverk. Därigenom operationaliseras den disciplinerande makten med stöd av tesen att människan förfogar över en inne-boende förmåga att veta när felaktigheter har begåtts eller när ett motstånd har gått för långt. Med utgångspunkt i intervjumaterialet har de milda straffen undersökts genom observationen av rättfärdigandet. Ett exempel på rättfärdigandet är uppfattningen om att låg utbildning i mångt och mycket är en självorsakad situation. Följaktligen blir även arbetslöshet en konsekvens av de livsval som har gjorts. Mot bakgrund av berättelser om de rättfärdigade konsekvenserna kan de milda straffens disciplinering synliggöras. Därigenom skapas också ett underlag för observationer av sanningarna som dels ger vissa mer makt genom att ungdomarna avsäger sig

makt, dels ger vissa rätten att fördöma samtidigt som ungdomarna fördömer sig själva.

Avslutningsvis har frågan hur makten kan åskådliggöras som produktiv ställts till materialet. På ett övergripande analysplan operationaliseras resonemanget om den produktiva makten genom att identifiera samband mellan intervjumaterialet och SOU-dokumentet. Dessa samband åskådliggörs av berättelser om till exempel konsekvenserna av att vara arbetslös och vikten av att bete sig som en arbetsökande. Sambanden åskådliggörs också av berättelser som handlar om att iscensätta förändringar utifrån egna avsikter, men där målen för förändringen kan placeras i en verklighetsbild som är gemensam för båda typerna av material. I maktperspektivet träder subjektet därmed fram som en illustration av hur människan underordnas makten, vilket synliggör människan som maktens sanningseffekt. Sökandet efter subjektet riktas mot ungdomarnas åsikter och värderingar. Här vill jag återknyta till Ramos, som i inledningskapitlet framhålls som en talesperson för intervjumaterialet, då han beskriver sig själv som arbetslös på grund av att ”han inte kan någonting”. Men det är också viktigt att söka efter konkurrerande åsikter och värderingar. I praktisk mening riktas således undersökningens fokus mot berättelser som, å ena sidan, handlar om upplevelser av motgångar men som, å andra sidan, samexisterar med berättelser om framgång och självförverkligande.

Här avslutar jag diskussionen om avhandlingens teoretiska perspektiv och teoretiska utgångspunkter. I nästa kapitel behandlas material och analysmetod, något som bland annat leder till en närmare beskrivning av vilka möjligheter maktperspektivet skapar för analysen av dokumentmaterialet och intervjumaterialet.

4. Material och analysmetod

I detta kapitel redogör jag för avhandlingens empiriska underlag och analysmetod. Inledningsvis presenteras allt material som har samlats in under avhandlings-skrivandets gång, vilket även innefattar empiri som här antingen bara har fått ett marginellt utrymme eller inte använts aktivt. Sedan behandlas det specifika intervjumaterial som har inkluderats i avhandlingen utifrån överväganden om urval av intervjupersoner, intervjuprocessen och erfarenheter av intervjumetoden. Detta följs av en diskussion om ett dokumentmaterial som består av SOU-dokument publicerade mellan åren 1980 och 2011. Övergripande behandlas syftet med att inkludera dokumentmaterialet samt vilka sökmeter som har använts. Efter empiripresentationen följer en fördjupad diskussion om hur jag förhåller mig till hela materialet. En central diskussionspunkt är beslutet att operationalisera maktperspektivet med hjälp av ett berättelseperspektiv. Med detta perspektiv avser jag att synliggöra intervjumaterialets position i förhållande till dokumentmaterialet, vilket görs genom benämningarna *stora* och *små berättelser*. Avslutningsvis behandlas undersökningens analysmodell. Det är en modell som har skapats med utgångspunkt i det tidigare resonemanget om sanningsspelet. Övergripande bygger modellen på att ungdomarnas personliga berättelser analyseras i relation till ett urval av politiska motiv för att sänka momssatsen, där analysmetoden som används bygger på den tematiska analysen.

Insamlingsfaserna av det empiriska materialet

Insamlingen av empiriskt material har skett i två faser under avhandlings-skrivandet. Inledningsvis samlades ett material in bestående av fokusgrupp-intervjuer och fältobservationer från ett konferensbesök. Båda materialen utgjorde underlaget för en pilotstudie vars syfte var att undersöka hur studerande ungdomar resonerar kring frågor om arbetsmarknad och utbildning. Att fokusgrupp-intervjuer valdes som insamlingsmetod motiverades dels av hur frågorna formulerades, dels av möjligheten att snabbt samla in ett användbart material. Totalt

genomfördes sex gruppintervjuer med ungdomar i åldrarna 19 till 22 år. Varje grupp bestod av två kvinnor och två män. Av dessa grupper genomgick två en högskoleförberedande gymnasieutbildning, två genomgick en yrkesförberedande gymnasieutbildning med inriktning mot restaurangarbete och två genomgick en bredare arbetsmarknadsutbildning med inriktning mot servicearbete inom bland annat hotell och restaurang. Varje fokusgrupp ombads att först diskutera nio öppna frågor vars syfte var att undersöka föreställningar om utbildning och arbete. Frågor som ställdes handlade om hur ungdomarna upplever arbetsmarknaden och inom vilka yrkesområden man upplever att det finns efterfrågan på arbetskraft. Utöver frågorna ombads fokusgrupperna också att ta ställning till åtta hypoteser rörande generationstypiska arbetslivsvärderingar.¹³ Hypoteserna avsåg att undersöka bland annat hur ungdomarna förhåller sig till begreppet karriär, betydelsen av att ha varierande arbetsuppgifter och hur viktig lönefrågan är i förhållande till andra arbetslivsfaktorer. För att ytterligare fördjupa min kunskap deltog jag även som observatör på Vinnovas årskonferens i Stockholm den 25 oktober 2012 med temat *En dag i informationssamhället*. På så sätt fördjupades min insikt om samarbetet mellan politik och näringsliv samt hur kunskapsbegreppet används i en samhällsutvecklande kontext. Kort sammanfattat visar pilotstudien att det existerar olika förhållningssätt till begreppet kunskap. Bland annat observerades en distinktion mellan hur de olika utbildningsgrupperna värderade betydelsen av, å ena sidan, betygsgrundade kunskaper och, å andra sidan, personliga egenskaper. Dessutom gav intervjuerna indikationer på att ungdomarna inom arbetsmarknadsutbildningen i högre grad upplevde begränsade valmöjligheter på arbetsmarknaden.

Då min egen kunskap om avhandlingsområdet fördjupades ändrades fokus från att ha varit mer övergripande till att mer specifikt närma sig den arbetsmarknadspolitiska relationen mellan lågutbildade ungdomar och restaurangarbetet. Den nya inriktningen fick konsekvensen att den tidigare insamlade empirin behövde kompletteras med nytt material. Huvudsakligen motiverades kompletteringen av att den teoretiska utgångspunkten formades till ett maktperspektiv, vilket också ändrade projektets frågeställningar. Materialet till pilotstudien blev därmed i högre grad en del av avhandlingens bakgrundskunskap, medan ett material bestående av individuella djupintervjuer och ett material bestående av SOU-dokument har blivit mer framträdande.

På grund av innehållet i de senare intervjuerna väcktes också ett intresse för att studera massmediala källor. En viktig mediekälla har varit utbudet av tevesända matlagningsprogram. Av särskilt intresse var de tevekokar ungdomarna uppgav att de kontinuerligt följer, men också programkonceptet där långtidsarbetslösa

människor utan tidigare erfarenhet ges möjlighet att under en begränsad tid lära sig restaurangyrket. För att observera det senare konceptet följde jag programmen *Leifs restaurang* och *Arga restaurangen*. Under programmens gång förde jag anteckningar om bland annat intryck, språkbruk och händelser som upplevdes viktiga för mitt valda fält. Dessa medieobservationer har emellertid inte spelat en aktiv roll i det slutliga analysarbetet. Jag upplever att materialets karaktär gör ungdomarna till objekt snarare än subjekt, vilket för avhandlingen i en riktning bort från undersökningens formulerade syfte.¹⁴ Således ska insamlingen av mediematerialet snarare förstås som att ha varit en metod för att stärka min egen förståelse för ungdomarnas berättelser och för den källa till branschkunskap som flera av ungdomarna själva använder som referens. Därutöver har även ett mindre urval av skönlitterära böcker studerats tillsammans med självbiografier av så kallade restaurangprofiler, varav några även förekommer i denna slutliga version. Alltså har till exempel även självbiografierna använts för att fördjupa min egen kunskap om restaurangarbetet, där syftet har varit att inhämta ytterligare perspektiv på frågan hur restaurangbranschen kan vara ett lockande alternativ på arbetsmarknaden. Med andra ord har det senare dokumentmaterialet styrts av ambitionen att ibland förstå ungdomarnas berättelser med nyanserade perspektiv snarare än att endast grunda analysen i en läsning av akademiskt material.

Här avslutar jag diskussionen om insamlingsfaserna och det totala materialet. I de nästkommande avsnitten kommer endast djupintervjuerna och SOU-materialet att behandlas.

De intervjuade ungdomarna

Ungdomarna som har deltagit kan bäst beskrivas som ett koncentrerat urval, det vill säga att ungdomarnas erfarenheter är relevanta för att besvara de frågor som undersöks (se Harding, 2013). Emellertid ska det redan här betonas att urvalet inte är motiverat av ett intresse av att till exempel undersöka effekter av en generationstillhörighet eller av ett händelseförlopp kopplat till en viss ålder. Således ska det betonas att jag inte gör anspråk på att positionera avhandlingen i ungdomsforskningens fält (se t.ex. Gullberg & Börjesson, 1999; Johansson, 2003; Kåks, 2007; Lindblad & Lindgren, 2009; Gillberg, 2010; Sahlén, 2012). I stället ser jag nämnda fält som ett omfattande forskningsområde som faller utanför avhandlingens syfte. I min studie är deltagarnas profil primärt ett resultat av SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (2011:24), vars strategi är riktad mot grupper med svag förankring på arbetsmarknaden, däribland lågutbildade

ungdomar. Primärt är det mot bakgrund av denna politiska strategi som min ambition blev att inkludera unga arbetssökande som vid tidpunkten för intervjuerna befann sig i en fas mitt mellan arbetslöshet och restaurangarbete. I syfte att rekrytera denna specifika grupp till studien togs kontakt med utbildningsanordnare som identifierades genom Arbetsförmedlingens hemsida och vars programutbud vid tidpunkten erbjöd yrkesutbildning i restaurangarbete. Totalt kontaktades fem utbildningsanordnare på fyra orter som till sin geografiska karaktäristik befinner sig i skalan mellan storstadsregion och småstadsregion. Av dessa avböjde två utbildningsanordnare att medverka. En hade vid tidpunkten inga elever inskrivna som överensstämde med profilt bilden, medan den andra avböjde på grund av att man inte var intresserad av att låta elever medverka i undersökningen. Totalt utfördes 17 djupintervjuer med restaurangelever från tre olika utbildningsanordnare. Av dessa är en utbildningsanordnare verksam i en storstadsregion, en är verksam i en medelstor stadsregion och en är verksam i en småstadsregion. Att intervjuerna stannade vid nämnda antal har två huvudsakliga orsaker. Antalet var vid tidpunkten representativt för de ungdomar som var inskrivna hos de kontaktade utbildningsanordnarna. När intervjuerna sedan började visade det insamlade materialet dessutom tendenser på en viss mättnad rörande hur arbetsmarknaden skildrades som ett bekymmer och hur restaurangarbetet skildrades som en lösning. Här vill jag också tillägga att restaurangelevernas upplevelser av till exempel den låga utbildningens konsekvenser i stort sett delades av ungdomarna som i pilotstudien genomgick en arbetsmarknadsutbildning i servicearbete. Således upplever jag att mättnaden förstärktes på grund av att utbildningsformen var den samma, det vill säga att elevunderlaget huvudsakligen utgjordes av de som hade bedömts vara i behov av hjälp för att komma in på arbetsmarknaden.

Benämningen "ungdomar" har definierats åldersmässigt i enlighet med SCB:s Arbetskraftsundersökning (2012). Det betyder att benämningen inledningsvis avgränsades till att inkludera personer mellan 15 och 24 år. Då kommunerna har det huvudsakliga aktivitetsansvaret fram till dess att en person fyllt 20 år avgränsades gruppen ytterligare (se t.ex. Skolverket, 2016), då till att omfatta personer mellan 20 och 24 år. Bland de som intervjuades hade en av männen som intervjuades hunnit fylla 25 år. Min bedömning är emellertid att avvikelser har en marginell betydelse för åldersavgränsningen och därför har denna intervju inkluderats i analysarbetet. Totalt består intervjumaterialet av nio kvinnor och åtta män. Förutom arbetsmarknadsstatus, ålder och utbildningsnivå har övriga bakgrundsfaktorer hanterats som slumpmässiga data. För det första motiveras detta beslut av att SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms* i huvudsak inte identifierar ungdomsgruppen på andra sätt än ålder, arbetsmarknadsstatus och

utbildningsnivå. För det andra uppfattar jag att övriga bakgrundsfaktorer i högre grad knyter an till frågor som tydligare undersöker strukturella ojämlikheter, vilket ligger bortom avhandlingens syfte. I stället har mitt förhållningssätt till bakgrundsfaktorerna formats av mitt sätt att tolka maktperspektivet, vilket innebär att det är den autonoma människans frihet att forma livet som är utgångspunkten.

Att intervjua

På grund av att kontakten först togs med utbildningsanordnarna kommunicerade jag inledningsvis med den utbildningsansvariga personalen. Ordningen medverkade till att personalen blev att betrakta som en form av grindvakter som jag först behövde förhandla med, vilket betyder att intervjuerna planerades och genomfördes i samråd med den ansvariga utbildningspersonalen. Det fick till följd att genomförandet av intervjuer först och främst anpassades till schemat hos respektive utbildningsanordnare samt att varje intervju som längst varade i en och en halv timme. I praktiken innebar det att intervjuerna genomfördes enligt ett mönster som innebar att de enskilda intervjuerna hamnade i tät följd efter varandra. Mönstret fick störst inverkan under de första intervjuerna eftersom det täta intervallet minskade min egen möjlighet att reflektera och att eventuellt korrigera min roll som intervjuare. Dock upplevde jag upplägget som ett mindre problem redan vid det andra intervjutillfället på grund av att jag då kunde praktisera lärdomarna som inhämtats från det första intervjutillfället.

Intervjuerna genomfördes med en semistrukturerad intervjuguide (se Silverman, 2011) bestående av tre temaområden: *vem har du varit; vem är du nu; vem vill du bli*.¹⁵ Målet har varit att samla in ett material som sträcker sig från erfarenheter av skola och arbetsmarknad till föreställningar om restaurangarbete och framtiden. Då temaområdena presenterades skedde det med hjälp av öppna frågor som fritt fick besvaras av de intervjuade och som sedan utvecklades vidare med hjälp av följdfrågor kopplade till innehållet i svaren. Ett viktigt mål inför intervjuarbetet var att konsekvent formulera frågor som uppmuntrade till ett berättande. För att konkret införliva målsättningen använde jag mig av barn- och ungdomsforskaren Ann-Christin Cederborgs (2005) resonemang om inviterande frågor, något som praktiserades genom att så långt som möjligt inleda varje frågeställning med orden "kan du berätta". Överlag upplevde jag att invitationen fungerade väl i de teman som behandlades. Däremot mötte jag vid några tillfällen även ungdomar som var märkbart fåordiga, trots användningen av invitationer. Vid dessa tillfällen krävdes, förutom uppmaningen att berätta, ett mer koncentrerat angreppssätt av mig som intervjuare. Det kunde till exempel utmynna i att vissa frågor återkom i nyanserad form, att det ibland fick bli tyst i väntan på ett svar och att jag några gånger, ibland

avsiktligt och ibland oavsiktligt, balanserade på gränsen till att ställa ledande frågor. Det jag upplevde som den genomgående största utmaningen var emellertid att ständigt vara beredd på att ställa följdfrågor. Jag upplevde svårigheten som en direkt konsekvens av att jag inledningsvis, på grund av ovana, var mer koncentrerad på genomförandet av intervjuerna än på att lyssna på de intervjuade. Efter en tid, när antalet intervjuer blev fler, upplevde jag dock svårigheten som mer hanterbar. I och med att jag upplevde mig säkrare i rollen som intervjuare, blev det lättare att vara uppmärksam på berättelserna som inhämtades. Svårigheten fick störst betydelse under de första intervjuerna, vilka i jämförelse med de som följde, inte blev lika rika på innehåll och djup.

En fråga jag under en tid funderade över var huruvida undersökningen kunde gagnas av uppföljningsintervjuer. Emellertid togs beslutet att en sådan strategi, stärkt av min tolkning av Foucaults maktperspektiv, egentligen inte uppfyllde ett syfte i studien. Med inspiration av ett resonemang av Nicolas Rose (1998) i boken *Inventing Our Selves* har mitt övergripande syfte varit att söka efter de berättelser som är ett resultat av det jag vill kalla den *första presentationen av jaget*. Det betyder att jag sett ett större värde i att i denna studie samla in ett intervjumaterial som är en representation av ögonblicksbilden där ungdomarna är positionerade mitt emellan arbetslöshet och restaurangbranschen. Som ett led i ambitionen att fånga ögonblicksbilden har jag sökt efter de första berättelserna, det vill säga de oförberedda svaren och de spontana reaktionerna som jag uppfattar bäst illustrerar positionen och den första presentationen av jaget. Således hade uppföljningsintervjuer visserligen gett ungdomarna ytterligare möjligheter att presentera sig själva, men det hade med säkerhet även resulterat i ett annat slags analysmaterial.

Intervjuprocessen

Under intervjuens gång står intervjuaren och den intervjuade under påverkan av varandra i form av en nära interaktion (Kvale & Brinkman, 2014). Resonemanget kopplar samman med James A. Holsteins och Jaber F. Gubriums (1995; 2004) diskussion om den *aktiva intervjun*. Genom att se på intervjun som ett aktivt förlopp har interaktionen betydelse såtillvida att den kunskap som genereras blir ett resultat av samspelet mellan intervjuaren och den intervjuade. Min tolkning av resonemanget är således att intervjuförfarandet också kan beskrivas som ett unikt förlopp, där den inhämtade kunskapen alltid är färgad av den interaktion som intervjutillfället ger upphov till. Min egen syn på intervjusituationen ligger nära detta socialkonstruktivistiska förhållningssätt. Till exempel upplever jag att min påverkan grundlades redan då avhandlingsämnet utarbetades och att denna påverkan fördjupades ytterligare då temana formulerades. Därigenom hade inter-

vjuerna i förväg ett bestämt syfte och då ungdomarna informerades om detta påverkades förmodligen även deras förhållningssätt till intervjusituationen och till kunskapen som skulle genereras.

Genom att ta stöd av det socialkonstruktivistiska förhållningssättet har mitt fokus emellertid riktats mot frågan hur intervjuaren kan forma intervjuinteraktionen till sin fördel. Att resonera kring denna fråga återknyter till synen på intervjusituationen som en process. En viktig fråga inför intervjuerna var min egen förkunskap och huruvida denna kunde påverka den kunskap som genererades tillsammans med ungdomarna. Jag upplevde att frågan var viktig eftersom jag dels har erfarenhet av att arbeta inom restaurangbranschen, dels har erfarenhet av arbete som yrkeslärare i restaurangarbete. I en ambition att i alla fall minska betydelsen av min förkunskap under intervjuerna valde jag att inte berätta om min bakgrund. Motivet var att inte göra mig till ett hinder för ungdomarnas berättelser om arbetslivet som väntade. Kanske kan en sådan strategi i viss mån uppfattas som oärlig, men då syftet var att inte inskränka på de intervjuades förmåga att berätta anser jag att målet helgade beslutet.

Jag beaktade också intervjuprocessen i andra avseenden, som till sin natur i högre grad uttryckte min ambition att skapa en god interaktion under samtalen. Huvudsakligen utformades dessa strategier med utgångspunkt i Idar Magne Holmes och Bernt Krohn Solvangs (1997) resonemang om betydelsen av intervjuens tema, rollerna, aktörerna och kulissen. Vad gäller arbetslöshet kan upplevelser av misslyckanden kanske vara svåra att prata om öppet, vilket jag försökte vara lyhörd för. För att motverka eventuella svårigheter inleddes varje intervju med ett samtal om all dagligheter, såsom till exempel hur den intervjuades dag hade varit. Jag ställde heller aldrig frågor om arbetslöshet som första temaområde, utan dessa placerades medvetet längre fram i intervjuguiden då förhoppningsvis en bättre kontakt hade etablerats mellan mig och den intervjuade. Jag ville dessutom etablera en rollfördelning där jag framförallt var den som lyssnade och som under samtalets gång ibland gjorde anteckningar om kommunikationen som inte fångades in av inspelningsapparaturen. Syftet med att tona ned min roll under intervjuerna var att skapa utrymme för den intervjuade att vara huvudaktören som berättade om både framgångar och motgångar i livet. För att skapa förutsättningar för dessa berättelser ansåg jag att utbildningsmiljön, trots de begränsningar jag upplevde, var den lämpligaste mötesplatsen. Beslutet motiverades huvudsakligen av att ungdomarna befann sig på en plats där livet hade blivit möjligt att förändra. Följaktligen var min förhoppning att ungdomarna lättare även skulle kunna tala om framtiden som väntade, särskilt mot bakgrund av den kuliss som skapades av lokalernas restaurangliknande miljöer.

Etiska överväganden

De som har möjliggjort denna avhandling är ungdomarna som bidragit genom att öppet berätta om sina liv. Att det handlar om livserfarenheter medverkar till att intervjumaterialet inhämtats och hanterats med noggrann hänsyn till Vetenskapsrådets (2011) riktlinjer för etiskt hänsynstagande. Inför varje intervjutillfälle informerades den intervjuade om syftet med frågorna samt hur svaren skulle komma att behandlas och publiceras. Således har jag tydliggjort för deltagarna att intervjuerna endast kommer att användas i vetenskapligt syfte. Vidare klargjordes att medverkan var frivillig, att den intervjuade när som helst kunde avböja att svara på frågor, att den intervjuade hade rätt att när som helst avbryta intervjun och rätt att när som helst ändra redan givna svar. Därefter frågade jag efter ett explicit samtycke och den intervjuade gavs då möjlighet att antingen ge sitt medgivande eller avböja att medverka. Då intervjuerna avslutades repeterades denna information. Sessionen avslutades med att den intervjuade gavs möjlighet att själv kommentera intervjun samt tydliggöra om det fortfarande förekom oklarheter som behövde ett klargörande.

I presentationen av citat har dessa anonymiserats både vad avser ungdomarnas riktiga namn och vilka utbildningsanordnare jag har besökt. Dessutom har namn på orter, skolor, tidigare arbetsplatser och andra igenkänningsbara fakta tagits bort för att ge deltagarna ytterligare anonymitet. De namn som förekommer i avslutning till citaten är därför fingerade. Anledningen till att fingerade namn används beror dels på möjligheten att lättare sortera materialet, dels på ambitionen att skapa en igenkänningseffekt under läsningen.

Avslutningsvis vill jag återknyta till ungdomarnas medverkan och villighet att berätta om sina liv. Med anledning av materialets natur har mitt eget etiska mål varit att behandla både ungdomarna och deras livsberättelser med respekt. Min förhoppning är att detta har fått ett genomslag då texten har vuxit fram och att denna målsättning även uppfattas av läsaren.

Dokumentmaterialet

Parallellt med intervjumaterialet har ytterligare ett material använts. Utöver SOU-dokumentet om sänkt restaurang- och cateringmoms (2011:24) har ytterligare 16 SOU-dokument, publicerade av olika regeringsdepartement mellan åren 1980 och 2008, analyserats. Syftet att tillföra dokumentmaterialet till avhandlingens

empiri motiveras av Foucaults resonemang om de vertikala maktpositionerna. I detta resonemang skildras människan som placerad "under den tröskel där de vidlyftigare samhällsapparaterna och de mer betydelsefulla politiska striderna dyker upp" (Foucault (2008, s. 224). I undersökningen använder jag SOU-dokumentet som en illustration av nämnda "tröskel". Vidare kan SOU-dokumentet, med utgångspunkt i Peter Millers och Nicholas Rose (2013) resonemang, användas för att synliggöra logiken bakom den politiska maktutövningen.¹⁶ Att undersöka logiken innebär att uppmärksamheten riktas mot språkets normativa innehåll, det vill säga hur språket som beskriver verkligheten används och har utvecklats samt med vilka ord olika bekymmersamma samhällsfenomen problematiseras. Översatt till Foucaults terminologi kan Millers och Rose resonemang också knytas samman med den genealogiska metoden. Själv beskrev Foucault genealogin som ett sätt att studera maktförhållanden som under tidens gång blivit inbyggda i samhället och utan att ifrågasättas genomsyrar dess fundament (Foucault, 2008a). Med andra ord diagnostiseras samtiden med hjälp av historien och det som är känt förklaras med hjälp av det som är okänt (jfr Nilsson, 2008).

Identifieringen av SOU-dokumentet har skett elektroniskt där två sökmotorer har använts: Kungliga bibliotekets digitaliserade SOU-arkiv och regeringsportalens SOU-arkiv. Då sökningen har utförts har följande sökord varit vägledande: utbildning, arbetsmarknad, arbetslöshet samt arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Jag har inte använt avgränsningar rörande vilka regeringsdepartement som har inkluderats, utan hållit mig öppen för hur bilden av verkligheten konstrueras av en samverkan mellan olika departement med varierande perspektiv på frågor om till exempel arbetslöshet och utbildning. I avhandlingen kommer dokumentmaterialet att uppfylla två syften. Det första syftet är att undersöka ett politiskt perspektiv som har tagit form med början i en teknologisk utveckling och som vid den tiden ställde statsmakten inför nya utmaningar rörande bland annat arbetsmarknadspolitik och utbildningspolitik. Det andra syftet är att undersöka hur det politiska talet om låg utbildning och arbetslöshet skapar en logik som till slut leder fram till SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (2011:24). Här vill jag låna Birgitta Svenssons (2003) resonemang om att kunskap om olika fenomen är möjlig att inhämta genom att förstå hur talet om fenomenen har tagit form under olika tidsperioder. För att i analysen av SOU-dokumentet ytterligare lyfta fram tidsperiodernas talaraktär använder jag vid några tillfällen även annan litteratur, såsom till exempel forskningsrapporter och myndighetsrapporter. Syftet med breddningen är att i analysen illustrera hur sanningar och strategier som har etablerats av den politiska makten också har cirkulerat inom andra samhällsområden.

Avslutningsvis vill jag även kommentera de avgränsningar som använts då dokumenten har undersökts. Mitt syfte med att inkludera ett politiskt dokumentmaterial har inte varit att skapa en detaljerad politisk historieskildring för att diagnostisera samtiden, utan i stället att med förhållandevis breda penseldrag komplettera och fördjupa förståelsen för situationen intervjumaterialet representerar. Därför har SOU-dokumentet främst undersökts i syfte att kasta ljus över värderingar, normer och föreställningar som har använts i det politiska talet om bland annat ekonomisk utveckling, låg utbildning, arbetslöshet och arbetslösa. Av den anledningen kommer jag att i kapitlet som behandlar SOU-dokumentet konsekvent utgå från citat, eftersom jag upplever att den ordagranna återgivelsen är central i en analys som behandlar normativa studieobjekt. Min ambition är att på detta sätt ge läsaren ytterligare förståelse för fenomenet att med riktade strategier stärka möjligheter för lågutbildade som bedöms uppleva arbetsmarknadens trösklar som alltför höga.

Stora och små berättelser

På grund av det empiriska materialets karaktär rubricerar jag detta genomgående som berättelser. Vad SOU-dokumentet illustrerar i undersökningen är den stora berättelsens röst (se Johansson, 2005), en benämning jag på grund av materialets natur vill återknyta till den tidigare diskussionen om sanningen. I utgångspunkten för diskussionen används dokumenten som ett sätt att synliggöra sanningarna som politiken använder för att tala om ekonomi och tillväxt. I den teoretiska ramen är människan, i relation till sanningarna, alltid ett objekt, underordnad i en position som innebär att denna förväntas att själv använda samma sanningar. Att rama in den stora berättelsen med ovanstående resonemang kan emellertid även göras föremål för kritik. I boken *Nomader i nuet* för sociologen Alberto Melucci (1991) en diskussion om Foucaults författarskap. I en ansats till att skapa en ny teoretisk ram för identitetsskapandet framställer Melucci Foucaults resonemang om sanningspolitiken som överdriven och närmast "orwellsk" till sin karaktär. Vad Melucci kritiserar är antagandet att statsmakten kan skapa homogeniserade beteendemönster genom förmågan att manipulera verkligheten med sanningen. Att statsmakten får denna manipulerande karaktär är enligt diskursanalytikern David Howarth (2007) orsakat av att Foucault, i jämförelse med analysen av makt, spenderade betydligt mindre tid på att analysera motståndet. På grund av obalansen möjliggörs bilden av en sanningspolitik som obehindrat kan etablera egna sanningar och samtidigt framstå som resistent mot alla former av motstånd.

Med anledning av kritiken upplever jag det viktigt att fjärma intervjumaterialet från intryck av att ungdomarna på förhand framställs som styrda av den stora berättelsen. För att förtydliga beslutet har jag valt att inledningsvis förhålla mig till intervjumaterialet med benämningen *de små berättelserna*.¹⁷ Avsikten är inte att förminska betydelsen av ungdomarnas berättelser i förhållande till den stora berättelsen, utan i stället att markera analysens fokuspunkt. För att ytterligare ge de små berättelserna en egen karaktär har jag utgått från Rose (1998, s. 173) resonemang om uttrycket *storying a self*, något jag förhåller mig till som en form av skapelseberättelse av och om människan. I Rose beskrivning av denna skapelseberättelse skildras jag-formen som den ständiga utgångspunkten, vilket samtidigt åskådliggör människans förhållningssätt till omvärlden. Vad förhållningsättet avspeglar är praktiker, tankesätt och beteenden som tillsammans upprättar särskilda relationer till exempelvis arbete, utbildning, möjligheter och bekymmer.

Foucault och de små berättelserna om livet

Att ställa den stora berättelsen i bakgrunden och de små berättelserna i förgrunden är en analysordning som på grund av maktperspektivets karaktär förmodligen behöver förklaras särskilt. Det beror emellertid inte på att analysordningen nödvändigtvis är kontroversiell. Det är snarare motiverat av min insikt om att det kring användandet av Foucaults verktygslåda tycks sväva vissa oklarheter, inte minst rörande valet av lämpliga analysmetoder. Oklarheterna uppmärksammas bland annat i Paula Wahlgrens (2014) avhandling *De laglydiga*. Hon diskuterar svårigheten med att befatta sig med Foucaults maktperspektiv på grund av dennes "ambivalenta förhållande till metod" (Wahlgren, 2014, s. 53). Wahlgren menar att ambivalensen även har slagit rot i de foucaultianska forskningsfälten, där analysmetoder återkommande blir föremål för kritik från de egna leden. Själv har jag inga ambitioner att bidra till den övergripande metoddiskussionen, utan nöjer mig med att motivera beslutet att analysera makten med utgångspunkt i de små berättelserna. Av den anledningen vill jag återknyta till Howarths kritik mot Foucaults ensidiga analysperspektiv. Under min egen läsning av Foucault har jag emellertid inte uppfattat att ensidigheten bottenar i ett metodologiskt hinder. Vad Foucaults verktygslåda däremot antyder, vilket kanske förtydligar Howarths poäng, är att det saknas analysverktyg för att operationalisera maktnätverkets lägre nivåer. Av den anledningen har jag beslutat att i undersökningen kringgå avsaknaden genom att tillföra kompletterande analysverktyg som i denna avhandling hämtas från berättelseforskningens kunskapsfält. Kompletteringen är

framförallt motiverad av funktionalitet, där syftet är att tillföra de analysverktyg som kan användas för att fånga in den autonoma människan och dennas strävan att sörja för sig själv.

Med hjälp av kompletterande analysverktyg möjliggörs en analys av de små berättelserna som uttryck för livsberättelser. Som ett analysobjekt är livsberättelsen inte liktydig med redogörelsen för ett helt liv, utan är ett stöd för människan att kommunicera erfarenheter av livet. Som beteendeforskarna Dan P. McAdam och Erika Manczak (2015) påpekar är livsberättelsen människans sätt att strukturera livet genom att dra samband mellan olika händelser och sortera dessa i en viss ordning. I boken *Narrativ teori och metod* skriver sociologen och genusforskaren Anna Johansson (2005) att livsberättelsen även kan beskrivas som en selektiv rekonstruktion av livet, karaktäriserad av struktur, sammanhang och meningskapande. Johansson beskriver dessutom rekonstruktionen som en aktivt pågående process som ständigt bearbetar det som sker för att göra livet greppbart och möjligt att överblicka. Det processen konkret åstadkommer är en kontinuerlig omvandling av det kaotiska till det ordnade, det fragmenterade till det hela och det osammanhängande till det sammanhängande.

Förutom att livsberättelsen i praktisk mening kompletterar undersökningens maktperspektiv, vill jag med samma ord också lyfta fram intervjumaterialets karaktär och möjligheterna som kompletteringen skapar för analysen. Mitt förhållningssätt till livsberättelsen som ett analysverktyg utgår från målet att undersöka ungdomarnas relationer till omvärlden. Detta skapar i sin tur förutsättningar för målet att analysera hur relationerna hänger samman och görs begripliga för varandra. Att närma mig intervjumaterialet med nämnda målbilder bärs upp av åsikten att det vid sidan av den politiska maktutövningens strategier i första hand är ungdomarna som är ciceronerna i sina liv. Begreppen som lånas ur Foucaults verktygslåda tydliggör visserligen att ungdomarna inte lever utanför en maktkontext. Emellertid är livsberättelsen ett analysverktyg som samtidigt markerar att ungdomarna, även i maktkontexten, har tolkningsföreträde vad gäller händelser i livet och hur man försöker förstå verkligheten.

När Foucault (se 2000) kan tolkas som att i alla fall ge en viss vägledning för hur en livsberättelse kan analyseras, förtydligas samtidigt en viktig metodologisk avgränsning: människans psykologiska tankevärld och djupare meningsskapande är utom analysens räckhåll. Frågan är då hur livsberättelsen ska analyseras för att beakta nämnda metodologiska avgränsning? För att i linje med avgränsningen göra livsberättelsen användbar vill jag dra ett samband med berättelse- och minnesforskaren Charlotte Lindes (1993) diskussion om det självbiografiska berättandet. Enligt Linde är självbiografien ett verktyg människan använder för att integreras i

samhället som en aktör, vilket medverkar till att det självbiografiska innehållet också genomsyras av sociala normer. Normerna träder fram då den självbiografiska berättelsen kommuniceras, något som till exempel synliggör hur svårigheter ska hanteras samt med vilka medel livet ska framställas som samlat och anständigt (Taylor, 2001; Habermas, 2007). Ett liknande resonemang förs av Ulrich Beck (1992) i boken *Risk Society*. Becks utgångspunkt är att självbiografien är ett sätt för människan att åskådliggöra förmågan att förvalta frihet, vilket påstås ha blivit särskilt viktigt på grund av det moderna samhällets allt tydligare avsaknad av traditioner. I stället har livsvillkoren blivit allt mer präglade av oklarheter över hur livet ska levas, samtidigt som den enskilda människan hålls ansvarig för hur friheten används. Kanske hade Foucault förhållit sig till Becks resonemang som ett resultat av statsmaktens individualisering av människan. Det är en individualisering som påstås innebära att statsmaktens enda ansvar är att tillgängliggöra de resurser varje människa behöver för att vara produktiv och klara sig själv (se t.ex. Foucault, 1997). Att diskussionen till slut kan knytas an till Foucaults resonemang är således en indikation på att de kompletterande analysverktygen är anpassade till dennes metodologiska avgränsning. Som en utåtriktad praktik medverkar livsberättelsen och dess självbiografiska innehåll till att synliggöra de maktrelationer som står i fokus för denna avhandling.

Ett sanningsspel

Vid utarbetandet av en analysmodell har Foucaults resonemang om *sanningsspelet* varit ledande. Genom sanningsspelet skildras en maktkamp som pågår i samhället och som ytterst handlar om statsmaktens förmåga att styra samhället och förankra viktiga sanningar om ekonomi och samhällsliv. Att statsmaktens styrning skildras som en maktkamp betyder att spelet också skapar utrymme för motstånd och konflikter, eftersom deltagarna också kan förmodas ha egna intressen och anspråk på de resultat sanningen skapar. Därmed har jag funnit sanningsspelet vara ett lämpligt analyskoncept för att fånga in och analysera ett material bestående av både stora och små berättelser. Kampen har operationaliserats genom att ställa de stora och små berättelserna mot varandra, vilket samtidigt innebär att de också står i relation till varandra. Den stora berättelsen illustrerar sanningsspolitiken som de små berättelserna ibland stöter sig med genom att använda egna sanningar och som de ibland liar sig med genom att acceptera samma sanningar. I avhandlingen innebär uppbyggnaden av ett sanningsspel att varje analyskapitel inleds med ett sanningstema som har identifierats i SOU-dokumentet *Sänkt*

restaurang- och cateringmoms (2011:24). I ordningsföljd handlar dessa sannings-teman om *talet om trösklar*, *talet om återvändsgränder*, *talet om vändpunkter* och *talet om framtiden*. Inom respektive tema analyseras sedan ungdomarnas berättelser. Med detta angreppssätt har min ambition varit att skapa en skildring som synliggör aspekter av Foucaults maktperspektiv, men som också lyfter fram ungdomarnas personliga berättelser om bland annat möjligheter, motgångar och framtidstro. Genom sanningsspelet medverkar både politiska maktstrategier och ungdomarnas personliga erfarenheter slutligen till att kasta ljus över vägen som leder de små berättelserna från upplevelser av svårigheter till en framtidstro i restaurangbranschen.

För att operationalisera sanningsspelet har materialet bearbetats enligt principerna för tematisk analys. Enligt Virginia Braun och Victoria Clarke (2006) används den tematiska analysen för att identifiera mönster som är av vikt för undersökningens frågeställningar. Inledningsvis var sökandet efter dessa mönster en utmanande och tillika en tidskonsumerande fas i avhandlingsskrivandet. Hur jag till slut hittade en fungerande analysordning, där teman kunde identifieras, följer egentligen ett resonemang av Howard S. Becker (1998) och finns att läsa i dennes metodbok *Tricks of the Trade*. För en stund släppte jag tanken på sökandet efter explicita teman och arbetade först och främst utifrån ambitionen att söka efter de övergripande sambanden mellan de olika materialen. Därigenom skapades nya infallsvinklar på hur SOU-dokumentet och intervjumaterialet kunde analyseras tematiskt. Det uppstod en analysordning som innebar att SOU-dokumentet som publicerats före utredningen om sänkt restaurang- och cateringmoms fick ligga till grund för en politisk bakgrundsberättelse, den så kallade stora berättelsen. För att analysera fram den stora berättelsen har jag först och främst sökt efter problemställningar i dokumentet ur vilka lämpliga teman har varit möjliga att identifiera. Dessa teman har bland annat identifierats som *tal om utveckling*, *tal om faror* och *tal om maktutövning*. Syftet har varit att synliggöra den stora berättelsen med utgångspunkt i spänningar mellan samhällsutveckling och hinder för utveckling. På det sättet har vissa grupper blivit möjliga att synliggöra som mer problematiska än andra. Vad analysen av SOU-dokumentet till slut har bidragit med i avhandlingen är en bredpenslad bakgrundsberättelse till den politiska strategin att i jobbskapande syfte sänka restaurang- och cateringmomsen.

Ingångarna till sanningsspelet skapades, som redan nämnts, av de sanningsteman som identifierades i SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms*, vilka blev ledande då intervjumaterialet analyserades. Samtidigt ska det påpekas att intervjumaterialet under en tid levde sitt eget liv, fritt från övrigt material. I likhet med fokusgruppintervjuerna transkriberades de enskilda intervjuerna så nära

ljudinspelningarna som möjligt, vilket jag upplevde var en hjälp att tidigt bli bekant med berättelserna. Därigenom kunde jag också tillföra tysta detaljer såsom miner och gester, det vill säga detaljer som jag själv fångade upp men som inte fångades upp av ljudinspelningen (se Silverman, 2011). I samband med transkriberingen gjorde jag också noteringar i marginalen vid de tillfällen då citaten väckte spontana tankar och idéer. Då jag började läsa igenom intervjuerna ytterligare gånger vidareutvecklades de spontana noteringarna till att mer likna begreppsliga nyckelord såsom *frihet*, *självbestämmande* och *underordnande*. Från den stunden övergick analysarbetet till ett mer fokuserat sökande efter teman och grupperande av citat under respektive huvudtema. För att kort exemplifiera den förfinade analysprocessen skapades ett tema under *talet om trösklar* som en *resursproblematisering*. Detta tema kan exemplifieras med den genomgående uppfattningen i intervjumaterialet att låg utbildning alltid skapar bekymmer på arbetsmarknaden, något som uttrycks i bland annat Ramos citat i inledningskapitlet. Genom att identifiera och gruppera liknande citat kunde nya teman sökas, vilket skapade ytterligare dimensioner i form av *maktacceptans*, *motståndsrörelse* eller *otillräcklighet*. I en mer konkret bemärkelse synliggörs former av maktacceptans i berättelser om en arbetsmarknad som upplevs vara delad, motståndsrörelsen synliggörs i berättelser om bland annat Arbetsförmedlingen och otillräckligheten synliggörs i berättelser om bland annat det sociala livet. De citat som sist och slutligen har valts för att illustrera identifierade teman kan benämnas som relationella, det vill säga att de åskådliggör specifika relationer till omvärlden.

Här avslutar jag diskussionen om avhandlingens material och analysmetod. I nästa kapitel inleds undersökningen av dokumentmaterialet som i avhandlingen illustrerar den stora berättelsen om samtidens samhällsekonomiska utmaningar och visioner om framtiden.

5. Den stora berättelsen om arbetslivet och arbetslösheten

I detta kapitel behandlas möjliga upprinnelser till SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms*. Syftet är att undersöka värderingar, normer och föreställningar som träder fram i den stora berättelsen om arbetslivet och arbetslösheten. Med utgångspunkt i syftet är ambitionen att analysera en maktutövning som avspeglas i Foucaults (2008a) resonemang om en politisk styrning som inte gör anspråk på territorium utan på människors förhållningssätt till exempelvis försörjningsmöjligheter och produktivitet. Styrningens natur kan skildras med hjälp av Foucaults skeppsmetafor (2008a, s. 191), något som illustrerar den politiska maktens relation till samhället och till medborgarna:

Vad innebär det att styra ett skepp? Förvisso betyder det att ha hand om ett skepp och dess last. Men att ha hand om ett skepp innebär också att räkna med vindar, grund och stormar, det består av att åstadkomma en relation mellan sjömännen, som måste tas om hand, liksom skeppet och lasten, som måste föras säkert i hamn, och alla eventualiteter som vindar, grund, stormar och så vidare. Detta är vad som utmärker styrningen av ett skepp.

Vad skeppsmetaforen avtecknar är vikten av den politiska maktens förmåga att etablera visioner som tar hela samhället i anspråk. För detta anspråk är den politiska kunskapen om framtiden viktig. Lika viktig är förmågan att skapa relationer till befolkningen och göra denna delaktig i den framtidsbild som är målet. Enligt Jack Z. Bratich, Jeremy Packer och Cameron McCarthy (2003) är delaktigheten möjlig att skapa genom den politiska maktens förmåga att styra människor till deras rätta positioner. Det är i sin tur en förmåga som författarna anser vilar på maktens etablering av gemensamma föreställningar om framtiden.

Med resonemanget om skeppsmetaforen som utgångspunkt tar kapitlet fasta på två olika sanningar som etableras av den stora berättelsen. Genom den första sanningen etableras bilden av den ideala arbetaren som genom plikt och ansvar anpassar sig själv till en arbetsmarknad som ställer allt högre krav på utbildning

och kompetens. Genom den andra sanningen etableras bilden av den avvikande arbetaren som riskerar att fastna i arbetslöshet på grund av låg utbildning och ett oansvarigt beteende. De oförenliga bilderna växer fram ur SOU-dokument hämtade ur tre årtionden: 1980-talet, 1990-talet, och 00-talet. Dokumenten från 1980-talet är präglade av talet om en begynnande ekonomisk omställning, vilken ligger till grund för beskrivningen av utbildning och kompetens som något nödvändigt. Mot nödvändigheten ställs en arbetslöshetssituation orsakad av låg utbildning och vars yttersta konsekvens är att lågutbildade arbetssökande anses sakna ett framtidsperspektiv. Dokumenten från 1990-talet präglas av en omfattande lågkonjunktur, vilken också påverkar den stora berättelsens förhållningssätt till arbetslöshet. På grund av att antalet arbetslösa ökar dramatiskt framträder en allt tydligare bild av en idealisk arbetslös, som förutsätts vilja vara engagerad och aktivt involverad i sökandet efter en lösning på sitt eget problem. Dokumenten från 00-talet präglas av ett tal som betonar utbildningens betydelse, och samtidigt börjar engagemanget och aktivitetsnivån bland vissa arbetslösa att ifrågasättas. Ifrågasättandet leder till ett misstänkliggörande av långtidsarbetslösa och talet om vikten av särskilda strategier för att bredda arbetsmarknadens utbud av arbetstillfällen.

Som redan nämnts i föregående kapitel använder jag vid några tillfällen även annan litteratur, såsom till exempel forskningsrapporter och myndighetsrapporter. Syftet med denna breddning är att i analysen illustrera hur sanningar och strategier som etableras av den politiska makten också cirkulerar inom andra områden. Kapitlet avslutas med en kortare sammanfattning och en övergripande diskussion om de huvudsakliga observationerna.

1980-talet: talet om omställning och vikten av utbildning

Att inleda diskussionen med utgångspunkt i 1980-talet är inte ett ställningstagande för att årtiondet var mer revolutionerande än tidigare årtionden. Däremot verkar den stora berättelsen ha påverkats såtillvida att talet om ekonomiska strategier förändrades. Ett motiv till förändringen var ambitionen att förbereda landet inför en ekonomisk omställning som omfattade långt mer än företagens produktionsmetoder. Signaler om en omställning hade redan tidigare fått uppmärksamhet. Till exempel publicerade Lennart Ohlsson (1976), som deltog i projektgruppen *Arbetslivet i framtiden*, en rapport för att försöka kartlägga

framtiden för svensk industri och ekonomi. Det som träder fram ur utredningen är en osäkerhet rörande konsekvenserna av en förmodad omställning. Det Ohlsson identifierade som betydelsefullt var en gryende teknologisk utveckling som förutspåddes kräva ett betydande anpassningsarbete, inte minst rörande nya produktionslösningar bland industriföretag. Den utveckling som sågs som mest sannolik skildrades i termer av strukturomvandlingar, något som motiverades av att teknologin hade börjat hota människans plats i produktionslinjen. Ohlsson lyfte fram två konsekvenser som högst sannolika. Förmodligen skulle små företag på landsbygden allt oftare komma att slås ut och samtidigt skulle modern teknologi samt moderna produktionslösningar ställa nya kunskapskrav på arbetskraften.

Vid inledningen av 1980-talet verkar den osäkerhet som präglade Ohlssons framtidsrapport ha vuxit ut till ett allt större politiskt bekymmer. Talet om en ekonomisk omställning blev mer angeläget och fokuserat mot behovet av att göra en översyn av Sveriges möjligheter att konkurrera inom den teknologiska utvecklingen. En av dessa översynsdokument kallas *Dataeffektutredningen* (Arbetsmarknadsdepartementet, SOU 1981:17). Dokumentets syfte var att utröna dels hur politiska strategier kunde stödja implementeringen av datorsystem i samhället, dels hur kunskapen om datorsystem kunde spridas ut i samhället. Med andra ord signalerar benämningen "dataeffekt" att omställningen hade fått ett innehåll och att framtiden också hade blivit mer politiskt greppbar. Därigenom kunde även sökandet efter strategier bli mer fokuserat, något som uttrycks bland annat så här:

Utveckling av datorsystem kräver kunskap om datorteknik, kunskap om produktionsprocesser och kunskap om förändringsarbete. Ett samspel mellan dessa olika kunskapskategorier är en förutsättning för lyckade lösningar. (SOU 1981:17, s. 165)

Talet centrerades kring vikten av att skapa förutsättningar för framgångsrika lösningar, vilket i sin tur förutsatte kunskaper inom tre specifika områden: *funktionalitet*, *utveckling* och *omställning*. Att identifiera dessa områden som viktiga verkade samtidigt, på ett tydligare sätt, formulera den politiska rollen i den teknologiska utvecklingen. Denna roll blev framför allt att identifiera och tillfredsställa ett nytt kunskapsbehov, vilket i praktiken ledde till iscensättningen av nya politiska strategier ämnade att stödja näringslivet. Att det politiska stödet uppfattades som nödvändigt antyds dessutom av hur talet om dataeffekten frekvent förekommer tillsammans med ordet "snabbt". Till exempel rekommenderades att teknologin ska göras kommersiellt tillgänglig så "snabbt" som möjligt eftersom data- och elektronikområdet karaktäriserades av en "snabb" utveckling. Det kon-

staterades även att den ”snabba” utvecklingen redan hade förbättrat verkstadsindustrins möjligheter att framställa varor och att dataeffekten inom kort även skulle få ett ”snabbt” genomslag inom administrativa områden. Således tycks ordet ”snabbt” ha blivit ett ledord som gav omställningen två karaktäristiska betydelser: dels fängade föreställningen om det snabba in de praktiska konsekvenserna av omställningen, dels utvecklades ett språkbruk som övergav industrialismens användning av sekunder och timmar till förmån för dataeffektens användning av mikro- och nanosekunder (se Kumar, 1997). Med föreställningar om en snabb utveckling vändes uppmärksamheten också mot de utmaningar som följde i omställningens spår. Om politikens roll skulle vara att tillgängliggöra kunskapen som skulle kontrollera och förvalta dataeffektens potential, behövdes ett utbildningssystem som klarade av att förmedla kunskapen till varje individ. Förmedlingen var viktig inte minst för jämlikheten. Om målen för full sysselsättning och en rättvis inkomstfördelning skulle upprätthållas var det avgörande för utbildningssystemet att ha förmågan att tillgängliggöra kunskaperna som arbetsmarknaden i allt högre grad hade börjat efterfråga.

Arbetsmarknadsdepartementets kritiska förhållningssätt till utbildningssystemet fick också gehör i ett dokument av Utbildningsdepartementet (SOU 1981:96). I det senare dokumentet talas det om en samhällsförändring som allt mer märkbart hade börjat förändra villkoren på arbetsmarknaden. I likhet med Arbetsmarknadsdepartementet uppfattade även Utbildningsdepartementet dataeffektens allt snabbare utvecklingstakt som särskilt utmanande, något som dessutom hade börjat skapa konkreta bekymmer för gymnasieskolans verksamhet. På grund av näringslivets behov av ny kunskap hade gymnasieskolans läroplan blivit föremål för kritik från arbetsmarknadens representanter. Bland annat talade Utbildningsdepartementet så här om vilka slags elever skolan förväntades kunna producera:

Företrädare för arbetsmarknaden anser att det är absolut nödvändigt att värna om de kunskaper och färdigheter som ger grunden för en kommande yrkeskompetens. Denna uppfattning förenas ofta med åsikten att de tidigare reformerna av yrkesutbildningen har minskat dessa förutsättningar. [...] Man talar vidare om elevernas ”sociala kompetens”. Eleven måste få bättre förutsättningar än i dag att smälta in i en arbetsgemenskap, samarbeta, ta eget ansvar, respektera de regler som gäller på en arbetsplats m.m. Detta innebär att en elev som lämnar gymnasieskolan skall kunna delta i diskussioner och beslut och i övrigt påverka såväl den egna arbetsplatsen som arbetslivets utveckling. (SOU 1981:96, s. 28)

Dokumentet redogör för en situation som indikerar att gymnasieskolan i viss mån hade tappat kontakten med arbetsmarknaden, något som framförallt betonades av

arbetsgivarnas kritiska påpekanden. Vad arbetsgivarna efterfrågade var skolade personligheter, utrustade med rätt kunskaper och lämpliga sociala förmågor för att "smälta in i arbetsgemenskapen". Följaktligen antyds att omställningen var i otakt och att gymnasieskolans pedagogiska innehåll hade börjat inverka negativt på elevers förmåga att ta plats på arbetsmarknaden. I en ambition att ge det pedagogiska innehållet ny riktning föreslogs därför en reformering av gymnasieskolan, vilket i praktiken betydde att ämnen skulle anpassas till arbetsmarknadens behov av utbildad arbetskraft. Således kan reformeringen också tolkas som att vara driven av målet att ge avgångsbetyg ett tydligare ekonomiskt bruksvärde som skulle realiseras i relationen mellan avgångselever och arbetsmarknaden. Hur reformeringen skulle genomföras påminner om en förstärkning av skolans fostrande uppdrag, något som kunde upplevas fördjupa arbetets position som centralt för människans identitet.¹⁸

Uppdraget att ge avgångsbetygen ett ekonomiskt bruksvärde synliggör också talet om en mer oroande utveckling. Till grund för oron fanns eleverna, som börjar behandlas som ett växande hot, i synnerhet mot sig själva:

En faktor som har skärpt kraven på att förändra gymnasieskolan är ungdomsarbetslösheten. Den har på ett mycket oroande sätt ökat de senaste åren. Att vara arbetslös är i synnerhet för en ung människa ett hot mot den personliga utvecklingen. Skolan har mot denna bakgrund fått en delvis ny uppgift. Skolan måste lämna sitt bidrag till att aktivt förebygga arbetslöshet hos ungdom. (SOU 1981:96, s. 21-22)

De som utgjorde ett hot mot sin egen personliga utveckling var ungdomarna som hade börjat visa tecken på svårigheter att hitta in på arbetsmarknaden. Det ungdomarna hade gemensamt var att man saknade gymnasieutbildning. I syfte att kvantifiera problemet fastslog utredarna att cirka 22 % av samtliga sjuttonåringar hade valt att inte söka till gymnasiet. Av dessa hade 81 % i stället sökt sig ut på arbetsmarknaden.¹⁹ På grund av begynnande svårigheter att hävda sig i konkurrensen med högre utbildade arbetssökande kategoriserades avhoppade ungdomar som en särskild riskgrupp. Följaktligen gav den identifierade riskgruppen reformeringen ytterligare motiv. Gymnasieskolans uppdrag skulle dessutom vara att motarbeta uppkomsten av utanförskap. Att inte motarbeta utanförskapet blev likställt med att tillåta vissa ungdomar att "leva farligt", vars allvarigaste konsekvens var en permanent utslagning från arbetsmarknaden (SOU 1981:96, s. 56).²⁰

Föreställningen om att låg utbildning var likställt med att leva farligt tycks några år in på årtiondet ha blivit etablerad som än mer sannolik. Till exempel påpekade Arbetsmarknadsdepartementet (SOU 1984:20) att det hade blivit allt vanligare

bland arbetsgivare att betrakta anställningar som investeringsbeslut, något som innebar att vissa arbetssökande blev bortsorterade på arbetsmarknaden. Enligt Civildepartementets (SOU 1985:30) förslag skulle investeringstrenden bemötas med en ytterligare utveckling av gymnasieskolans fostrande uppdrag. Förslaget använde kunskap som utgångspunkt för att skapa bilden av en idealmedborgare:

Kunskap utgör grunden för självkänsla, självförtroende och personlig utveckling. Kunskaper ger också möjligheter för medborgarna att påverka samhällsutvecklingen och skapa förutsättningar för ett aktivt deltagande i den demokratiska beslutsprocessen. (SOU 1985:30, s. 12)

Talet om kunskapens betydelse tycks ha blivit allt mer etablerat. Kunskap hade blivit en förutsättning för att kunna bemöta en föränderlig omvärld med självkänsla och självförtroende. Därför var kunskap också grunden för en medborgare som var självdriven och fostrad till att delta i demokratiska processer och att påverka samhällsutvecklingen. Hur idealet skulle fostras fram kopplades samman med ett utökat självbestämmande bland skolelever, något som skulle ske genom introduktionen av självförvaltning:

Självförvaltning har sina rötter i samhällssektorer utanför skolans värld och har vuxit fram i anslutning till problem kring produktionens organisation. Grunden är en tilltro till människors förmåga att utöva självkontroll om de får vara med och formulera egna regler och tilldelas ansvar. (SOU 1985:30, s. 43)

Att engagera den moderna människan ansågs vara möjligt under förutsättning att denna samtidigt fick uppleva självbestämmande och ansvar. Resonemanget tog fasta på en strategi som redan var etablerad på arbetsmarknaden, där självförvaltning var ett sätt att angripa utmaningarna som omställningen hade skapat för produktionen. Applicerad på skolan var idén om självförvaltning en ambition att tillgodose arbetsmarknadens behov av människor som, utöver att vara utrustade med kunskaper, även var utrustade med en förmåga att obehindrat ta sig an den ekonomiska omställningens utmaningar. Tillit sattes till människans självkontroll, något som verkar sammanhänga med en vilja att vara anpassad till framtiden och en förståelse för vikten av att på egen hand motverka risken att bli bortsorterad på arbetsmarknaden. Därigenom verkar också skolan och arbetsmarknaden bindas än närmare varandra, där skolan skulle vara en garant för att fostra arbetssökande vars egenintresse och intresse för det allmänna skulle vara två sidor av samma mynt. Med anledning av idén att göra skolan till garant för ett självförvaltande ideal verkar också förhållningssättet till de orosskapande ungdomarna bli stramare, inte minst på grund av att dessa allt mer verkar utvecklas

till avvikare. Tankebilden får stöd av Utbildningsdepartementets (SOU 1989:113) utredning om vägar in i det framtida kunskapssamhället. I dokumentet är de lyckade ungdomarnas möjligheter utgångspunkten för att också tala om ungdomarna som riskerar att i framtiden uteslås från delaktighet. I likhet med hur talet om kunskap allt tydligare knöts an till en idealmedborgare, blev också talet om de bekymmersamma ungdomarna mer specifikt. För det första var det inte längre ungdomar som betraktades som en risk, utan mot slutet av årtiondet talades det om en etablerad arbetslöshetsgrupp bestående av unga vars liv präglades av "utbildningslöshet" (SOU 1989:113, s. 32). Med termen synliggjordes ungdomar vars livsvillkor dikterades av den "permanenta tillfälligheten på arbetsmarknaden" (SOU 1989:113, s. 9). Vad den permanenta tillfälligheten anspelade på var att låg utbildning riskerade att leda till inlåsnings i branscher karaktäriserade av konjunkturskänslighet, tvivelaktiga arbetsmiljöer och låga löner. Inlåsningsen illustrerar en samhällsklyfta som omtalas på detta sätt:

Frigörelsen från traditioner och de möjligheter som det tjugonde århundradets uppfinningar erbjuder borde vara de obegränsade möjligheternas värld där var och en är sin egen lyckas smed. Det är bara den egna personligheten som sätter gränser. Här ligger samtidigt den smärtsamma insikten om individens egna begränsningar som aldrig tidigare varit så tydliga som nu. (SOU 1989:113, s. 37)

Talet om "individens egna begränsningar" kan tolkas som att skildra hur individen blir medverkande till uppkomsten av ojämlikhet. Därigenom indikeras att ojämlikhet i praktiken skapades av de som saknade kunskap med bruksvärde, vilket är en antydning om att ansvaret för ojämlikhet i viss mån blev förskjutet från politiken till individen. Således blev även talet om ungdomarna, som med utredarens "smärtsamma" insikt ansågs befinna sig på fel sida av samhällsklyftan, formulerat som ett mer direkt tilltal. De berörda ungdomarna började liknas vid en samhällsgrupp utan framtidsperspektiv, något som framhölls vara grogrunden för en "inlärslös hjälplöshet" (SOU 1989:113, s. 41). Hjälplösheten, som skapats av livsvalen, var medverkande till att göra den lågutbildade ungdomsgruppen till sinnebild för den "hårda kärnan av arbetslösa" (SOU 1989:113, s. 42). I avhandlingen *Arbetslösas beredskap inför arbetslivet* av Tom Hagström (1988), vars senare forskning kretsar kring arbetsmarknad och lärande i arbetslivet, förekommer en liknande beskrivning av situationen. Författaren observerade att det hade börjat sprida sig en passivitet bland vissa ungdomar som också påverkade deras förmåga att formulera ett framtidsperspektiv. Det var mest framträdande bland de som upplevde sina resurser som otillräckliga, något som ansågs lägga grunden för en generell avsaknad av tydliga målbilder i livet i kombination med en uppfattning om att arbetslösheten hade blivit opåverkbar.

1990-talet: talet om ekonomisk kris och vikten av personligt ansvar

I motsats till de skarpa ord som ovan riktas mot gruppen lågutbildade är det i dokument från 1990-talets första hälft möjligt att identifiera en generellt mjukare politisk ton mot svagare arbetsmarknadsgrupper. I Arbetsmarknadsdepartementets dokument (SOU 1993:43) motiverades det mjukare tonläget av den ekonomiska krisen under årtiondets första hälft. Mellan åren 1989 och 1992 hade inflödet av nya arbetstillfällen minskat med 62 %, medan antalet sökande till varje utannonserad tjänst ökade från 2 till 32. Mot bakgrunden av en krisande utveckling talar utredningen bland annat så här om de arbetsmarknadspolitiska utmaningarna:

År 1992 var antalet personer i konjunkturbetingade arbetsmarknadspolitiska åtgärder det högsta hittills. Långtidsarbetslösheten ökar under våren 1993 betydligt snabbare än den totala arbetslösheten och allt fler som genomgått arbetsmarknadspolitiska åtgärder återkommer till arbetsförmedlingen då de inte lyckas få arbete på den ordinarie arbetsmarknaden. (SOU 1993:43, s. 17)

Utredningen klargör att effekterna av arbetslöshet hade börjat beröra långt fler än de traditionellt utsatta arbetsmarknadsgrupperna. Arbetslöshetens omfattning inverkade också på mängden av arbetsmarknadspolitiska insatser på grund av att ansvariga myndigheter administrerade fler arbetslösa än någonsin tidigare. Mätt i konkreta resultat hade de politiska åtgärderna emellertid svårt att i någon mening påverka situationen, vilket medverkade till att många arbetslösa fastnade i åtgärdsprogrammen. Vilka utmaningar detta ställde politiska makthavare inför kan beskrivas med utgångspunkt i tre olika problemområden:

Den växande arbetslösheten har blivit Sveriges idag största sociala och ekonomiska problem. Den ger upphov till mänskligt lidande och personliga ekonomiska uppoffringar. Det samlade värdet av varor och tjänster vi producerar minskar. Samtidigt orsakar enbart kontantstödet till arbetslösa i nuläget en växande statsskuld på 35–40 mdkr årligen. Men arbetslösheten bidrar också till ett ökat statligt budgetunderskott genom minskade skatteinkomster och ökade utgifter inom arbetsmarknadspolitiken. (SOU 1993:52, s. 9)

Utgångspunkten för den svåra situationen var ett ”mänskligt lidande”, något som i svepande drag beskrev människor som generellt ”drabbade” av lågkonjunktürens konsekvenser. Således var till exempel klyftan mellan högutbildade och låg-

utbildade, i alla fall för tillfället, nedtonad till förmån för ett mer förstående förhållningssätt, motiverat av en nedgång i produktionen av både varor och tjänster. Emellertid indikerar talet också förekomsten av bekymmer som framförallt hade uppstått i relationen mellan staten och de arbetslösa. Dessa orsakades av en spänning mellan, å ena sidan, människors svårigheter att försörja sig själva och, å andra sidan, statens minskade skatteintäkter och ökade arbetslöshetskostnader. Hur spänningen angreps ger en bild av de svårigheter och möjligheter som politiken hade för att bemöta volymen av arbetslösa. I stället för att i sak tala om företagens situation, vilken ansågs vara påverkad av marknadskrafter, talade politiken om de arbetslösa och de särskilda risker som förknippades med längre perioder av försörjningsstöd:

Den höga arbetslösheten har vidare medfört att många arbetslösa får allt längre arbetslöshetsperioder. Risken för passivitet och minskat självförtroende hos den enskilde ökar därmed. Det har lett till en fokusering på frågan om hur arbetslöshetens passivisering tidigt ska kunna brytas. (SOU 1993:52, s. 12)

Den sammanfattande bilden av situationen pekar mot att det tidigare talet om utbildning som en lösning i viss mån förbytts mot talet om aktivitet och att lösningar skulle sökas bland alternativ som möjliggjorde snabbare insatser. Anledningen var att passiviteten hade blivit ett allt större problem, vilket handlade om de faror som arbetslösheten kunde kopplas samman med. I den regeringstillsatta Folkhälsogruppens skrift *Arbetslöshet som folkhälsoproblem* (1992:17) poängterades bland annat att ungdomsarbetslöshet är särskilt oroande eftersom många fräntas möjligheten att obehindrat slussas in i vuxenlivet. I stället står gruppen inför en förhöjd risk att utveckla ohälsosamma konsumtionsvanor av alkohol och tobak, vilket öppnar för en potentiellt stigande ojämlikhet även rörande hälsa och välbefinnande. Översatt till ett politiskt bekymmer var passivitet enligt Arbetsmarknadsdepartementet (SOU 1993:43) ett avsteg från den svenska arbetslinjens principer, det vill säga betoningen på plikten och möjligheten att göra rätt för sig.²¹ Att arbetslösa ändå riskerade att passiviseras uppfattades därför som ett tecken på systembrister i hanteringen av arbetslöshet. Följaktligen uppfattades de politiska strategierna ha blivit medverkande till att ytterligare vidga samhällsklyftan som lågkonjunkturen hade skapat. I spänningen mellan passivitet och arbetslinjens principer eftersöktes därför strategier som skulle skapa kontroll, något som skedde med hjälp av idéer om skärpta aktiveringskrav. I ett delbetänkande från Arbetsmarknadsdepartementet några år senare motiverades skärpningen på följande sätt:

För de flesta innebär arbetslöshet att kontakten med arbetslivet tunnas ut eller försvinner helt. Med dagens snabba utveckling inom arbetslivet kan det medföra allvarliga svårigheter att komma tillbaka. Det ökar i sin tur risken för att det förbättrade ekonomiska läget inte kommer de arbetslösa till godo. Framförallt riskerar många att fastna i långtidsarbetslöshet. (SOU 1995:7, s. 10)

I citatet används en föreställning som återknyter till de idéer som under det föregående årtiondet växte fram ur talet om den ekonomiska omställningen. Åter talas det om en snabb utveckling på arbetsmarknaden. Emellertid antyder den omfattande arbetslösheten att snabbheten nu hotar fler än de som traditionellt benämndes riskgrupper på arbetsmarknaden. Alltså kan talet åter tolkas som en varning för en växande klyfta, men som här verkar ha fått en mer dystopisk inramning. Det talas egentligen inte om en delad arbetsmarknad där lågutbildade riskerar att fastna i sämre arbetsvillkor, utan det talas om ett delat samhälle där vissa får arbete medan andra riskerar att förbli arbetslösa. Det var en utveckling som enligt Arbetsmarknadsdepartementet i sämsta fall kunde permanenta "hög arbetslöshet och samtidigt brist på utbildad arbetskraft" (SOU 1995:7, s. 10). Mot den dystopiska inramningen lyfte Arbetsmarknadsdepartementet fram förslaget om obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. Förslaget byggde på det så kallade samhällskontraktet, en utgångspunkt som gjorde det möjligt att i SOU-dokumentet tala om både skyldigheter och möjligheter:

Syftet med arbetsplatskontakt är att skapa ökade möjligheter för de arbetslösa att ha kontakt med den ordinarie arbetsmarknaden och därmed behålla sin kompetens och få introduktion till ett nytt yrke. Modellen med obligatoriska arbetsplatskontakter syftar även till att förtydliga samhällskontraktet. En anvisad kontakt är obligatoriskt för den enskilde. Om man avböjer gäller samma avstängningsregler som för anvisat arbete eller arbetsmarknadspolitisk åtgärd. (SOU 1995:7, s. 8)

Genom talet om en tydligare betoning av samhällskontraktet var avsikten att försvåra möjligheten för arbetslösa att uppbära arbetslöshetsersättning utan motkrav. Följaktligen kan förslaget i praktiken tolkas som en ambition att återställa arbetslinjens principer, även för de arbetslösa som inte återgick till den reguljära arbetsmarknaden. I talet om förslaget skedde också en noterbar förändring i sättet att tilltala arbetslösa. I stället för att riktas mot det arbetslösa kollektivet, riktades talet nu mot varje enskild arbetslös. Förändringen signalerar en strategi som skulle angripa riskbeteenden och att man med disciplinära befohgenheter skulle förmå arbetslösa att bryta passiviteten och reaktivera sig själva. Vad förslaget verkade ha som mål var att de arbetsmarknadspolitiska insatserna skulle tonas ned till förmån för upprättandet av en starkare relation mellan arbetslösa

och arbetsgivare. Ur perspektivet av nedtoningen kan den drivande tanken bakom förslaget kanske beskrivas på två sätt. På ett plan kan talet om arbetsplatskontakter ses som en ambition att upprätta preventiva åtgärder för att motarbeta riskbeteenden såsom passivitet, missbruk och ohälsa. På ett annat plan kan förslaget också ses som en strategi för att skapa engagemang genom att ge arbetslösa tillfälle att förvalta de möjligheter arbetsplatskontakterna samtidigt skulle skapa. Således indikeras att förslaget också ville ge arbetslösa ett visst utrymme att själva påverka sina situationer och därigenom uppleva en frihet att på egen hand söka efter lösningar. Den positiva effekten av en sådan frihet talar bland andra Socialdepartementet om i dokumentet *Egenmakt – att erövra vardagen* (SOU 1996:177):

Människors vanmakt har vuxit under 1990-talet. Det kan vi säga med säkerhet. En mängd faktorer som vi av erfarenhet och forskning på området vet är vanmaktproducerande har utvecklats negativt för stora grupper av människor. Den höga arbetslösheten skapar på individnivå oro över att få ekonomin att gå ihop. Sysslolösheten, känslan av inte vara behövd, verkar negativt. Den struktur och känsla av sammanhang som ett arbete ger individen försvinner vid arbetslöshet. De neddragningar som skett i trygghetssystemen genererar oro inför framtiden. Den ökade segregationen ökar känslan av utanförskap och hopplöshet. Känslan av att inte själv förfoga över de verktyg som behövs för att förbättra sin situation. Känslan av att vara utlämnad åt opåverkbara krafter. Allt detta samverkar negativt, sannolikt även ur folkhälsosynpunkt. (SOU 1996:177, s. 99)

Med begreppet egenmakt propagerade Socialdepartementet för vikten av att ge alla en möjlighet att uppleva självbestämmande i vardagslivet. Att det även inkluderade arbetslösa är en indikation på att talet främst riktades mot de som fortfarande upplevde krisens konsekvenser, det vill säga de som hade utvecklat långtidsarbetslöshet. Talet tog fasta på ett hälsoperspektiv. I fokus var en ohälsa som skapades av en ständig oro över privatekonomin och den egna framtiden, vilket betonade varför långtidsarbetslöshet skulle uppfattas som särskilt farlig och som orsak till ytterligare bekymmer. Det var en arbetslöshetssituation ur vilken maktlösheten växte fram och låste in människan mellan upplevelser av att inte vara behövd och ett regelverk som inte gav arbetslösa utrymme att själva påverka sina liv. I syfte att motverka inlåsningseffekterna skulle ett större utrymme för egenmakt väcka de arbetslösas engagemang och samtidigt skulle hälsan påverkas i en positiv riktning. Detta skulle åstadkommas genom att låta arbetslösa bli "subjekt i stället för objekt" (SOU 1996:177, s. 9).

Diskussionen om vikten av att utöka egenmakten i samhället förekom även inom andra områden. I en skrift publicerad av näringslivsprojektet *Ljusåret*, vars syfte

var att främja utvecklingen av innovationer, entreprenörskap och nyföretagande, ansågs framtiden tillhöra individen. Mot gamla föreställningar om ekonomi och arbete påstods nya ekonomiska förutsättningar ha uppstått, något som krävde att varje människa gavs utrymme att själv förvalta möjligheter baserat på ett personligt ställningstagande till arbete och till den egna utvecklingspotentialen (Kylberg, 1998). Även Inrikesdepartementet (SOU 1997:40) talade om betydelsen av ett utökat självbestämmande då arbetsmarknadspolitikens hantering av ungdomsarbetslösheten utvärderades. För att motverka den kvalitetssänkning som många arbetsmarknadsåtgärder hade påvisat behövde fokus riktas mot individen, något som i relation till arbetslösa ungdomar handlade om att betrakta deras engagemang, deras initiativförmåga och deras personliga livsmål som en "outnyttjad resurs" (SOU1997:40, s. 14). Varför bristande arbetsmarknadsåtgärder ansågs kunna kompenseras av de arbetslösa ungdomarnas engagemang antyds i Inrikesdepartementets utredning. Med hänvisning till Ungdomspolitiska kommittén talas det om ungdomsgenerationen som tycktes ha utvecklat en högst individualiserad världsbild:

Ungdomspolitiska kommittén anser att en fortsatt omfattande individualisering och decentralisering av arbetsmarknadspolitikerna är nödvändig. Inte minst ur ett ungdomsperspektiv måste individuella intressen och önskemål spela stor roll för att motivera arbetslösa att söka sig nya vägar på arbetsmarknaden. [...] Arbetsförmedlaren blir i dessa fall snarast en diskussionspartner. (SOU 1997:40, s. 110)

Innehållet i talet är möjligt att återknyta till det ideal som började träda fram under 1980-talet, men som nu även inkluderade de arbetslösa ungdomarna. Därigenom förstärktes konturen av en ungdomsgeneration som under rätt förutsättningar kunde vara en resurs för både sig själva och för samhället. Således är förhållningssättet också en indikation på att den unga generationen av arbetslösa var mindre benägen att göra något mot sin vilja. I stället antyds att en effektivare reaktivering var möjlig genom användandet av strategier som skapade utrymme för självständighet och frihet. Genom synsättet uppstår ett förhållningssätt till arbetslösa som outnyttjade resurser, vars kraft och idéer behövde lockas fram på nya sätt. På så sätt verkar den stora berättelsen fjärras från talet som pekade ut unga arbetslösa som framtidslösa och präglade av en inlärd hjälplöshet. Mot slutet av 1990-talet tycktes sådana beskrivningar inte längre vara produktiva, särskilt då åtgärderna, på grund av tidigare kvalitetsproblem, skulle förbättras genom en devis om att unga främst motiveras av egna önskemål och egna intressen.

00-talet: talet om ett nytt näringsliv och problemet med arbetslösa

Att befolkningens utbildningsnivå i princip var avgörande för ekonomi och välstånd hade blivit en etablerad föreställning nationellt och internationellt. Utbildning var nödvändig dels för utveckling och produktivitet, dels för att minska den enskildes utsatthet för arbetslöshet. På grund av det sistnämnda lyftes utbildning upp till en nivå som gör den jämförbar med det jag vill kalla ett arbetslöshetsvaccin, något som skulle ge människor möjlighet att stärka både sitt "inflytande" över livet och sin "valfrihet" (SOU 2000:5, s. 61). För politiken ansågs vinsten vara att det på sikt kunde bli möjligt att minska arbetsmarknadspolitiska utgifter, i synnerhet under lågkonjunkturer. Således är den stora berättelsen, å ena sidan, fortfarande färgad av talet som växte fram under omställningen, men, å andra sidan, också präglad av föreställningar om självständighet och frihet. De sistnämnda föreställningarna verkade motiveras av en strategi för att också minska medborgarnas beroende av den offentliga välfärden, något som understryker betydelsen av förmågan att etablera en relation mellan medborgarna och utbildningsväsendet. Kanske kan denna relation även kopplas samman med samhällskontraktets principer, det vill säga att den enskilde förväntades att regelbundet använda utbildningsmöjligheter för att skydda sig mot oförutsedda ekonomiska händelser.

Vad en sådan förväntan kan ha bottnat i kan förstås med utgångspunkt i talet om den ekonomiska utvecklingen, som vid det här laget uppfattades ha nått längre än att endast beskrivas som en förestående omställning. Som ett stöd till det politiska talet konstaterade Svenskt Näringsliv (2001, s. 38) i skriften *Det nya näringslivet* att utvecklingen hade lett till "ett gränslöst näringsliv och en gränsupplösande ekonomi". Det var en gränslöshet som inte skildrades som resultatet av en revolution, utan som en evolution. På grund av den ständiga utvecklingen hade det uppstått en efterfrågan på människor som var förändringsbenägna och utrustade med kapacitet att hantera den konkurrensutsatta ekonomins villkor. Det som Svenskt Näringsliv beskrev tar därför inte längre fasta på idéer om en delad arbetsmarknad eller idéer om ett delat samhälle. I stället talas det om en delning mellan de som klarade av att säkra tryggheten i en "föränderlig värld" och de som riskerade att fastna i "det gamla" (Svenskt Näringsliv, 2001, s. 68). Vad resonemanget tycktes innebära beskrevs av Jan Andersson och Björn Tegsjö (2003) i en SCB-rapport om rörligheten på arbetsmarknaden. Författarna pekade på att rörligheten hade blivit högre bland högutbildade män och kvinnor eftersom konkurrensen om deras kompetens hade blivit större. Trenden ansågs vara ett ut-

tryck för att hög utbildning öppnade fler möjligheter på arbetsmarknaden. Därmed påvisades att lågutbildade i högre grad tenderade att fastna på den lokala arbetsmarknaden, där tillgången på arbetstillfällen står i ett större beroendeförhållande till utbudet av lämpliga arbetsgivare.

Hur utbildning påverkade människans möjligheter kunde således mätas genom skillnader mellan frihet och ofrihet samt mellan rörlighet och begränsad rörlighet. Vad spänningen mellan dessa tillstånd ytterst pekade mot var att det fanns en problematik bland de som upplevde gränslösheten som besvärlig och att det bland dessa kunde vara svårare att frigöra sig från den offentliga välfärden. Mot bakgrund av att utbildning ansågs vara ett sätt för individen att själv motarbeta problem i arbetslivet uppstod ett tal som bar spår av misstankar om moraliskt tveksamma tankemönster bland vissa arbetslösa, särskilt de med låg utbildning. Bland annat var Finansdepartementet (SOU 2004:2) kritiskt till huruvida försörjningsberoendet alltid var legitimt och man ifrågasatte om det fanns tillräcklig drivkraft bland långtidsarbetslösa att själva verka för en lösning. Till exempel uttrycks misstänksamheten så här:

Drivkraften att ta sig tillbaka till arbetslivet för den som blir långvarigt arbetslös eller sjuk är i allmänhet betydligt svagare och har inte heller förändrats nämnvärt under de senaste åren. För var femte individ är skillnaden i disponibel inkomst vid arbetslöshet jämfört med arbete mindre än 10 procent. (SOU 2004:2, s. 9)

Parallellt med misstanken om att långtidsarbetslösa generellt saknade egen drivkraft fanns också en politisk självkritik mot utformningen av arbetslöshetsförsäkringssystemet. Självkritiken riktades specifikt mot utvecklingen av alltför generösa ersättningsnivåer, vilket hade medverkat till att uppmuntra felaktiga välfärdsbeteenden, i synnerhet bland de som på arbetsmarknaden tillhörde låglönegrupper. Med utgångspunkt i uppfattningen att människan så långt som möjligt ska vara försörjningsmässigt oberoende talades det i ovan nämnda dokument om två sammanhängande politiska målsättningar: dels skulle trycket på de offentliga försäkringssystemen minskas, dels behövde sysselsättningen växa för att öka skatteintäkter.

När talet om att motarbeta avsaknaden av drivkraft blev mer specifikt, ledde detta till en diskussion som handlade om möjligheter att med politiska medel skapa drivkraft (SOU 2004:2). I denna diskussion framstod två strategier som särskilt intressanta. Drivkraft skulle dels åstadkommas av sänkta ersättningsnivåer för arbetslösa i syfte att erodera incitamenten för att stå utanför arbetsmarknaden, dels av implementeringen av strategier som skulle riktas mot arbetsmarknadens utbudsstruktur. Med anledning av den sistnämnda strategin utredde Finans-

departementet (SOU 2008:57) möjligheten att administrera skattesubventionerade hushållstjänster. I detta förslag konstateras bland annat följande:

Det kan vidare antas att förslagen kommer att medföra att en del svart arbete omvandlas till vitt arbete, vilket ger ökade intäkter i form av inkomstskatt. Det blir enklare att omfördela hemarbete till marknadsarbete, vilket ökar antalet marknadsarbetade timmar. Det i sin tur medför ökade intäkter i form av inkomstskatt, arbetsgivaravgifter och mervärdesskatt. En ökad efterfrågan på vita hushållstjänster genererar nya arbetstillfällen, framför allt för korttidsutbildade. Det medför i sin tur minskade utgifter från olika transfereringssystem som exempelvis arbetslöshetsersättning och bostadsbidrag. Fler kommer att arbeta in större pensionsrättigheter, vilket minskar risken för en låg egenpension, med åtföljande behov av garantipension, finansierad via statsbudgeten. (SOU 2008:57, s. 168)

Det uppenbara talet hölls på ett pragmatiskt plan. Svarta arbeten ska omvandlas till vita och hemarbete ska omvandlas till lönearbete, vilket tillsammans skulle öka de offentliga skatteintäkterna. Dessutom skulle strategin öppna upp arbetsmarknaden för grupper med lägre utbildning, vilket skulle minska trycket på offentliga bidragssystem. Det mindre uppenbara talet indikerar att politiken därigenom började göra avsteg från berättelsen om utbildning som nödvändig för att upprätthålla medborgarnas ekonomiska oberoende. I princip handlade idén om skattesubventionerade hushållstjänster om att politiken i stället skulle påverka arbetsmarknadsutbudet till förmån för de som på egen hand inte antogs kunna kliva in i ”den nya ekonomin”. Därigenom medverkade politiken till skapandet av alternativ som kanske i högre grad för tankarna till en ”gammal arbetsmarknad” och föreställningen om att trygga arbetsliv även var möjliga utan varken gymnasie- eller högskoleutbildning. Motivet för att skattesubventionera hushållstjänster hade dessutom betydelse för förslaget att några år senare sänka momssatsen för restaurang- och cateringtjänster (SOU 2011:24). Anledningen är att köpet av hushållstjänster även ansågs kunna frigöra tid för konsumenter, vilket förmodades kunna ha en positiv inverkan på motivationen att oftare äta utanför hemmet. Den principiella kopplingen mellan dessa förslag tycks således vara en konsumtionshöjande avsikt. Emellertid är denna avsikt också utgångspunkten för skapandet av sysselsättning för de som vid tidpunkten misstänktes sakna drivkraft att lämna långtidsarbetslösheten genom att på egen hand investera i utbildning.

En politisk berättelse om utveckling och bekymmer

I detta kapitel har syftet varit att undersöka värderingar, normer och föreställningar som träder fram i den stora berättelsen om arbetslivet och arbetslösheten. Undersökningen har skapats på en plattform av framtidsvisioner och en mobilisering av utbildningsväsendet, näringslivet och medborgarna. Mobiliseringens syfte har beskrivits som igångsatt av en teknologisk och ekonomisk omställning som ställde nya krav på arbetstagarnas kunskaper och utbildning. På så sätt inleddes ett händelseförlopp som under en tid innehöll både ovisshet och övertygelser. Med hjälp av de tidiga rapporterna illustrerades ovissheten av svårigheten att tala om omställningens faktiska konsekvenser. Hur ovissheten dämpades verkade vara genom en förskjutning av ansvaret, det vill säga att arbetstagare behövde ta ett allt större ansvar för att vara anpassade till arbetsmarknadens allt snabbare teknologiska omställning. Genom talet om ansvaret synliggjordes en idealisk arbetstagare vars förmåga att vara omställningsbar grundlades av investeringar i utbildning. Det är mot berättelsen om detta ideal den låga utbildningens konsekvenser har trätt fram som ett gryende bekymmer.

Inledningsvis blev bekymret med lågutbildade arbetssökande sorterat under skolans elevfostrande uppdrag. Följaktligen blev politiska strategier tidigt riktade mot utbildningssystemet. Ambitionen var att stärka skolans arbetsmoraliska uppfostran och samtidigt anpassa gymnasieskolans läroplan till arbetsmarknadens växande efterfrågan på kvalificerad arbetskraft. Därmed blev utbildningssystemet utgångspunkten för det ljus som kastades över de som avvek från ett allt tydligare formulerat utbildningsideal, något som lade grunden för talet om utbildningslöshet. I den stora berättelsen betyder utbildningslöshet att det saknas förmåga att hantera föränderlighet, vilket utvecklar ett arbetsliv som karaktäriseras av den permanenta tillfälligheten. Följaktligen kan den stora berättelsen tyckas etablera ett kausalliknande samband mellan människans möjligheter och människans begränsningar. När möjligheterna hämmas av begränsningarna skapas ett oönskat tillstånd på arbetsmarknaden, vilket konstruerar utgångspunkten för den stora berättelsens förhållningssätt till samhällets lågutbildade.

I kapitlet kan benämningen utbildningslöshet också tolkas som en signal om att skolans elevfostran inte förmådde att påverka förekomsten av lågutbildade. Möjligen var det också denna oförmåga som motiverade en retoriskt stramare strategi, vars igenkänningstecken är den stora berättelsens tendens att börja urskilja lågutbildade genom användandet av riktade anklagelser. Strategin kan beskrivas som ett skuldbeläggande av arbetssökande som saknar förmågan att ta plats på en allt mer utbildningsinriktad arbetsmarknad. Med utgångspunkt i den

stramare retoriken synliggörs därför en mer önskad plattform. På den står de arbetssökande som saknar framtidsperspektiv, synliggjorda av en underliggande politisk insikt om att låg utbildning är ett tillstånd som maktens prövade strategier har svårt att påverka.

Den stora berättelsens stramare retorik förändrades genom att de arbetsmarknads-politiska åtgärderna möttes av nya utmaningar, vilket har illustrerats genom ett händelseförlopp som skapades av den ekonomiska lågkonjunkturen under 1990-talet. Uppmärksamheten flyttades från ett fokus mot det lågutbildade tillståndet till ett fokus mot sambandet mellan arbetslöshet och ohälsa. Därigenom framträder en berättelse som i stället formuleras kring föreställningar om en allmänfarlig arbetslöshet. Talet om riskbeteenden föranleder implementeringen av strategier som i högre grad ska angripa passiviteten. Följaktligen kan två betraktelser lyftas fram. Arbetslöshet hade blivit ett önskat tillstånd som skapade negativa konsekvenser för individen medan ohälsan riskerade att skapa negativa konsekvenser för det allmänna. Genom kombinationen av dessa konsekvenser börjar den stora berättelsen om passivitet att smälta samman med den stora berättelsen om en förbjuden form av frihet.

Hur passiviteten angreps synliggörs åter genom ett ideal. Det är ett ideal som oavsett utbildningsbakgrund har en aktiv karaktär, vars beståndsdelar utgörs av en inneboende kapacitet, utvecklingspotential och ansvarsfullhet. Tillsammans konstruerar beståndsdelarna en politisk berättelse om det normala beteendet som gör människan till en resurs dels för sig själv, dels för samhället. Därmed kan berättelsen om det normala beteendet förstås som en illustration av hur den förbjudna friheten skulle motarbetas med en annan slags frihet, vars utformning innebar att även arbetslösa förväntades anamma den aktiva karaktären. På grund av att karaktären också kan beskrivas som en aktiveringsstrategi klargörs att frigörelsen av arbetslösa inte var maktneutral. Tvärtom skulle arbetslösa hållas uppkopplade mot arbetsmarknadspolitikerna genom en frihet som skulle ha ett bestämt innehåll. På detta sätt skulle arbetslösa engageras i sina egna bekymmer, där upplevelsen av egenmakt var verktyget för att hindra ohälsa, bidragsberoende och framtidslöshet.

Det är i bilden av den frigjorda arbetslösheten som den stora berättelsen åter visar tecken på att förändras. Under 00-talet förväntas utbildning vara ett återkommande innehåll i arbetslivet, vilket i kapitlet har liknats vid ett förmodat arbetslöshetsvaccin. Det är mot bakgrund av medborgarnas ansvar att alltid vara "vaccinerade" som den stora berättelsens fokus åter verkar vridas mot de som har utvecklat långtidsarbetslöshet. Ställda mot bilden av ett arbetsmarknadsideal som ständigt utvecklar sig själv blir bilden av långtidsarbetslösa än mer avvikande,

vilket är ett intryck som förstärks av den stora berättelsens misstänkliggörande av deras drivkraft. Därmed framträder två strategier som båda kan beskrivas som ambitioner att beskära eventuella upplevelser av frihet i arbetslösheten. Det talas dels om vikten av att sänka ersättningsnivåer för arbetslösa, dels om vikten av att skapa försörjningsalternativ som lågutbildade långtidsarbetslösa kan ha idéer om och vara engagerade i. Valet att särskilt skattesubventionera branscher med lägre inträdeströsklar för att skapa efterfrågan på arbetskraft verkar således omfattas av en särskild logik. Det är en logik som innebär att långtidsarbetslösa fortfarande har resurser, men vars framtid i arbetslivet ska formas av den politiska utredningen om vad de i realiteten kan bli, hur deras resurser bäst kan användas och med vilka medel de åter kan bli självförsörjande.

Här avslutar jag undersökningen av den stora berättelsen. I nästa kapitel övergår jag till att undersöka intervjumaterialet, något som inleds med undersökningen av ungdomarnas relationer till arbetsmarknaden.

6. Arbetslivet och arbetsmarknaden

Ett centralt tema i det föregående kapitlet var utbildningens växande värde. Det är ett värde som ligger till grund för föreställningen om att vissa arbetssökande har bättre möjligheter att lyckas, medan andra förutspås uppleva svårigheter att konkurrera om de arbetstillfällen som skapas. Skillnaden mellan framgång och motgång ställs i en direkt relation till utbildningsbakgrunden, där de som räknas som lågutbildade skildras som särskilt utsatta på arbetsmarknaden. Det är också den senare arbetsmarknadsgruppen som är i fokus för en intervention i SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (SOU 2011:24). Interventionen ska förstås mot bakgrund av den då sittande regeringens strategier för ekonomin och för målet om ”en varaktigt högre sysselsättning” (SOU 2011:24, s. 2). I rapporten betonas att målet däremot kan vara svårt att nå på grund av arbetsmarknadens allt högre inträdeströsklar. Utvecklingen anses vara en följd av att det parallellt med tillväxten av kvalificerade arbeten finns en tröghet i skapandet av en jämförbar mängd okvalificerade arbetstillfällen. Ett centralt tema i rapporten är med andra ord att arbetslösheten skiljer sig ”mellan grupper med olika utbildningsnivå” (SOU 2011:24, s. 30) och att lågutbildade befinner sig i en särskilt bekymmersam position. Mot bakgrund av SOU-dokumentets beskrivning av arbetsmarknaden är syftet i detta kapitel att undersöka följande frågeställning: Hur skildras villkoren för arbetslivet i ungdomarnas berättelser om arbetsmarknaden och om de egna möjligheterna?

För att besvara frågeställningen undersöker kapitlet berättelser som handlar om att på egen hand förvalta möjligheter på arbetsmarknaden och i arbetslivet. Inledningsvis behandlas berättelser om förändring och om villkoren på den nutida arbetsmarknaden. Berättelserna blir utgångspunkten för ungdomarnas erfarenheter av tillfälliga arbeten, något som medverkar till att skapa bilden av en ojämlig position på arbetsmarknaden. Genom att undersöka den ojämliga positionens innehåll kan till slut ett subjekt identifieras som synliggör sin otillräcklighet som en konsekvens av låg utbildning. Därefter undersöks ungdomarnas användande av konkurrerande berättelser, som i motsats till otillräckligheten tycks vara formulerade i en entreprenöriell tankevärld. Livet skildras som bestående av drömmar som måste följas och det berättas om en framtid som människan är

förpliktigad att kämpa för. Avslutningsvis undersöks berättelser om att vara arbets-sökande och vilka resurser ungdomarna mobiliserar för att vara anställningsbara. Särskilt framträdande i avsnittet är förhållningssättet till glädje, både som ett sätt att skapa attraktionskraft och som ett sätt att anpassa beteendet till normliknande förväntningar på hur arbetssökande ska bete sig. Kapitlet avslutas med en sammanfattning och en diskussion om avsnittens huvudsakliga resonemang och slutsatser.

Bilder av en förändrad arbetsmarknad

Inledningsvis vill jag återknyta till pilotstudien som genomfördes med ungdomar inom både gymnasieskolan och arbetsmarknadsutbildningar. Vid ett intervju-tillfälle berättade en kvinnlig deltagare att hon upplevde att det har blivit allt svårare att hitta arbete. Hon berättade att det var ”lättare förr”, före teknologin och före utvecklingen som ställer allt högre krav på förkunskaper och tidigare erfarenhet. Förutom att situationen präglas av personliga bekymmer är det en berättelse om att arbetsmarknadskraven har förändrats. Vid tidpunkten då pilot-studien genomfördes var kvinnan emellertid endast tjugo år gammal, vilket antyder att jämförelsen tar stöd av erfarenheter som inte är självupplevda. Sättet att berätta återkommer även under de enskilda intervjuerna och framstår allt tydligare vara ett narrativ som ungdomarna använder för att karaktärisera den nutida arbetsmarknaden. Anna berättar till exempel att:

[...] mina föräldrar sa att dom bara kunde gå till ett jobb och säga liksom ”jag vill ha ett jobb. Okej, kom då” sa arbetsgivaren och sen kunde de välja, liksom. Man kanske fick tio kronor i timmen där och sen fanns det ett jobb som gav femtio kronor i timmen i stället, då kunde dom liksom byta, hoppa runt. Det var inga problem alls, utan dom fick alltid jobb.

Annas berättelse för tankarna till en tid då maktförhållandena antogs vara annor-lunda. Föräldrarnas inträde på arbetsmarknaden uppfattas inte ha stått i beroende-förhållande till arbetsgivarnas rekryterings- och urvalsprocesser. Uppfattningen förankras med orden ”det var inga problem alls utan dom fick alltid jobb”. Följ-aktligen skapas en bild av arbetsmarknaden som närmast outtömlig på möjligheter och där utsikterna inte var påverkade av den arbetssökandes utbildningsbakgrund. Tvärtom var denne någon som kunde ”hoppa runt” bland arbetsgivare, upp-muntrad av möjligheten att hitta en högre inkomst. Vad är det då som har förändrats? Om detta berättar Joakim så här:

[...] Nu för tiden har jag börjat reflektera hur det var för tjugo år sedan och saker var mycket lättare då. För då handlade allt om hur duktig DU är faktiskt. Inte liksom om vad som står på pappret. Utan dom ville ha någon person som hade alla dom här egenskaperna för jobbet och inte betygen. Nu för tiden måste man ha utbildning skrivet på ett papper för att kunna få ett jobb. Så det är den stora skillnaden.

Även Joakim utgår från övertygelsen om att ”saker var mycket lättare då”. Anledningen är att arbetsgivare satte större vikt vid personliga egenskaper, vars värde kunde vara lika högt som kunskaper inhämtade i den formella skolan. Det är utifrån denna övertygelse som Joakims berättelse skapar bilden av en förändring. ”Nu för tiden” markerar att arbetsgivare numera endast accepterar arbetssökande som kan visa kvalifikationer på ett ”papper”. Uppfattningen påminner om ett resonemang av pedagogikprofessor Ulf P. Lundgren (2002). Numera finns det en väl etablerad övertygelse att tryggheten i arbetslivet säkras av kunskaper som formaliseras genom betyg och intyg. Övertygelsen är grundad i idéer om hur behoven av ny kunskap har förändrat samhället och att det som premieras är människans kompetens och dennas ständiga uppgradering av utbildningsbakgrunden. Joakim kan tolkas styrka relationen till ett sådant samhälle då han refererar till McDonalds och att han har ”hört” att ”man måste ha gått ut gymnasiet och ha bra betyg för att jobba på McDonalds”. Kanske är referensen till hamburgerkedjan framförallt Joakims sätt att demonstrera hur omfattande kraven på betyg har blivit och vad hans yttersta bevis för påståendet är. Därigenom blir föreställningen om utbildningskraven som McDonalds ställer den yttersta kontrasten till en dåtid som präglades av lägre inträdeströsklar till arbetslivet och av möjligheter som inte var villkorade av betyg och utbildning. Ett övergripande intryck av de jämförande berättelserna utmynnar i en tankebild som kan sammanfattas med idéhistorikern Roger Qvarsells (1986, s. 10) resonemang om ”det goda livet”. Hur det goda livet tar form kan närmast förstås som konstruerat kring en upplevelse av enkelhet. På grund av enkelheten verkar arbetsmarknaden, ur ett historiskt perspektiv, ha varit tillgänglig för alla i kombination med att utbudet av arbetstillfällen var obegränsat. Det är en tolkning som har vissa likheter med kulturjournalisten Per Svenssons (2015) tankegångar i boken *Storstugan eller När förorten kom till byn*. Det Svensson skildrar i boken kan beskrivas som en folkhemsnostalgi som används för att beskriva ett slags idealsamhälle i det förflutna, vilket blir ett uttryck för att utopin oftare präglar livet som en gång har varit än livet som levs i nuet.

Den ojämlika positionen

Hur berättar då ungdomarna om möjligheterna på den nutida arbetsmarknaden? Dessa berättelser lyfter framförallt fram betydelsen av tidsbegränsade arbeten, vilka kan kategoriseras som erfarenheter av praktkarbeten och tidsbegränsade anställningsavtal. Att berättelserna är präglade av dessa kategorier är, å andra sidan, inte märkligt. Det är ett tema som knyter an till en arbetsmarknadsutveckling som uppmärksammats av flera författare. Till exempel skriver ekonomi-professor Lars Magnusson (1999) att arbetsmarknaden har blivit allt mer komplicerad, något som karaktäriseras av allt större svårigheter för många unga att få permanent fotfäste på arbetsmarknaden. Sociologen och arbetslivsforskaren Ulla Arnell Gustavssons (2003) beräkningar visar att av de unga inom åldersspannet 16 till 19 år, som trädde in på arbetsmarknaden år 1976, var 50 % av männen och 40 % av kvinnorna anställda på tillsvidarekontrakt. Motsvarande siffror år 2002 var 11 % bland männen och 8 % bland kvinnorna. Trenden styrks ytterligare av SCB (2014) som rapporterar att inom gruppen anställda ungdomar mellan åldrarna 15 och 24 hade 56 % tidsbegränsade anställningskontrakt år 2014.²²

Ungdomarnas erfarenheter av tidsbegränsade arbeten bidrar till att ge nyanser till det statistiska underlaget. Således ger berättelserna en mer fördjupad insyn i ett arbetslivsmönster som tycks ha blivit en norm för livsfasen ungdomarna befinner sig i. Bland andra tar Marco upp dessa erfarenheter. Han är en av de få som har ett fullständigt gymnasiebetyg. Trots till synes bättre förutsättningar har Marco haft svårt att få fäste på arbetsmarknaden, något som sätter sin prägel på berättelsen om en anställning han fick efter att ha varit arbetslös under "några månader":

[...] Då fick jag jobb på ett byggföretag, fast det var inget bygge utan det var logistik. Jag höll på att flytta byggmaterial åt byggarbetarna ... och det höll jag på med i två, tre månader. Sen så bestämde dom sig för att de inte kunde ha timarbetare. Man blev tvungen att flytta över till ett annat företag som hyrde ut personal [...]

Förutom att anställningsavtalet var tidsbegränsat var Marco dessutom timanställd. På grund av anställningsformen blev han sedermera övertalig som direktanställd av företaget och tvingades att flytta över anställningskontraktet till ett bemanningsföretag. I berättelsen gör Marco aldrig anspråk på att förtjäna en tillsvidareanställning och han talar inte om otryggheten som en orättvisa. I stället för-

klaras han varför man kan fastna i pendlingen mellan arbetslöshet och olika tidsbegränsade arbeten:

Ja, om du inte har någon utbildning så är det ju tufft. Då får du skräpjobb som jag hade på byggföretaget. Man får slita hårt i kylan...

Berättelsen vägleds av en bestämd uppfattning om de villkor som råder för lågutbildade: saknas utbildning kan ingen förvänta sig annat än att "slita hårt i kylan". På så sätt synliggörs ett arbetslivsvillkor som verkar vara färdigförhandlat och accepterat som en norm på en utbildningsinriktad arbetsmarknad. Vad normen synliggör kan beskrivas som en upprättad skiljelinje, där möjligheter finns på ena sidan och begränsningar på den andra. Med andra ord verkar konsekvenserna av hög och låg utbildning vara att man antingen hamnar på den ena eller andra sidan av möjligheter och begränsningar.

Berättelser som knyter an till den ojämlika positionen är bland ungdomarna vanligt förekommande. Positionen skapas på en plattform av liknande erfarenheter, vars övergripande orsak är den låga utbildningen och konsekvensen av de tillfälliga arbetena. Emellertid finns det också nyanser som är viktiga att lyfta fram eftersom de ger en vidare bild av den ojämlika positionens konstruktion. Nedan undersöker jag dessa nyanser närmare med hjälp av berättelser som handlar om den förlorade rätten att välja, om att förnekas möjligheter och om att aldrig nå upp till kraven.

Den förlorade rätten att välja

Marcos förhållningssätt till arbetsmarknaden kan beskrivas som förankrat i normen om utbildning. Genom förankringen avspeglas ett arbetsliv som har formats till att likna ett motsatsförhållande till det arbetsliv som möjliggörs av utbildning. Begränsningarna som kopplas samman med villkoren för lågutbildade är i sig en antydning om att hans arbetsliv, i alla fall för stunden, saknar utvecklingspotential. När Marco berättar vidare synliggörs ytterligare en nyans i hans förhållande till arbetsmarknaden. Utgångspunkten är fortfarande hans lågutbildade tillstånd, men det klargörs att tillståndet även sammanhänger med avsaknaden av rätten att påverka arbetslivet:

Du har ingen rätt att välja om du inte har utbildning. Har du bara gymnasial utbildning har du inga kvalifikationer till bättre jobb utan då får du ta sådana jobb som inte kräver utbildning ... så ... ja, man har inga val. Man får ta det som man får om man saknar tillräckligt med utbildning. Det är ju som det är.

Marco använder konsekvent ordet ”du” när han berättar om premisserna för sitt arbetsliv. Det skapar en upplevelse av att han i stunden talar om en allmänrådande regel som är viktig att förstå: den som inte är tillräckligt utbildad förlorar rätten att välja på arbetsmarknaden. Därigenom skapas bilden av konsekvenser som innebär att lågutbildade aldrig får ställa krav och att de måste finna sig i att bli tilldelade de minst kvalificerade arbetena. Marco konstaterar att ”det är ju som det är”, vilket förstärker intrycket av att regeln existerar som ett ovillkorligt faktum, en absolut sanning. Följaktligen ger Marcos berättelse intryck av att, i likhet med den stora berättelsen, ta stöd av föreställningen om att låg utbildning alltid medverkar till att göra arbetslivet svårare. Därmed tycks också skiljelinjen mellan möjligheter och begränsningar bli skarpare. Enda sättet för Marco att förändra situationen och därmed ta sig över till sidan med möjligheter är att utbilda sig. Således kan berättelsens förhållningssätt till utbildningens möjligheter vara möjligt att tolka som ett tillstånd med ”problemlösande funktioner” (Shoug, 2003, s. 17). Genom sådana funktioner framstår utbildning som en investering som alltid ger den som har tillräckligt hög utbildningsnivå möjlighet att göra de val som den lågutbildade har förlorat rätten att göra.

Att förnekas möjligheter

Den nutida arbetsmarknaden verkar i motsats till den dåtida arbetsmarknaden vara både kravfylld och tydlig. Utbildning är ett krav och det finns en tydlig uppfattning att låg utbildning skapar färre möjligheter på arbetsmarknaden. Därigenom börjar också principerna för den ojämlika positionens konstruktion att ta form. Annas berättelse blir ytterligare ett bidrag till dessa principer. Hennes utbildningsbakgrund innebär att hon i statistisk bemärkelse torde ha ett svårare utgångsläge i jämförelse med Marco, som har ett avgångsbetyg. Hon har aldrig genomgått ett nationellt gymnasieprogram eftersom hon aldrig uppnådde grundskolans kunskapskrav för matematik. På sätt och vis påminner hennes berättelse om Marcos, men kanske bidrar avsaknaden av ett gymnasiebetyg också till en mer detaljerad skildring av att förnekas möjligheter:

[...] här måste du ha ett CV, du måste visa att du kan, du måste visa poäng, och det är ju just ... det här med poängen, för min del det ju dåligt för jag har ju inga större poäng. Men jag kan fasen göra jobbet bättre än dom som har MVG men man får inte in foten. Du får inte ens visa att du kan. Det är det som är dåligt i dagens läge ... det är det som är skillnaden ... att du måste liksom ha [ser frustrerad ut] ... som jag uppfattar det i alla fall.

I Annas berättelse blir upplevelsen av möjligheter åskådliggjord genom ett hierarkiskt ordnande av arbetssökande. Huruvida arbetslivet kantas av fler eller färre möjligheter kan förutsägas genom att summera ihop betygspoängen. På arbetsmarknaden är följaktligen bristen på betygspoäng Annas största bekymmer, eftersom det också blir avgörande för hennes tillgång till möjligheter. I jämförelse med Marco visar Anna ett större missnöje mot att betygspoängen har fått en så pass avgörande betydelse i arbetslivet. Missnöjet motiveras av att Anna upplever att hon egentligen kan bidra med mycket mer, då hennes kapacitet egentligen är långt större än vad betygspoängen antyder. Således tycks Anna inte heller vara villig att böja sig för det ovillkorliga faktum som återfinns i Marcos berättelse och som säger att lågutbildade har förlorat rätten att sträva efter någonting bättre. Därför tycks Annas berättelse också visa på motstånd mot normen om utbildning, något som uttrycks av hennes upplevelse av att som lågutbildad vara orättvist behandlad på arbetsmarknaden. Emellertid verkar samma upplevelse också vara signalen om att berättelsen, trots allt, är en del av den ojämlika positionens konstruktion. I berättelsen kan Anna till slut bara konstatera att bra betygspoäng är ett "måste", som hon "uppfattar det i alla fall". Oavsett motståndet verkar faktum likafullt kvarstå att Anna, enligt det hierarkiska ordnandet, inte har de betygspoäng som krävs för att få en möjlighet visa sin egentliga kapacitet.

Att aldrig nå upp till kraven

Den röda tråden i berättelserna om den ojämlika positionens konstruktion börjar synliggöra ett mönster. Utan utbildning förloras rätten att välja och utan tillräckliga betygspoäng blir man nekad möjligheter. Uppställningen av orsaker och konsekvenser kan även liknas vid en formel. I denna formel har otillräckliga utbildningsbakgrunder alltid negativa konsekvenser och blir således den utgångspunkt som blottar ungdomarnas sköra relation till arbetsmarknaden. Emellertid lämnas en fråga obesvarad: hur har formeln blivit etablerad i ungdomarnas berättelser? Om detta berättar Andreas mer. Han var egentligen på väg mot en annan framtid än den som han nu försöker skapa med restaurangutbildningen. Han ville arbeta inom IT, vilket var anledningen till att han valde IT-programmet på gymnasiet. Emellertid avslutades studierna inte som planerat och Andreas tog studenten med ofullständiga gymnasiebetyg. Han är nu 22 år gammal men upplever att det ofullständiga gymnasiebetyget fortsätter att kasta en skugga över framtiden. Anledningen är att hans livshistoria har blivit föremål för ständig granskning på arbetsmarknaden. I likhet med Anna menar Andreas att det beror på att "man måste ha certifikat, betyg, grund och alltihopa ... allt ska vara lagt på bordet och det ska liksom se bra ut".

På grund av vad jag dessutom uppfattar vara ett *krav på transparens* blir ofullständiga gymnasiebetyg svåra att dölja. Allt en arbetssökande har gjort, presterat och misslyckats med blir på grund av kraven ständigt föremål för granskning. I Andreas vidare berättelse visas att det dessutom är långt mer än bara betygspoängen som granskas:

Vissa jobb har ju kraven att man måste ha körkort eller körkort och truckkort, att man liksom bor nära. Bor man för långt ifrån så anser dom att man inte kommer hinna i tid till jobbet och så vidare, speciellt om man inte har körkort för då måste man anpassa sig till lokaltrafiken. På vintern är det inte roligt [...] och vill man till exempel skaffa truckkort så måste man enligt vissa utbildningar ha körkort och har man inte körkort så kan man inte ta någon utbildning. Ja, det går ju runt väldigt mycket ... så det är väldigt svårt.

Berättelsen utvecklas till en navigering mellan ställda krav som talar emot Andreas möjligheter på arbetsmarknaden. Han har varken körkort eller truckkort och han bor på fel ort, något som tillsammans skapar följder som närmast påminner om en inlåsningseffekt. Det är en tankebild som tar stöd av Rose (1998) resonemang om hur svårigheter, frustrationer och besvikelser drabbar den autonoma människans självbild. Alla krav Andreas inte motsvarar blir metaforer för en oförmåga att påverka den egna arbetslivssituationen. På grund av den upplevda oförmågan bidrar berättelsen inte bara till den ojämlika positionens konstruktion, utan dessutom framträder en självbild som präglas av avsaknad av kontroll över livet. Hur Andreas försöker återta kontrollen påminner om Marcos strategi. Han berättar att han inte har råd att vara ”petnoga när det gäller jobb” och därför kan ”ta vilka jobb som helst”. Andreas blir dessutom mer specifik rörande vad öppenheten för möjligheter betyder i praktiken. Efter en period av omfattande arbetssökande fanns det till slut inga andra utvägar än lösningen som Andreas beskriver med orden ”då sänker jag mig till nivån där jag söker jobb som telefonförsäljare”.

Med berättelsen om att aldrig nå upp till kraven på arbetsmarknaden knyts bilderna av den ojämlika positionens konstruktion samman och synliggör ett subjekt jag vill kalla *den kroniskt otillräcklige*. När detta subjekt berättar om arbetsmarknaden framträder inte människan som det föränderliga och fria projekt Foucault talar om som viktigt. I stället karaktäriseras den kroniskt otillräcklige av förmågan att dra en skiljelinje på arbetsmarknaden och samtidigt blotta sin otillräcklighet med hänvisning till parametrar som utbildning, betygspoäng, certifikat, körkort, truckkort och bostadsort.

En entreprenöriell tankevärld

Hittills förefaller berättelserna om arbetsmarknaden vara märkta av den så kallade ”krassa verklighetens” bekymmer. Följaktligen ges ett begränsat utrymme åt andra tolkningar av den verklighet som i SOU-rapporten *Sänkt restaurang- och catering-moms* är präglad av arbetsmarknadens oförmåga att skapa arbetstillfällen till alla. Intrycket tenderar emellertid att också kunna utmanas. Det sker då ungdomarna börjar använda konkurrerande berättelser om sina möjligheter, något som ger indikationer på att det parallellt med kraven på utbildning kan finnas ytterligare vägar in på arbetsmarknaden.

Bland annat använder Erik, Linda och Mia den konkurrerande berättelsen. Förutom ett annat sätt att berätta skiljer sig deras utbildningsbakgrunder i sak inte från övriga ungdomars. Alla definierar sig som lågutbildade och sammanfattar arbetslivet som svårt på grund av detta. Trots svårigheterna kastar berättelserna ändå ljus över ytterligare en väg in på arbetsmarknaden. Om den alternativa vägen berättar först Erik så här:

Asså, för att hitta ett jobb är det viktigaste att ha kontakter tycker jag. Annars det är verkligen svårt och hitta ett jobb, speciellt här i (nämner hemorten) tycker jag. Har du kontakter så har du ett jobb. Har du inte det då är det svårt och komma in. Då måste man gå utbildningar och sådant.

I berättelsen verkar betydelsen av utbildning att avdramatiseras. Förmågan att bygga upp ett kontaktnät på arbetsmarknaden kan vara jämförbar med att ha en utbildning.²³ Mias berättelse följer ett likartat mönster. Hon berättar att det avgörande är att ”man har väldigt mycket kontakter. Har man inte det är det mycket svårare att hitta jobb ... i alla fall om man behöver ett jobb snabbt”. I Lindas berättelse åskådliggörs även de konkreta resultaten av att ha ett eget kontaktnät. Hon berättar bland annat att hon med hjälp av kontakter har fått möta arbetsgivare och att hon på grund av mötena ibland även har fått anställning. Kanske är det kombinationen av förmågan att bygga upp kontaktnät och att använda det till sin fördel som dessutom medverkar till att uppvisa en nyans i förhållningssättet till begränsningar och möjligheter. I Lindas berättelse tonas en kronisk otillräcklighet ned till förmån för uppfattningen att möjligheter i arbetslivet också kan vara jämlika, något som i hennes berättelse skildras med orden att ”alla kan ju bli det de vill, eller nästan i alla fall om vi pratar om vanliga jobb”. I berättelserna om kontaktnätet synliggörs till slut en rörelse bort från den ojämlika positionen. Att det jämte normen om utbildning finns alternativa sätt att skapa möjligheter

betyder att även intrycket av brist på förändring och frihet potentiellt hamnar i ett nytt ljus. Med andra ord tar den konkurrerande berättelsen om arbetsmarknaden en annan riktning, vilket för tankarna närmare Foucaults resonemang om den autonoma människan och självförvaltningen av livet. Möjligheter går från att vara begränsade till att få ett större spelrum, särskilt de möjligheter som ungdomarna själva anser att de iscensätter och förvaltar.

Det entreprenöriella sättet att tala

Talande för berättelserna om ungdomarnas upplevelser av möjligheter är en tendens att betrakta politik och makthavare som någonting negativt. Till exempel säger Andreas att han aldrig har röstat på något parti eftersom politik är ”en smörja av ord” och det aldrig finns garantier för att löften någonsin kommer att hållas. Därför har Andreas kommit till en slutsats han sammanfattar med orden ”jag litar inte på politiker”. Misstänksamheten betyder emellertid inte att Andreas nödvändigtvis har vänt politiken ryggen, utan framförallt att han inte upplever den etablerade politikens innehåll som relevant i sin vardag. Parallellt med kritiken berättar han också om egna idéer som upplevs kunna åstadkomma verklig förändring. Bland annat återkommer Andreas till vikten av att ha körkort. En verklig hjälp skulle vara att ge långtidsarbetslösa ungdomar möjlighet att finansiera ett körkort eftersom det är ”en så viktig sak att ha när det gäller just jobb”. Att Andreas idé samtidigt är relevant antyds av den sittande socialdemokratiska regeringens rättvisestrategier. I skrivande stund utreds möjligheten att bekosta ett B-körkort genom studielån. På så sätt ska till exempel chanserna att få ett arbete öka bland de grupper som utöver bekymmer att komma in på arbetsmarknaden upplever körkortskostnaden som ett hinder (Regeringskansliet, 2017).

Att som Andreas göra aktivt motstånd mot den politiska makten men ändå vara politiskt engagerad är ett förhållningssätt som även karaktäriserar Sandras berättelse. Hon beskriver sig själv som stark. På grund av en problematisk relation till föräldrarna flyttade hon tidigt ut från hemmet och har sedan dess, ibland med ekonomiskt stöd från socialtjänsten, klarat sig själv. Erfarenheten av att stå på egna ben verkar på sätt och vis ha utmynnat i en vidare livsfilosofi:

Jag lever ju efter min egen politik om man säger så och jag deltar väl inte i något val eller så där. Jag är väl egentligen för lite påläst. Jag har bara starka åsikter själv.

Sandra ställer sina egna strategier mot etablerade politiska strategier. Om berättelsen tas ur sitt sammanhang skulle innehållet förmodligen kunna tolkas som ett avståndstagande och ett uttryck för en fredlig revolt mot alla de politiska

alternativ som står till buds. Det är en tolkning som upplevs relevant då någon säger sig leva enligt sin egen politik och demonstrerar detta genom att aldrig delta i formella val eller anse det viktigt att förstå den etablerade politikens budskap. När Sandra börjar förklara vad ståndpunkten betyder för hennes relation till arbetsmarknaden verkar emellertid avståndet till formella politiska strategier att minska:

Jag tror inte på ett gäng gubbar och tanter som ändå inte klarar av att fixa arbetslösheten ... jag menar, vad ska dom kunna göra? Tvinga företagen att anställa mig? [skakar på huvudet] Jag tror faktiskt att man behöver fixa sina problem själv. Att tro på att någon annan ska hjälpa dig är bara ... ja, fånigt faktiskt. Det blir ju som att man måste leva efter sin egen politik.

Visserligen handlar Sandras berättelse fortfarande om att hon inte tror på politikens möjligheter att skapa ordning i hennes liv. Vad misstroendet i praktiken mynnar ut i är emellertid egna strategier för att uppnå samma mål. Hur kan då detta sätt att resonera förstås? I Rose (2010) Foucault-inspirerade diskussion kan motivet till resonemanget sökas i det som beskrivs vara brytpunkten mellan två olika välfärdsfilosofier. Brytpunkten illustrerar hur det politiska förhållningssättet till *samhällsproblem* har omformulerats från att vara föremål för ett delat ansvar till att bli föremål för ett personligt ansvarstagande bland de som är upphov till problemen. I praktiken har begreppet välfärdsstat därför blivit fyllt av nya normer och ideal riktade mot människans kapacitet att sörja för sig själv (Lindvall, 2006). Följaktligen kan kombinationen av Sandras misstro mot politikens möjligheter och hennes mobilisering av egna resurser kanske studeras som en konsekvens av dessa nya normer och ideal. I en mer konkret mening antyds att den verklighetsuppfattning som tar form är möjlig att likna vid det Rose (1998) beskriver som det *entreprenöriella sättet att tala*. Talet karaktäriseras av tre förhållningssätt. För det första uttrycks en förförisk tro på den egna förmågan; för det andra uttrycks en omfattande kritik mot institutioner och politiska organisationer; och för det tredje uttrycks en bestämd vilja att förändra samhället. Alltså är det med utgångspunkt i dessa förhållningssätt som det entreprenöriella talet tar form och motiverar till praktiker. Detta utifrån en plattform som dessutom är bortkopplad från upplevelser av plikt eller skyldigheter och som i stället bärs av en upplevd frihet att förvalta livet som bestående av ständiga möjligheter.

Det entreprenöriella sättet att iscensätta praktiker

I Sandras fortsatta berättelse blir det entreprenöriella sättet att tala allt mer framträdande, något som samtidigt sätter en bestämd prägel på de praktiker med vilka

hon i berättelsen orienterar mot framtiden. Intrycket av entreprenöriella praktiker börjar träda fram då hon berättar att hon alltid har "siktat mot stjärnorna" eftersom det ökar chansen att nå "någonstans mitt i mellan". Å ena sidan vill hon kanske inte vara orealistisk inför framtiden, men å andra sidan åskådliggör sättet att berätta en beslutsamhet om att på egen hand förändra livet. Som första steg mot förändring vill Sandra hitta ett "medelmåttigt jobb", vilket antyder att hon först och främst vill säkra en inkomst innan hon strävar vidare "mot stjärnorna". Det är i den fortsatta berättelsen som ytterligare steg tar form:

Det är viktigt att man har drivkraft, ett jäkla anamma, att man kämpar hur svårt det än är liksom. Att man vill bli ... ja, nästa stora konstnär liksom. Då gäller det liksom att du kämpar, att du tar reda på hur man går tillväga för att bli den här konstnären [dunkar knytnäven i bordet]. Då kanske du måste gå sicksack upp och ner och då får du liksom ta reda på fakta, du får liksom leta själv och verkligen hitta ett sätt att komma dit. Ibland kanske omvägen ger dig mer än ... ja, vad ska man säga, du lär dig mer på att ta den längre resan och arbeta dig upp succesivt än liksom ... gå rakt på sak.

I berättelsen nämns inte längre formell utbildning, varken som ett hinder eller en möjlighet. I stället blir drivkraft det bränsle som för livet framåt, något som gör den tidigare nämnda skiljelinjen på arbetsmarknaden betydligt vagare. På grund av vagheten förändras också den kroniska otillräckligheten till ett sökande efter något som liknar ett självförverkligande. I relationen till den stora berättelsen tycks det därför också ske en förändring. Betydelsen av utbildning tonas ned och en förändringsbenägen människa förstärker sin närvaro. Det som träder fram tillsammans med de entreprenöriella praktikerna är med andra ord en förändringsprocess vars framgång inte verkar mätas i tid, utan endast i att varje utmaning antas och besegras. Sandra ska själv ta reda på fakta, aldrig tveka att ta längre vägar, och alla utmaningar ska bemötas med en och samma övertygelse, det vill säga att hon är beredd att göra allt för att lyckas.

Utöver berättelsens redogörelser för entreprenöriella praktiker är det också möjligt att lyfta fram en sensmoral som åskådliggörs. Det är en sensmoral som påminner om den amerikanska filosofen Cheryl Banns (2009) beskrivning av den entreprenöriella karaktären och praktikerna som är meningsskapande för den entreprenöriella självbilden. Vad Bann lyfter fram som särskilt centralt är en hjältesaga som beskriver hur en människa på egen hand iscensätter handlingar som tar henne ur maktlöshet och upplevelser av att inte vara av betydelse för någon. I skärningspunkten, där den som inte når upp till arbetsmarknadens förväntningar möter krav på ansvar, verkar en liknande beskrivning av livet träda fram. Då ljuset

riktas mot innehållet som liknar en meningsskapande sensmoral är det därför möjligt att ytterligare resonera om vad det i praktiken betyder att sträva *mot stjärnorna*. Med utgångspunkt i Sandras berättelse kan strävandet tolkas som iscensättningen av en hjältesaga som handlar om ett uppbrott från arbetslösheten, följt av en kamp för att anpassas till de krav som arbetsmarknaden ställer.

Det entreprenöriella sättet att vara

Utöver berättelser om det entreprenöriella sättet att tala och det entreprenöriella sättet att iscensätta praktiker finns berättelsen som påminner om det entreprenöriella sättet att vara. Bland annat synliggörs det i Ulriks berättelse, som också bär spår av ett entreprenöriellt förhållningssätt till livet. Emellertid är han samtidigt mer specifik då han beskriver vad det entreprenöriella förhållningssättet betyder för hans självbild. Detta synliggörs bland annat då Ulrik resonerar kring frågan huruvida han i framtiden kommer att behöva återvända till skolan för att studera:

[...] Det kommer alltid finnas något hinder i framtiden men jag kommer alltid gå förbi det. För jag är en kämpe, jag kommer alltid vara en kämpe.

Ulrik uttrycker en världsbild som i mångt och mycket verkar knyta an till Sandras. Det är viktigt att alltid kämpa och då hinder förekommer i livet är det centralt att aldrig ge upp. Emellertid är Ulrik tydligare med att göra detta till en del av sin självbild, något han verkar använda för att interagera med omvärlden. I dessa stunder är han alltid en kämpe, ingenting annat. Med stöd av självbilden börjar Ulrik även berätta om ”de andra”, det vill säga de som han inte verkar vilja vara förknippad med:

[...] vissa kan ju ge upp för lätt. Då blir det att dom inte följer sina drömmar, men är man en riktig kämpe då ger man aldrig upp.

Genom kämpens kritiska ögon synliggörs konturerna av de som ger upp för lätt och som därför inte följer sina drömmar. Att vara uppgiven och att sakna drömmar betyder följaktligen att man inte heller kan göra anspråk på att vara en riktig kämpe. I denna tanke uppstår en spänning mellan den som kämpar och den som ger upp för lätt, som är möjlig att förstå med hjälp av Foucaults (2008) resonemang om begreppet moral. Moralen förknippas med ett subjekt som har kunskapen om det rätta sättet att vara och som därför upplever sig leva enligt sanningen.²⁴ Möjligen kan tanken om en kämpe, som betar sig på det rätta sättet och som gör det på grund av en livssanning, återknytas till resonemanget om

människans ansvar att lösa de problem som hon själv är upphov till. Om människan har blivit ålagd skyldigheten att själv förvalta livets möjligheter är förmodligen kämpen viktig för att synliggöra det moraliska ansvar som samtidigt blir ålagt. Mot bakgrund av resonemanget kan kämpens roll i ungdomarnas hjältesagor beskrivas som ett uttryck för det moraliska ansvaret att kompensera en kronisk otillräcklighet. Att denne kämpe behöver sina drömmar kan förklaras av principen bakom den amerikanska drömmen, vilken den amerikanska sociologen Sam Macleod (1987, s. 59) beskriver som sprungen ur tanken att "*any child can grow up to be president*".²⁵ Huruvida alla kan nå sina drömmar behöver emellertid inte vara det viktiga, utan det viktigaste är övertygelsen om att drömmar alltid är möjliga att uppfylla. Därigenom kan de "möjliga drömmarna" kanske beskrivas som en moralförstärkande konfiguration av den kroniskt otillräckliga självbilden, här åskådliggjord av villigheten att ständigt vara en kämpe, då den med färre resurser förvaltar möjligheter på en utbildningsinriktad arbetsmarknad.

Anställningsbarheten

Berättelserna som är möjliga att beskriva som skapade i en entreprenöriell tankevärld är också präglade av ytterligare en omständighet. Av arbetslivserfarenheterna att döma existerar framgången i regel i framtiden, vilket samtidigt förstärker intrycket av förhållandevis blygsamma vinningar i nuet. Med denna omständighet i åtanke väcks ett antal frågor. Hur konkurrerar ungdomarna i arbetslivet? Vilka strategier iscensätts då ungdomarna "kämpar" om lediga arbeten?

Med utgångspunkt i dessa frågeställningar vill jag inledningsvis återknyta till erfarenheterna av praktikerbeten. Kort efter att Thomas anmälde sig som arbetslös blev han inskriven i ett kommunalt arbetsmarknadsprogram för ungdomar. Det gav en möjlighet att arbetsträna genom praktik som administrerades av Arbetsförmedlingen. Under denna period praktiserade han i två olika matvaruaffärer, först under "sju månader" och sedan under "tretton månader". När Thomas reflekterar tillbaka över erfarenheten präglas berättelsen framförallt av missnöje. Hans uppfattning är att han och övriga deltagande ungdomar blev "utnyttjade av systemet":

Nämen, dom jag praktiserade hos ... dom dinglade ett jobb så här framför näsan på mig hela tiden genom att säga att 'om du lär dig det här och om du gör det här

så kommer du få ett jobb liksom'. Jag gjorde det och när jag frågade om jobb sen när jag väl lärt mig så kom dom med nytt krav. Det var jävligt jobbigt.

Upplevelsen av att vara utnyttjad bottenar i vad Thomas uppfattade var syftet med praktiken. Enligt honom skulle det leda till en konventionell anställning men i stället tycks han ha blivit den *ständiga praktikanten*. På grund av den låsta situationen verkar erfarenheten av det kommunala ungdomsprogrammet vara uppbyggd på erfarenheten av en utdragen provanställning utan lön, där Thomas medverkan motiverades av anställningsavtalet som "dinglade" framför hans ögon. Emellertid kämpade Thomas förgäves och möjligheten att praktisera verkar allt mer ha övergått i upplevelser av frustration. Mellan förhoppningen om en konventionell anställning och frustrationen över att vara den ständige praktikanten verkar det, å den andra sidan, ha funnits krav som Thomas klarade av att bemöta. Berättelsen beskriver en ständig anpassning till nya villkor och en ständig inläring av nya arbetsmoment. Vad berättelsen illustrerar är därför en kapacitet att manövrera bland uppställda krav, vilket sker med resurser som inte tar stöd av formella kvalifikationer, utan av en förmåga att iscensätta de dugligheter som varje ny situation kräver.

Thomas berättelse kan också tolkas att handla om anställningsbarhet. Trots hans missnöje skildras ett engagemang som alltid var stort och att anställningen var något Thomas aldrig slutade att kämpa för. Förutom att begreppet anställningsbarhet har en betydelse i Thomas personliga berättelse, ger det också en möjlighet att placera berättelsen i en maktkontext. Anställningsbarhet knyter an till föreställningar om den självförsörjande människan, något som inom den Foucault-inspirerade arbetslivsforskningen framhålls som ett återkommande inslag i statsmaktens strategier för medborgarfostran (se t.ex. Fejes, 2010; Berglund, 2011). Ur individperspektivet illustrerar anställningsbarhet ett arbetslivsmässigt normal-tillstånd och ett viktigt kriterium för att vara socialt inkluderad (Hörnqvist, 2008). Normaltillståndet tar form genom föreställningar om en förändringsbar människa som anpassar sig till arbetsgivarnas krav för att ständigt vara anställningsbar. Med anledning av maktkontexten är det möjligt att också anknyta premisserna för anställningsbarhet till Foucaults (1997) diskussion. Enligt den senare befinner sig människan i en ständig strid för att nå de framgångar som är värda att kämpa för. Således kan makten inte begränsas till att endast forma människor för framtiden, utan det är lika viktigt att fostra dessa till att också strida i nuet. Därigenom väcks tanken om att ljuset kan riktas mot striden där anställningsbarheten ställs på prov, vilket i berättelserna illustreras av mötena mellan ungdomarna och presumtiva arbetsgivare.

Mobiliseringen av resurser

Om förmågan att framstå som anställningsbar illustrerar ungdomarnas provningar i nuet, vilka är då resurserna ungdomarna mobiliserar för att bemöta provningarna? I ovan beskrivna praktikscenario nämns varken utbildning eller tidigare erfarenhet som utslagsgivande faktorer. I stället är förmågan att manövrera mellan nya möjligheter och förändrade förutsättningar framträdande, där förmågan att iscensätta dugligheter som varje situation kräver är central. Detta är ett intryck som samtidigt indikerar att resurserna som används för att bli anställningsbar kanske tydligast synliggörs av de praktiker som uppstår i den direkta kontakten med presumtiva arbetsgivare. Resonemanget kan utvecklas vidare med Annas berättelse. Hon berättar om erfarenheten av anställningsintervjuer och beskriver hur hon går till väga för att framstå som anställningsbar:

Ja ... inte vet jag [småskrattar]. Det beror på. Du ska vara glad, positiv och liksom ... veta vad du gör. Du ska visa vad du kan även fast du inte kan det ... så ska du ställa frågor liksom ... visa att du vill överhuvudtaget. Det är det som är grejen tror jag.

För att undersöka berättelsen som ett uttryck för iscensättandet av resurser vill jag utgå från den Foucault-inspirerade sociologen Stephan Lessenichs (2012) resonemang om *mobiliseringen av personliga resurser*. Enligt författaren är det en mobilisering som utmynnar i entreprenörsliknande handlingar med vilka människan kan förvalta möjligheter genom självtillit och kontroll. Applicerat på Annas berättelse identifierar jag en mobilisering av personliga resurser där två olika strategier synliggörs. Först uppräknas karaktärsliknande egenskaper som formeras kring en praktik som påminner om en mobilisering av *estetiska resurser*.²⁶ Det är en liknelse jag har lånat av Zygmunt Bauman (1998) och dennes tankegång om estetikens betydelse för förvaltandet av plötsliga möjligheter. Med estetiska resurser kan den arbetssökande beskrivas som att aktivt bearbeta självbilden genom att framstå som "glad" och "positiv". Därefter övergår berättelsen till det jag vill kalla en mobilisering av *funktionella resurser*. Med funktionella resurser förefaller pendeln svänga mellan upplevelsen av kontroll och modet att i stunden göra det som ännu inte kontrolleras. Dels behöver den arbetssökande kontrollen för att framstå som att veta vad denne gör, dels behövs ett mod för att utföra sysslor det kanske inte finns kunskap om eller tidigare erfarenhet av. Följaktligen motsvarar resursens specifika förväntningar. Det är dock tillsammans som de identifierade resurserna ger en vidare bild av Annas kamp för att framstå som anställningsbar och hur hon, utan att kunna konkurrera med betygspoäng, förvaltar anställningsintervjun.

Den glada arbetssökaren

Den resurs som främst är talande för ungdomarnas anställningsbarhet är den som i Annas berättelse illustrerar den estetiska resursen, det vill säga glädjen och förmågan att vara positiv. I de vidare berättelserna om denna resurs får emellertid uttrycket även ytterligare innebörder. Det antyds att glädjen inte bara är en resurs som arbetssökande har möjlighet att använda, utan det är också en resurs som verkar kunna förstås som ett normativt värde om hur arbetssökande förväntas att vara. Till exempel tar Joakim fasta på detta normativa värde. Trots att hans skildringar av arbetssökandet präglas av negativa erfarenheter har han en strategi som framhålls vara viktig:

Asså, jag tror att ... hur man är, är viktigt ... dels för liksom kommer du in på en jobbintervju med en sur min så kommer dom inte vara intresserade. Men kommer du in med ett leende, asså har mycket energi och är pigg och glad och positiv. Då tror jag att det gör ett gott intryck. För jag har varit så på alla jobbintervjuer. På en förskola arbetade jag som vikarie. Varför jag fick jobbet var för att jag visade att jag var positiv, jag hade energi ... jamen, att jag ville det och dom sa sen efter att det var därför jag fick jobbet där för det var jättemånga som sökte. Men det är ett visa en positiv sida, att se en energifull sida, då blir det liksom 'oh, den här kan vara vettig'.

Joakim återknyter till den estetiska resursen. Att visa glädje under anställningsintervjuer är att konkurrera med andra arbetssökande genom att utstråla energi, engagemang och arbetslust. Här finns således vissa likheter med den passion Petersson McIntyre (2016) skildrar som förekommande bland anställda inom detaljhandeln, men som bland ungdomarna i stället framträder i form av en strategi för att fånga arbetsgivarnas uppmärksamhet. För Joakim är glädjen en strategi som verkar ha vuxit fram med erfarenheten av anställningsintervjuer och det är därför en resursmobilisering han har blivit väl förtrogen med. Däremot tycks uttrycket av glädje inte endast stå under Joakims kontroll, utan det får också en central betydelse för arbetsgivarnas underlag för att fatta anställningsbeslut. På så sätt verkar glädjen inte endast kunna förstås som en resurs den arbetssökande kontrollerar, utan den verkar också vara en anpassning till krav på hur en arbetssökande ska bete sig. Således blir anställningsintervjun i högre grad medverkande till att positionera glädjen i en maktkontext där spelreglerna är tydliga: är man inte tillräckligt glad får man inget arbete. Detta är ett intryck som samtidigt lyfter upp glädjen till en nivå som handlar om mer än endast trovärdighet och förmågan att konkurrera med andra arbetssökande. I berättelsen kopplas glädjen även samman med "vettighet", ett förhållningssätt som tycks bygga på ett normativt

värde. Motsatsen till glädje, till exempel bekymmer, dystyret och kanske till och med allvar, kan ur berättelsens perspektiv liknas vid det "ovettiga" och därför ett avvikande beteende. Sambandet mellan glädje och det normativa värdet tas också upp i journalisten Barbara Ehrenreichs (2009) diskussion om framväxten av en glädjeindustri, vilket är ett epitet för att beskriva hur terapeuter och livscoacher har fått ett allt större inflytande över samhället och hur livet bör levas. Därigenom har det ständiga uppvisandet av glädje och positivt tänkande blivit etablerat som ett viktigt mål i människans liv. Även den Foucault-inspirerade sociologen Sam Binkley (2015) för ett resonemang på samma tema. Glädjen har blivit ett uttryck för att livet numera ska betraktas som ett projekt, där den estetiska fasadresursen är det viktigaste tecknet på att människan har aktiverat sin fulla potential. Dock menar Binkley att då glädjen skapar förutsättningar för livsprojektets framgångar kan detta, å andra sidan, ställa människan inför betydande utmaningar. Glädjen kräver samtidigt ständiga strategier för att blockera de tankar som riskerar att underminera potentialen och negativt påverka förmågan att ständigt framstå som normal och anställningsbar.

Förmågan att blockera negativa tankar får en mer praktisk innebörd i Ulriks berättelse. Det tar sin början vid Ulriks förhållningssätt till glädjen, som har blivit så pass starkt att det närmast personifierar hela hans självbild. I stället för att endast förhålla sig till glädjen som en estetisk resurs under anställningsintervjuer talar han om vikten av att alltid vara positiv och att alltid se ljus på livet. Följaktligen tycks Ulrik illustrera effekten av ständiga strategier för att kontrollera tankarna, vilket, filtrerat genom Binkleys resonemang, skapar bilden av en människa i oavbruten kontakt med sin fulla potential:

Jag är alltid positiv. Det kan hända någon gång att jag är negativ då och då, men ... det är nästan aldrig i så fall. Jag är alltid positiv, oavsett vad.

Den positiva inställningen till livet har blivit Ulriks sätt att förhålla sig till omvärlden. Det är en sinnesstämning han *nästan* aldrig avviker ifrån, vad som än händer. Därigenom skapar det positiva tänkandet bilden av en människa som i princip aldrig blir upprörd eller nedstämd. Till slut berättar även Ulrik om hur hans positiva sinnesstämning skapar praktiker under anställningsintervjuer. Det är en berättelse som indikerar att det positiva tänkandet, förutom att likna en estetisk resurs, även kan användas för att hantera följderna av besvikelsen över att bli nekad anställning:

Ja, det är ju att vara sig själv har jag alltid sagt och alltid vara positiv. Blir du nekad får du ju ta den smällen men du får aldrig ge upp. Du får ju alltid tänka positivt

liksom. När jag har varit på intervju har jag alltid tänkt att ”jag har kommit så här långt i alla fall”. Det är ju bra att dom har tagit in mig på intervju, så man får ju vara lite positiv.

Berättelsen utgår från den positiva sinnesstämningens normaliserande egenskaper, det vill säga det gäller *att vara sig själv* och *att alltid vara positiv*. Det är emellertid då Ulrik blir nekad anställning som hans positiva sinnesstämning får ytterligare en nyans. Sinnesstämningen förflyttas från att vara underordnad granskningen i en arbetsintervju till att bli ett sätt att hantera nederlag. Följaktligen tycks den positiva sinnesstämningen bli ett verktyg för kontrollskapande. Genom det kontrollskapande verktyget skapas ett förhållningssätt till arbetsgivarnas nekande som närmast utmynnar i upplevelsen av en värdefull erfarenhet. Visserligen kan nekandet upplevas som en ”smäll”, men att vara fortsatt positiv innebär att nederlaget inte nödvändigtvis behöver innebära ett lidande. Därigenom skapas bilden av ett ständigt pågående livsprojekt där motgången hjälper människan att vara förberedd på framgången. I denna tankebild är den positiva sinnesstämningen ytterst en illustration av människan som aldrig förlorar makten att påverka livet, oavsett motgångarna hon möter.

En skör anställningsbarhet?

Hur har då mobiliseringen av personliga resurser skapat konkreta resultat för ungdomarna? Vilka är framgångarna? Karin berättar om detta. Berättelsen inleds med att hon skrev in sig på Arbetsförmedlingen dagen efter studenten. När hon hade varit arbetslös i tre månader fick hon en inbjudan till en ”tjejkväll” och väl på festen fattade Karin beslutet att tillställningen också var ett tillfälle att marknadsföra sig själv:

[...] tre månader senare så gick jag på en tjejkväll hos min mammas väninna och då var det en massa människor där. Jag tog friheten i akt och sa glatt att jag var arbetslös till alla. Så ringde en kompis till min mamma efter några dagar och sa typ att ’jag behöver en vikarie på min skola’ [...] Sen när jag hade gått den månaden så ringde hon in mig ibland under två månader och sammanlagt så kan man väl säga att jag gick ungefär sju åtta veckor ungefär på det jobbet. [...] Efter det var jag arbetslös i en månad ungefär och sen fick jag ett annat samtal från en kvinna från den här tjejkvällen som jag hade på hösten. Så jag fick två jobb genom den här tjejkvällen. Hon berättade då att dom sökte folk till jobbet som hon hade och då hade hennes chef bett henne att titta runt om det fanns någon intresserad i [nämner ett ortnamn] för att dom sökte till [nämner samma ortnamn]. Det var ett godisjobb. Man levererar godis och fyller på sådana här byttor och lösplockgodis.

Så jag fick det jobbet ... och sen så jobbade jag där i fyra fem månader. Sen kom min chef till mig på jobbet en dag och sa att jag blev uppsagd för att dom tyckte att jag inte jobbade bra. Sen gick jag ... ungefär åtta månader som arbetslös. Jag sökte aktivt jobb men jag fick ingenting. Jag antar det beror på att jag inte hade gått högskola.

Händelseförloppet påminner om Annas mobilisering av resurser. Med stöd av funktionella resurser förvaltrade Karin en möjlighet genom att bryta mot sociala konventioner och ta tillfället i akt. Dessutom synliggörs estetiska resurser genom hur Karin använde glädjen då hon iscensatte presentationen av sig själv och byggde upp ett plötsligt kontaktnät. Det är emellertid när Karins kontaktnät genererar en andra anställning som hennes resurser också verkar få en mer skör inramning. Glädjen och modet som var förutsättningar för marknadsföringen och som medverkade till att Karin fick jobberbjudanden verkade ha tappat värdet i arbetsgivarens ögon. Så som händelsen blir beskriven verkar Karin dessutom ha saknat andra resurser att förhandla med och det blir medverkande till att hon blir uppsagd på grund av att hon ”inte jobbade bra”. Efter uppsägningen har hon varit arbetslös. Karin konstaterar att arbetslösheten förmodligen beror på henne själv eftersom hon aldrig har studerat på högskolan. Följaktligen tycks upplevelsen av en kronisk otillräcklighet till slut återintroduceras och det verkar även återupprätta den tidigare skiljelinjen på arbetsmarknaden. På så sätt sluter Karins berättelse cirkeln i ett arbetsliv som har fastnat i pendlingen mellan tidsbegränsade arbeten och arbetslöshet. Att kunna upprätthålla ett positivt tänkande har säkerligen betydelse även för detta arbetslivsmönster, kanske särskilt för att motarbeta den uppgivenhet som kan växa då de resurser som är möjliga att mobilisera aldrig verkar räcka till för att säkerställa den hållbara anställningsbarheten.

Sammanfattande diskussion

Undersökningen i detta kapitel har utgått från resonemanget i SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (2011:24) om att vissa arbetssökande har stora möjligheter att lyckas medan andra förutspås uppleva svårigheter att konkurrera om de arbetstillfällen som skapas. Mot bakgrund av påståendet har kapitlet undersökt följande fråga: Hur skildras villkoren för arbetslivet i ungdomarnas berättelser om arbetsmarknaden och om de egna möjligheterna?

Kapitlet inleddes med berättelserna om en förändrad arbetsmarknad. Genom dessa berättelser skapades först bilden av en dåtida arbetsmarknad där arbets-

sökande mer eller mindre var befriade från utbildningskrav: utbudet av arbetstillfällen var outtömligt och alla hade möjlighet att bygga upp ett hållbart arbetsliv genom att kontinuerligt välja nya arbeten med bättre lön och bättre villkor. Mot denna föreställning om enkelhet har berättelserna om dagens arbetsmarknad undersökts. I berättelserna om ungdomarnas egna erfarenheter har föreställningar om arbetssökandets villkor övergått från enkelhet till att upplevas betydligt svårare på grund av arbetsmarknadens omfattande utbildningskrav. Denna uppfattning skapar också plattformen som har åskådliggjort berättelserna om ungdomarnas egna arbetsliv.

Förutom att tillfälliga arbeten skapar instabilitet i livet, medverkar erfarenheterna av dessa arbeten till att synliggöra en särskild självbild. Det är en självbild som reflekterar upplevelser av ojämlika förutsättningar och som med berättelsen medverkar till att upprätta en skiljelinje på arbetsmarknaden. Skiljelinjen blir en illustration av att möjligheter finns på den ena sidan och begränsningar på den andra. I berättelserna etableras en position på den sida där arbetssökande ständigt begränsas och där det på grund av låg utbildning är svårt att på egen hand påverka innehållet i arbetslivet. Genom den ojämlika positionen tar en social ordning form. Formella utbildningar är grundläggande för att kunna välja på arbetsmarknaden och för att få tillgång till möjligheter som kan göra arbetslivet bättre. Genom dessa förhållningssätt skapas bilden av en verklighet som är färdigförhandlad, vilket antyder att ungdomarna på sätt och vis har lärt sig att acceptera delningens principer. Denna lärdom synliggörs i kapitlet genom upplevelsen av att vara granskad av arbetsgivare, något som innebär att den bristande utbildningsbakgrunden ständigt riskerar att bli föremål för bortsortering. Genom att synliggöra den ojämlika positionens konstruktion har kapitlet identifierat ett subjekt som synliggör sig själv genom en kronisk otillräcklighet. Således är den kroniskt otillräcklige för en stund huvudfiguren i ungdomarnas berättelser om sig själva som lågutbildade på en utbildningsinriktad arbetsmarknad.

Samtidigt har kapitlet visat att berättelserna om kronisk otillräcklighet kan ställas mot konkurrerande berättelser, vilket har illustrerats av ett innehåll som bygger på ett entreprenöriellt tema. Temat har undersökts ur olika perspektiv: egna kontaktnät på arbetsmarknaden är viktiga, det finns en låg tilltro till politikens förmåga att lösa arbetslöshetsfrågan, självförverkligande uppnås av drivkraft och att kämpa för drömmar är en plikt. Dessa så kallade entreprenöriella berättelser har också beskrivits som illustrationer av en hjältesaga. Samtidigt har denna hjältesaga även framhållits som en möjlig konsekvens av statens nedtonade roll i människans liv. På grund av nedtoningen hävdas att människan har blivit ålagd ett individualiserat ansvar att på egen hand hitta lösningar för de hinder livet ställer

henne inför. Således är hjältesagan kanske egentligen ett uttryck för ungdomarnas ambitioner att så långt som möjligt göra rätt för sig själva och ta ansvar för sina egna liv. Sett ur ett sådant perspektiv påminner hjältesagan närmast om en moral-liknande konfiguration av självbilden, som visar hur lågutbildade ungdomar gör allt för att uppnå ett arbetsliv som alltid verkar vara utom räckhåll.

Avslutningsvis har kapitlet belyst berättelser om att använda resurser och strategier för att konkurrera på arbetsmarknaden. Dessa berättelser har beskrivits som mobiliseringar av anställningsbarhet. Hur mobiliseringen tar form har skildrats genom observationen av estetiska och funktionella resurser. Genom dessa resurser har konstruktionen av en önskvärd personlighet observerats, vars viktigaste karaktärsdrag är glädje och en positiv inställning till livet. Följaktligen kan nämnda karaktärsdrag tolkas som att de kompenserar ungdomarnas avsaknad av till exempel betygsdokument, certifikat och högskoleutbildningar. Med hjälp av glädjen konkurrerar ungdomarna med andra arbetssökande genom att i stället visa energi, potential och ambition. Samtidigt har det observerats att en positiv inställning till livet också kan användas som en strategi för att hantera upplevelser av motgångar. Därigenom visar kapitlet att det också kan finnas ett nära samband mellan upplevelser av kronisk otillräcklighet och den positiva inställningen, något som i själva verket kanske är en illustration av hur makt opererar i berättelserna. Att trots arbetsmarknadens krav på utbildning mobilisera glädje och hålla fast vid den positiva inställningen till livet ger signaler om att ungdomarna fortfarande kämpar för att nå sina drömmar. I utrymmet mellan berättelser om en svår arbetsmarknad och om kampen för att nå drömmarna skapas således utrymmet för en hjältesaga. I kapitlet har emellertid denna hjältesaga framförallt synliggjort ett arbetslivsmönster som visar upp en pendling mellan tillfälliga arbeten och arbetslöshet. Samtidigt är mönstret kanske oundvikligt i berättelser som handlar om, å ena sidan, kronisk otillräcklighet, men, å andra sidan, också om vikten av att aldrig sluta kämpa och att aldrig släppa taget om drömmar.

Här avslutas undersökningen av ungdomarnas berättelser om arbetslivet och arbetsmarknaden. I nästa kapitel undersöks berättelserna som handlar om arbetslöshet, något som kan beskrivas som arbetslivsmönstrets oundvikliga konsekvens.

7. Erfarenheter av arbetslöshet

I det föregående kapitlet behandlades berättelser om arbetslivet och arbetsmarknaden. I detta kapitel står i stället erfarenheter av arbetslöshet i fokus. Den stora berättelsen talar bland annat om arbetslösheten som upphov till det delade samhället, vilket betonar riskerna med att tillåta arbetslösa att bli passiva. Detta förhållningssätt kan också lyftas fram som ett bakomliggande motiv till utredningen om *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (SOU 2011:24). Förutom den konsumtionshöjande avsikten vill man med tillväxten av arbetstillfällen framförallt nå de som befinner sig utanför arbetsmarknaden. Enligt utredarna är anledningen bland annat att ”det finns skäl att tro att det finns ett utbudsöverskott av personer som vill jobba” inom restaurangbranschen ”men som är utanför arbetskraften eller arbetslösa” (SOU 2011:24, s. 2). I resonemanget finns således en antydning om att de grupper som ska nå verkar uppleva ett permanent utanförskap. Detta sätt att skildra dem som ska aktiveras väcker intresse för ungdomarnas erfarenheter av att leva utanför arbetsmarknaden. Följaktligen undersöker kapitlet följande fråga: Hur skildras arbetslösheten i ungdomarnas berättelser om att vara arbetslösa?

Kapitlet behandlar två händelseförlopp. Först undersöks berättelser som handlar om att vara inskriven hos *Arbetsförmedlingen*. Av särskild vikt är erfarenheter av att samarbeta med Arbetsförmedlingens handläggare. Dessa samarbeten ligger till grund för en förflyttning från medgörlighet mot ett intensifierat missnöje riktat mot Arbetsförmedlingens hjälpanse insatser. Därefter undersöks berättelser om att vara arbetslös *bortom Arbetsförmedlingen*. I avsnittet behandlas erfarenheter av socialt tryck och konsumtionsideal, något som ger indikationer på att ungdomarnas arbetslöshet misstros och att de upplever sig synliggjorda som arbetslösa. Av dessa orsaker drar ungdomarna sig tillbaka till hemmet där det skapas en osynlig form av arbetslöshet, som sker utanför myndigheternas kontrollmöjligheter. I hemmet är ungdomarna emellertid inte passiva. Genom berättelserna synliggörs en aktivitet som antyder att ungdomarna fortfarande är påverkbara och öppna för tankar om att förändra framtiden. Kapitlet avslutas med en sammanfattning och diskussion om avsnittens huvudsakliga argument och slutsatser.

Arbetsförmedlingen

Bland ungdomarna representerar arbetslöshet någonting större än endast tillfälliga perioder av försörjningsstöd insprängda mellan perioder av tidsbegränsade arbeten. I själva verket har ungdomarna mer gemensamt som arbetslösa än som verksamma i yrkeslivet. Orsaken är att vissa saknar erfarenhet av lönearbete, medan alla har erfarenhet av försörjningsstöd och besök hos Arbetsförmedlingen. Följaktligen kan inte alla ungdomar berätta om första kontakten med det konventionella arbetslivet, medan alla kan berätta om första kontakten med Arbetsförmedlingen. Denna kontakt vill jag undersöka med hjälp av att inledningsvis följa Karins berättelse. Hon skrev in sig första gången som arbetslös dagen efter att gymnasieskolan avslutades, vilket i praktiken innebar att hon mötte Arbetsförmedlingen innan hon mötte arbetsmarknaden. I samband med in-skrivningen upprättades också en kontakt mellan Karin och den hon i berättelsen kallar "handläggaren". Detta blir början på ett samarbete som inleds på ett engagerat sätt:

Ja, alltså, jag hade en bra kontakt med dom. Jag hörde av mig när jag skulle höra av mig, jag gick dit på vartenda möte jag blev kallad till. Min handläggare sa ... 'hej, hej Karin' och jag bara 'hej hej'. Sen tänkte jag inte mer på det. Sen så insåg jag ju att hon måste ju ha hur många som helst som hon är handläggare för ... och då sa hon 'jamen, du är väl typ den enda som kommer varenda gång jag har skrivit att du ska göra det'. Så att man kommer ju ihåg sådant där. Så jag var inte oaktiv utan jag var ju väldigt mycket aktiv och jag sökte många jobb och jag skrev om mitt CV dussintals gånger. Jag skulle vara till hjälp och kartlägga hur jag skulle göra för att nå mitt mål för att bli det jag ville bli och sådant där. [...]

Kontakten med Arbetsförmedlingen var till en början präglad av Karins engagemang att hitta ett arbete. Engagemanget åskådliggörs av till exempel noggrannheten att komma till varje avtalat möte, något som till slut medverkade till att Karin särskilt uppmärksammades av handläggaren. Engagemanget och ordningssamheten antyder att Karin även blev uppfattad som *en duktig arbetslös*. Som en duktig arbetslös sökte Karin många lediga jobb och dessutom omarbetades hennes CV upprepade gånger. I samband med ett fördjupat samarbete med handläggaren uppstod också en förväntan om en annan form av delaktighet. Det iscensattes aktiviteter som uppmanade Karin att göra en kartläggning av något som liknar personliga drömmar. I Maria Anderssons (2003) Foucault-inspirerade avhandling om arbetslöshet och maktproduktion kommenteras aktiviteter som påminner om kartläggningen av sådana personliga drömmar. Andersson talar om

fordrad reflexivitet, det vill säga att arbetslösa uppmanas att reflektera kring vem man är och vem man vill bli, och därefter medverka till formuleringen av en detaljerad plan över hur målbilden ska uppnås. På så sätt knyts aktiviteten an till drömmar om framtiden och till strategier den arbetslöse uppmanas att använda för att upprätta sig själv på arbetsmarknaden. Detta blir också den aktivitet som ger en vidare bild av hur kontakten med handläggaren initialt tog form, där engagemang och en fördjupad självkännetdom kombinerades för att motivera Karin till att nå sin fulla kapacitet i arbetslivet.

Det tysta missnöjet

Att vara en duktig arbetslös antyder att attityden står i ett beroendeförhållande till att de kartlagda drömmarna och en fördjupad självkännetdom också leder till konkreta resultat. Emellertid antyder erfarenheterna att ungdomarna har upplevt ett motsatt händelseförlopp. Ser man till frekvensen på arbetslöshetsperioderna, och ibland även till längden, antyds att samarbetet med Arbetsförmedlingens handläggare långt ifrån alltid uppnått ideala resultat. När Karin berör detta börjar ett gryende missnöje att växa fram i berättelsen. Därigenom blir också bilden av Karin som en duktig arbetslös nedtonad:

[...] att jag fortfarande inte fick ett jobb, att dom inte sa åt mig att 'nu måste du söka en utbildning'... då hade jag inte suttit arbetslös så länge. Visst, man kan ha ett eget ansvar också, men det var ju liksom mitt ansvar att kolla med Arbetsförmedlingen och sen kanske deras ansvar var att se till att jag gjorde rätt val och att jag inte behövde vara arbetslös. Det är väl det jag känner att jag är väldigt missnöjd med att jag inte fick någon vidare guidning utan det var mera att de skulle pusha mig och göra saker som inte passade ... som inte hjälpte mig.

Arbetsförmedlingen beskylls för att i själva verket medverka till att förlänga arbetslöshetsperioder. Det är en anklagelse som i berättelsen dessutom beskrivs med stöd av en logik. Visserligen har den arbetslöse ett eget ansvar men Arbetsförmedlingen har också ett medansvar för de val den arbetslöse gör. Följaktligen tycks kärnan i missnöjet handla om att Arbetsförmedlingens handläggare aldrig presenterade en konkret lösning. I stället verkar det ha blivit alltmer oklart vad aktiviteterna skulle utmynna i, något som tycks ha fått samarbetsviljan att minska. Trots detta fortsatte Karin att delta i aktiviteter som övergick till att varken upplevas som passande eller hjälpande. När Karin får frågan om hon framförde kritiken till handläggaren svarar hon emellertid: "nä, det skulle jag nog inte säga att jag gjorde".

Frågan är då varför Karin valde att inte framföra kritik? När Karin börjar prata om sin ekonomiska situation kan orsaken anas. Hon berättar att ”jag får ju pengar från socialen och försäkringskassan, det är ju liksom det jag lever på. Jag går ju på socialbidrag och aktivitetsstöd”. Dessutom har Karin en egen lägenhet. Under perioder av arbetslöshet bidrar månadskostnaden för lägenheten till ytterligare oro över den ekonomiska situationen, något som bottenar i hennes rädsla för att dessutom bli bostadslös. Kanske är Karins situation en indikation på att uppenbara motståndsstrategier kan upplevas som ett högre risktagande, särskilt då konsekvenserna kan få verkningar långt utanför relationen till handläggaren. Vad som gör risken konkret antyds i 43 § lagen (SFS 1997:238) om arbetslöshetsförsäkring, där det fastslås att den som utan godtagbara skäl avvisar Arbetsförmedlingens anvisningar och rekommendationer först ska varnas och därefter stängas av från ekonomisk ersättning. Detta är en lag som torde kunna knytas an till det Rose (2010, s. 54) kallar *responsabilization* [att göras ansvarig: min översättning]. Begreppet beskriver hur ett ålagt ansvar installerats i de offentliga försäkringssystemen, skapat för att upprätthålla disciplinen bland bidragstagare så att skyldigheter uppfylls och uppsatta mål nås. Således vill jag återknyta denna ansvarsform till Foucaults resonemang om den disciplinerande makten, det vill säga makten som gör anspråk på tankarna och, som i detta fall, på Karins beteende som arbetslös. Alltså är det kanske i ljuset av ett ålagt ansvar som Karins beslut att inte framföra kritiken ska förstås. När hon är inskriven på Arbetsförmedlingen är det endast hennes ansvarsfulla beteende som genererar en stadig inkomst och som gör det möjligt att betala månadskostnaden för lägenheten. Därigenom torde det också vara i Karins intresse att så långt som möjligt vara ansvarsfullt medverkande i aktiviteter hon förväntas vara delaktig i.

Ett intensifierat missnöje

Karins berättelse åskådliggör hur en spänning uppstår i relationen till Arbetsförmedlingen genom att ett missnöje tar form i det tysta. Emellertid kan spänningen även intensifieras och i de fallen framträder även skildringar av mer öppna konflikter med Arbetsförmedlingen och med myndighetens arbetsmetoder. Den intensifierade spänningens natur kan undersökas genom Annas berättelse. På grund av ett ofullständigt gymnasiebetyg verkar hon egentligen tillhöra gruppen arbetslösa som är i ett större behov av Arbetsförmedlingens hjälpinsatser. När hon berättar om sin relation till myndigheten präglas erfarenheten av missbelåtenhet, något som utmynnar i en ovilja att ta emot hjälpen som myndigheten erbjuder:

[...] Vad ska man säga. Om du går till Arbetsförmedlingen och säger att du är arbetslös så skriver de in dig men du kommer inte vidare. Dom är ju ... sunkiga, helt totalt! Men visst, dom hjälper dig i alla fall att få pengar och så. Men det är ju inte det man är ute efter, utan man är ju ute efter jobb. Man går ju till Arbetsförmedlingen självmant för man vill ha ett jobb och komma vidare. Det tycker jag INTE dom hjälper till med alls. Då sitter jag hellre hemma utan pengar än går till Arbetsförmedlingen för dom har så mycket krav. Sen är det så att dom kan skicka ett sådant där papper att du måste söka det här jobbet i [nämner ett ortnamn], och du har barn och familj och allt men du måste söka jobbet ändå. Det är inte så det ska vara, utan man ska kunna välja vart man ska söka jobb. Det måste vara inom räckhåll så att man inte ska lämna alltihopa. Du kan ju få ett jobb i Kiruna, du måste söka där, du måste åka dit för annars får du inga pengar alls. Så ska det ju inte vara. Sådana saker är ju dåliga [...]

Anna undanhåller inte vad hon tycker om Arbetsförmedlingen: myndigheten är ”sunkig” och att vara inskriven som arbetssökande skildras närmast som en återvändsgränd. Att trots detta upprätthålla kontakten med en handläggare ger i alla fall ekonomiska fördelar. Den ekonomiska aspekten är emellertid inte det viktigaste för Anna, utan hon tog kontakt med myndigheten för att få ett arbete. Det som hände var att Anna i stället möttes av motkrav. När motkraven nämns börjar bilden av Arbetsförmedlingen att förändras. Det är inte längre en myndighet som är en samarbetspartner i ett gemensamt projekt eller en myndighet som är oförmögen att hjälpa. Det blir nu en myndighet som brevlades skickar anvisade arbetstillfällen som Anna inte vill ha. Brevet gör att Anna upplever ett tvång att söka arbeten på orter som antingen innebär långa arbetsresor eller att hon måste flytta. Upplevelsen får henne att inta en position där Arbetsförmedlingens krav skildras som orimliga. I en ambition att dessutom hämta stöd för positionen gör Anna sig till talesperson för en grupp arbetslösa föräldrar som hon som barnlös egentligen inte tillhör. Kanske är det i alla fall ett försök att finna ytterligare stöd av en gemenskap med dem vars familjesituation döljer hennes avsaknad av egna förmildrande omständigheter. Till slut är det ändå relationen mellan Anna och Arbetsförmedlingen det handlar om och det intensifierade missnöjet ställs mot ett konkret hot. Med Kiruna som sinnebild handlar det om ett hot som antingen kan förändra hela livet eller fränta henne rätten till pengarna som i alla fall skänker en viss ekonomisk trygghet.

Att skydda valfriheten

Annas berättelse om Arbetsförmedlingens maktmedel börjar närmast påminna om ett hot mot valfriheten. Brevet tvingar den arbetslöse att acceptera det som er-

bjuds, något som hamnar i konflikt med föreställningar om rätten att själv välja arbetsgivare. Att inte se hjälpinsatser som meningsfulla har redan antytts vara skäl för uttryck av missnöje. Frågan är dock hur motståndet utvecklas då det är valfriheten som hotas? När Anna fortsätter sin berättelse redogör hon för en situation som utmynnade i ett skarpt läge. På uppmaning av Arbetsförmedlingen kontaktade Anna en arbetsgivare på annan ort. Vad som nu antyds är att en hotad valfrihet också kan utlösa mer konkreta motståndsstrategier, något som tyder på ett större risktagande där även ekonomin kan sättas på spel:

Fast jag sökte aldrig något jobb där utan ... jag var ärlig till sist och syvende. Jag sa att jag inte kan ta jobbet för att jag behöver vara nära min familj och jag har ingen bil och ingenting. Då uppskattade arbetsgivaren det. Så att ärlighet kommer man ju långt på.

Anna bekänner omedelbart att hon egentligen inte kan betraktas ha sökt det anvisade arbetet, trots att hon var i kontakt med arbetsgivaren. Därigenom följes Arbetsförmedlingens uppmaning men samtidigt skapades ett alternativt händelseförlopp där ärlighet och bristande lämplighet får viktiga betydelser för resultatet. Dubbelheten som berättelsen illustrerar förekommer även i den mot Arbetsförmedlingen kritiska boken *Vi bara lyder* av sociologen och arbetsmarknadsdebattören Roland Paulsen (2015). I en passage som handlar om arbetsförmedlaren Ulf är denne, å ena sidan, kritisk mot att Arbetsförmedlingens uppdrag numera handlar om att administrera arbetslösa snarare än att hjälpa dessa tillbaka till arbetsmarknaden. Å andra sidan noterar Paulsen att Ulf har valt att samtidigt acceptera de nya direktiven, något som i boken gör honom till ett exempel på hur arbetsförmedlingens personal kan vara "funktionell och lydig i en bemärkelse, kritisk och uppkäftig i en annan" (Paulsen, 2015, s. 47). Paulsens beskrivning av arbetsförmedlaren Ulf motsvarar någonting liknande i de inskrivna ungdomarnas berättelser. Även dessa kan i ett sammanhang beskrivas som lydiga, medan de i ett annat sammanhang framstår som kritiska och rebelliska. Som lydig arbetslös ringde alltså Anna arbetsgivaren, men som kritisk mot arbetsförmedlingens myndighetsutövning och som rebellisk mot att tvingas ringa arbetsgivaren använde hon sin *ärlighet*, då alla omständigheter räknades upp som talade emot hennes lämplighet. Följaktligen betonade Anna att ingenting talade för att hon skulle vara lämplig att anställa, vilket blir en motståndsstrategi som Anna använde för att skapa det alternativa resultat hon själv ville uppnå. Berättelsen synliggör således den arbetslöse som en aktör vars handlingar motiveras av rätten att själv välja arbetsgivare. Anna visar inga tecken på att ångra sitt beteende, utan hon poängterar att arbetsgivaren *uppskattade* ärligheten. För henne är berättelsen om samtalet med den anvisade arbetsgivaren framförallt en seger över Arbets-

förmedlingens krav och en till synes framgångsrik strategi för att avvärja potentiella hot mot valfriheten.

Överlevaren: ”en kackerlacka”

Utvecklingen av framgångsrika motståndsstrategier verkar ur den arbetslöses perspektiv kunna leda till två resultat: det blir möjligt att undkomma oönskade jobbanvisningar och samtidigt undvika sanktionerna som träder i kraft då det saknas giltiga skäl att inte följa myndighetens rekommendationer. Detta är emellertid ett intryck som också synliggör en paradox. Den skapas av att ungdomarna, vid sidan av svårigheter på arbetsmarknaden, också kan använda strategier för att vara kvar i en arbetslöshet man samtidigt säger sig vilja bryta. Ur detta perspektiv är frågan hur de lyckade motståndstrategierna påverkar ungdomarnas fortsatta upplevelser av att vara arbetslösa?

Frågan kan undersökas med utgångspunkt i Ramos berättelse. Även han har tidigare blivit uppmanad av sin handläggare att flytta till en annan ort för att söka arbete, något som gick emot Ramos egen vilja. I stället blev han kvar på hemorten, dock fortfarande som arbetslös. Han nämner däremot ingenting om eventuella varningar eller att han skulle ha drabbats av ekonomiska sanktioner på grund av sin vägran att flytta. Däremot berättar Ramos om en märkbar attitydförändring hos Arbetsförmedlingen:

[...] Det känns så att dom ser mig som en ... som en kackerlacka som bara suger på, liksom, samhället ... [småskrattar reserverat] ... om man ska hårdra det ...

Ramos har, i kontakten med Arbetsförmedlingen, gjorts till en ”kackerlacka” som inte bidrar med någonting, utan bara är en förbrukare av resurser. Med beskrivningen av kackerlackan växer bilden fram av en arbetslös som erfar ett utanförskap i utanförskapet, kanske beroende på upplevelsen att vistelsen i försäkringssystemet pågått under för lång tid och av fel orsaker. På grund av sammanhanget i vilket utanförskapet uppstår vill jag knyta även Ramos berättelse till begreppet *responsabilization*. Vad begreppet åskådliggör i berättelsen är att ansvaret som förmodas vara installerat i de offentliga försäkringssystemen verkar innehålla ytterligare dimensioner. Det som framträder är en sanktion som inte existerar i en formell mening och som kanske därför är svårare att undkomma. Sanktionen gör anspråk på den arbetslöses berättelse om sig själv och det sker på ett sätt som indikerar att det är den som kan misstänkas brista i ansvar som både iscensätter disciplineringen och upplever dess konsekvenser. Således är den avvikande självbilden i själva verket en antydning om att det offentliga försäkrings-

systemet, jämte formella regler, också vilar på normativa regler. Med andra ord är det i relation till normativa regler som Ramos verkar stå till svars för oviljan att flytta, där begreppet *responsabilization* kan erbjuda ett sätt att förstå varför självbilden blir förvrängd, då kontakt tas med företrädare för försäkringssystemet. Vid dessa kontakter blir "kackerlackan" en metafor för en arbetslös som undkommit de formella ekonomiska sanktionerna, men inte de normativa fördömandena som försäkringssystemet tycks kunna rikta mot förmodade omoraliska beteenden.

Bortom Arbetsförmedlingen

Av ungdomarnas berättelser att döma nyanseras förhållningssättet till arbetslösheten beroende på vilket sammanhang erfarenheterna hämtas ifrån. Således finns Arbetsförmedlingen i ett sammanhang där både engagemang och missnöje uppstår i en konkret relation till myndighetens arbetsmetoder. Bortom Arbetsförmedlingen uppstår emellertid ett annat sammanhang och ett annat händelseförlopp. Framförallt verkar reglerna förändras och det finns inte längre en lika tydlig bild av vem eller vad arbetslösheten står i relation till. Det är i det senare sammanhanget jag uppfattar att Thomas befinner sig, när vi sitter på var sin sida av ett bord intill ett fönster. Utanför fönstret breder stadssiluetten ut sig och för en kort stund under intervjun får utsikten en central betydelse i Thomas berättelse. Fönstret blir skiljeväggen mellan vad som i alla fall för stunden blir två världar, världen där ute och världen här inne. När vi börjar tala om hans erfarenheter av att söka arbete får *världen där ute* en hårdare framtoning:

Det är hårt. Man ska ha tur om man lyckas hitta något. Om man inte har en utbildning eller något sådant där. Ja, det är hårt alltså.

Thomas verkar uppleva sig tömd på egna resurser att hjälpa sig själv. När allt förefaller vara prövat är en förhoppning om tur den arbetslöses sista utpost. Vad är det då för erfarenheter som kan leda till att hoppet till slut endast står till turen? Ett möjligt svar på frågan ges då ungdomarna försöker uppskatta antalet sökta arbeten. Till exempel berättar Marco att han "skickade säkert ett femtiotal CV till olika företag o det var nästan ingen som svarade" och Eva berättar att hon "måste ha skickat hur många som helst men det är typ aldrig någon som svarar". Även Thomas gör ett försök att uppskatta antalet skickade jobbansökningar och ger samtidigt en förklaring till varför de resultatlösa breven fortsätter att skickas ut:

Jag har skickat tjugo i veckan. Det är väl en åttio jobb i månaden ungefär. Totalt säkert över tusen ...

Skulle du säga att du sökte väldigt brett? [Jack]

Ja, till slut så kasta jag iväg ansökningar till saker jag inte ens var kvalificerad för. Alltså inte bara för att få iväg en ansökan, utan också ifall att dom skulle svara [skrattar]. Man blir så desperat till slut.

Thomas börjar att utifrån definierade tidsperioder multiplicera antalet skickade jobbansökningar. Beräkningen möjliggörs av en resultatlöshet som gradvis omvandlade de skickade jobbansökningarna till desperata försök att åtminstone etablera någon slags kontakt med arbetsmarknaden. Aktiviteten skapar i viss mån associationer till löpandebandprincipen och innebär att jobbansökningar till slut kan massproduceras, men utan en tanke på strategi eller syfte. På detta sätt beskrivs en form av arbetssökande som liknar det Lundh (2010, s. 162) på industrispråk kallar produktionsmässig *storskalighet*, där råvaran är de platsannonser som publiceras i olika slags media.

Samtidigt är det möjligt att också belysa de skickade jobbansökningarna ur ett annat perspektiv. Det finns en antydning att bokföringen av antalet jobbansökningar även innehåller en potentiell ambition att på egen hand demonstrera drivkraft och framtidstro. Följaktligen kan det inte uteslutas att *den duktige arbetslöse* också är möjlig att skönja i sammanhanget bortom Arbetsförmedlingen.

Det sociala trycket

Bortom Arbetsförmedlingen lägger föreställningen om en duktig arbetslös grund för tankebilden av en ensam aktivitet där engagemanget främst uttrycks genom antalet sökta arbeten. Således torde totalsumman vara den omständighet som bortom Arbetsförmedlingen synliggör den arbetslöses disciplin och villighet att ta fortsatt ansvar. Samtidigt verkar resultatlösheten kunna skapa bekymmer som överskuggar den handlingsinriktade karaktären bakom det idoga sökandet. Detta är ett bekymmer som tycks ställa långtidsarbetslösa inför risken att, trots engagemang och hög ambition, betraktas som både avvikande och ansvarslösa.

Trots Thomas flitiga arbetssökande har han som arbetslös bortom Arbetsförmedlingen erfarenheter av att uppfattas som avvikande och ansvarslös. Erfarenheten blir inledningsvis avspeglad i upplevelsen av att känna sig tvingad att "tigga om pengar för att överleva". Det får honom att må dåligt, något som bottnar i hans övertygelse om att "ingen människa mår bra av att gå omkring på socialen"

eftersom ”människor är gjorda för att jobba”. Thomas berättar även om specifika tillfällen då upplevelsen av att uppfattas som ansvarslös blir särskilt stark. Han beskriver förekomsten av ett socialt tryck som till utformningen liknar den stora berättelsens misstanke om att långtidsarbetslösa framförallt saknar egen drivkraft:

Ja, det är mycket tjat från ... inte så mycket från min mamma och sådär men från mina syskon har det varit att ”du måste hitta ett jobb”. Även fast man försöker så förstår dom inte för de har ju gjort färdigt sina gymnasieutbildningar. Dom har aldrig några problem att fixa jobb och sådär. Dom vet inte hur jag gör eller hur många jobb jag har sökt. Så det är rätt jobbigt faktiskt att man ska behöva ta det också. För vad ska jag göra? Trolla?

Att berättelsen utgår från familjen antyder hur nära ett socialt tryck kan uppstå. I upprinnelsen till det sociala trycket finns, förutom Arbetsförmedlingen, ytterligare två bekymmersamma relationer: en präglas av arbetsgivarnas ständiga avvisanden och en präglas av familjemedlemmarnas misstänkliggörande av arbetslöshetens legitimitet. De båda relationerna smälter emellertid samman i berättelsen och förefaller driva Thomas till att främst rättfärdiga anledningarna till att han inte hittar ett arbete. Han saknar utbildning för att själv kunna förändra situationen och därigenom framställs arbetslösheten som näst intill omöjlig att bryta. Här vill jag påminna om det tidigare resonemanget om att det sista hoppet att hitta ett arbete står till turen. I citatet synliggörs en nyans av samma tankemönster, men i stället för tur är chansen att hitta ett arbete nu knuten till förmågan att ”trolla”. Därför blir referensen till denna förmåga ytterst en indikation på att det även bortom Arbetsförmedlingen förekommer strategier som håller den arbetslöse ansvarig för sin situation. Som föremål för detta ansvar verkar Thomas hängivenhet att skicka ansökningar däremot inte ges någon större betydelse. Att undkomma det sociala trycket och misstanken om ansvarslöshet verkar vara möjligt endast genom att Thomas till slut lyckas hitta en anställning.

Den synliggjorda arbetslösheten

Ett intryck av berättelserna om det sociala trycket är att den arbetslöse förefaller vara synliggjord. Det föranleder i sin tur frågan hur synliggörandet i praktiken sker? Frågan kan undersökas med början i Evas berättelse, vilken visar hur arbetslösheten kan synliggöras som en konsekvens av sociala praktiker:

Jag kan nog tycka att det jobbiga är att man tycker att andra kollar ner på en. Det känns som det, man är liksom inte lika mycket värd känns det som när man inte jobbar och måste leva på bidrag. Ibland kan det till och med vara så att man hoppar

över det här med att träffa nya människor, ja, men du vet middag eller något sådant. Ibland är det bara jobbigt att få frågan vad man gör när man är arbetslös.

I likhet med Thomas berättelse är Evas berättelse en skildring av hur arbetslösheten får sociala konsekvenser, något som i viss mån påminner om en slags stigmatisering som inte verkar vara unik. I studier om synen på socialbidragstagare (Starrin et al, 2000) och arbetslösa (Furuåker & Blomsterberg, 2001) visas att dessa samhällsgrupper inte sällan uppfattas som lata, ambitionslösa och medskyldiga till sin egen utsatthet. Som ett uttryck för stigmatiseringen som Eva upplever vittnar berättelsen om att hon som arbetslös har ett lägre värde i jämförelse med de som arbetar. Att vara gäst på en middagsbjudning med nya bekantskaper illustrerar således den kritiska situationen då det lägre värdet riskerar att ställas på sin spets av frågan ”vad man gör”. Eva verkar dessutom vara medveten om hur vanlig frågan är, eftersom hon ibland väljer att tacka nej till inbjudningar. Samtidigt verkar en sådan strategi antyda att varje gång då Eva, på grund av att hon är arbetslös, inte orkar träffa nya människor ställs det lägre värdet på sätt och vis än mer på sin spets. Genom att utebli från sociala sammanhang blir Eva ett levande exempel på vilka konsekvenser en eventuell stigmatisering kan skapa.

Även Sandras berättelse handlar om att vara synliggjord, men också om konsekvenser som uppstår utan att frågan vad man arbetar med behöver ställas. Till grund ligger erfarenheter som leder Sandra till vidare reflektioner om livet som arbetslös, något som ger upplevelsen av ett lägre värde ytterligare nyanser:

[...] Det är mycket krav, press och stress. Dels för att det är så mycket som du bör ha. Allt kostar pengar liksom i världen. Man vill ju liksom först och främst ha en egen lägenhet, komma ifrån föräldraboet så fort som möjligt. Sedan så vill man ju ha jobb, man vill ju ha det senaste modet och som tjej är det viktigt vad du har på dig för kläder och skönhetsprodukter, att man luktar gott och allt det där. Sedan ska man ju ha råd att gå ut och feta exempelvis. Det ska ju alla göra och även umgås med sina kompisar. Det spelar ingen roll om du har en bowlingkväll eller matlagningkväll eller om du går ut på krogen. Allt kostar pengar liksom och det ökar ju liksom kraven. För man vill inte vara den här som aldrig har råd med någonting, som är lite halvsunkig, utan man vill ju liksom vara inne i tiden liksom, vara självförsörjande och så där. Sen med tanke på att det är sådana krav på att hitta ett jobb och så svårt i dagens läge att få både jobb, bostad och allt det där, så ökar det press och stress och krav. Man känner sig otillräcklig ... tänker jag.

Sandra öppnar dörren till ett samhälle där vad man gör, vad man har och vad man tror att andra uppfattar har stor betydelse. I uppräknningen som följer skildras först vikten av en traditionell övergång från ungdomslivet till vuxenlivet, där för-

hållningssättet till det normala illustreras av möjligheten att lämna föräldrahemmet och bli självförsörjande. Sedan byter berättelsen karaktär. Sandra intar en position där hon tydligare orienterar sig med stöd av skillnader mellan framgång och motgång. Inledningsvis identifieras ”kläder och skönhetsprodukter” som specifika symboler för kvinnlig framgång, något som uppfattas vara viktigt när denna framgång ska kommuniceras till andra. Sedan förs ett mer neutralt resonemang. Sandra vill festa och umgås med sina kompisar, men det kräver ekonomiska förutsättningar som i nuläget är svåra att uppfylla. Sammanfattningsvis tycks varje omständighet som räknas upp vara underordnad en norm som antingen kan hanteras eller betyder att arbetslösheten riskerar att synliggöras. Det är i samband med detta som Sandra även ger uttryck för vad det är som egentligen synliggörs och hur detta blir iakttaget av andra. Det är inte längre arbetslösheten som är framträdande, utan det är en figur som i sin otillräcklighet känns igen på grund av sin ”halvsunkiga” framtoning. I sammanhanget är kanske denna framtoning i realiteten en viktigare tankebild av vad arbetslösheten till slut verkar kunna göra med självbilden. Därigenom väcks också en idé om hur synliggörandet sker, något som här påminner om en jämförelsepraktik. Det tycks vara den som inte upplever sig kunna göra det andra gör, inte skaffa det andra har och inte vara den alla förväntas vara som synliggör sig själv.

Hur berättelserna om den synliggjorda arbetslösheten möjliggörs verkar genomgående handla om en norm som antyder att samhället är sammanbundet av likartade föreställningar om hur livet ska levas.²⁷ Upplevelsen av till exempel ”sunkighet” behöver således inte vara specifikt knuten till arbetslösa, utan kan säkerligen upplevas av alla som inte har tillräckliga resurser att följa rådande ideal. Ur detta perspektiv kan berättelserna kanske förstås som reproduktioner av en allmän social ordning, där otillräckligheten skapar förutsättningar för en offentlig skam. I nära anslutning till resonemanget finns Rose (1999) diskussion om hur konsumtionen har blivit människans viktigaste medel för att manifestera den egna framgången. Då berättelser om den synliggjorda arbetslösheten ställs mot den förmodade manifestationen skapas en antydning om vad upplevelser av lägre värde och ”sunkighet” betecknar. Det är upplevelser som antyder att avvikarna, som inte har råd att konsumera framgångsattributen, ständigt hotas av ödet att i stället bli manifestationer av sin egen motgång.

Att släppa taget om arbetslivet

Emils berättelse ger en möjlig insikt i konsekvensen av att vara en manifestation av sin egen motgång. Han ger intryck av att ha hamnat i en position där uteblivna framgångar på arbetsmarknaden har blivit upprinnelsen till en allt dyrare syn på

livet. I hans berättelse verkar den dystrare livssynen också projicera en allt mer uppgiven självbild:

Det är det här med pengabiten. Man ska liksom klara sig. Man klarar sig väl, men det är ju liksom ... existensminimum. Det är stressigt. Sen ser man kanske sina vänner eller bekanta som har pengar och kan göra saker. Det blir ju jäkligt negativt på något sätt ... dystert.

I berättelsen manifesteras motgången av ekonomiska bekymmer, något som blir utgångspunkten för en avvikande livssituation som karaktäriseras av ett "existensminimum". I en bildlig mening har en svår ekonomisk situation placerat Emil i en position utanför hans egna sociala liv, varifrån han betraktar vännerna som har pengar och kan "göra saker". Emil använder ordet "dystert" för att sammanfatta innebörden av vad som ger intryck av att vara bekymmersamma livsvillkor. Samtidigt är det ett ord som också präglar andra delar av hans verklighet. Emil berättar att hans egen prognos för arbetsmarknaden ser "våldigt negativ ut". Det är hans "känsla", något som bidragit till en insikt om att det är "svårt som ung i dagsläget" att förändra livssituationen. Att hitta ett arbete kräver enligt Emil att den arbetsökande måste "få in en fot eller känna folk". Själv anser han sig inte ha förmågan att uppfylla vare sig det ena eller andra kriteriet. När Emil berättar hur detta har påverkat aktivitetsnivån i arbetssökandet utgår förhållningssättet inte längre från arbetsplikt, utan från meningslöshet:

Näe, det blev nog inget aktivt, men ... [skrattar reserverat] ... jag har ju ingen utbildning så jag har inte kunnat söka något sådant där heller. Det blir ju svårt. Man tappar ju lusten, man går in och det är mest IT-konsult och sådant. Det är ingen idé att söka jobben om man säger så.

Här blir meningslösheten sammankopplad med utvecklingen av ett passivt förhållningssätt till sökandet efter arbete. När Emil motiverar passiviteten sker det på ett sätt som återknyter till det kroniskt otillräckliga subjektet. Då Emil redogör för platsannonsernas innehåll får den kroniska otillräckligheten honom att framställa sig själv som icke-anställningsbar. Hans egna resurser positioneras längst ned på en värdeskala, varifrån lediga arbeten alltid uppfattas efterfråga mer än vad Emil kan uppbringa. Genom detta sätt att resonera växer en övertygelse fram som gör det svårt att dra andra slutsatser än att det är meningslöst att fortsätta sökandet efter arbete. I och med den slutsatsen gör Emil sig också medverkande till hur arbetslöshetssituationen utvecklas till att få en mer allvarlig inramning. Han rör sig bort från arbetsmarknaden, bort från arbetsplikten och bort från skyldigheten att uppfylla ett samhällskontrakt.

Utvecklingen av en osynlig arbetslöshet

Den samlade bilden av motgångar bortom Arbetsförmedlingen antyder att ungdomarna, efter en tid som arbetslösa, börjar vända sig bort från arbetsmarknaden. Därigenom förefaller händelseförloppet att i viss mån leda i riktning mot den stora berättelsens tal om den farliga arbetslösheten. Här framstår det således som lämpligt att återknyta till den stora berättelsen som utvecklades under 1990-talet. Vid denna period beskrevs ungdomsarbetslösheten som en fara grundad i inaktiviteten och vars konsekvenser riskerade att försvåra ungas möjligheter att obehindrat slussas in i vuxenlivet. Vidare framhölls att långtidsarbetslösa ungdomar löpte en förhöjd risk att även utveckla ohälsosamma konsumtionsvanor av alkohol och tobak, något som samtidigt skapade förutsättningar för en stigande ojämlikhet rörande hälsa och välbefinnande. Karin hör till de som har en nutida vetskap om dessa risker och hon vet i vilken miljö riskerna är störst. Hon har vänner som verkar ha gett upp tanken på att någonsin komma ut på arbetsmarknaden och som i stället spenderar mesta delen av tiden i hemmet:

[...] Det är många som bor hemma och jag känner många som fastnar i, det här är kanske inte vad du vill höra, men ... [skrattar] ... jag vet inte hur mycket jag halkar utanför spåret men jag känner många som bor hemma och missbrukar droger i stället för att vara ute på arbetsmarknaden. [...]. Det blir liksom dom som sitter hemma och spelar dataspel och ... röker på.

Karin har flera vänner som på grund av arbetslöshet har utvecklat ett drogberoende.²⁸ På grund av en svag anknytning till arbetsmarknaden befinner de sig i hemmet, något som gör hemmet till platsen där den farliga arbetslösheten verkar kunna få ett större utrymme. Även Marco berättar om sina erfarenheter av droger. Han berättar att det i "dagens samhälle" florerar en mängd olika drogpreparat och att alla han känner dessutom har provat droger på ett eller annat sätt. Däremot vill Marco själv inte utsätta sig för riskerna, något som ger intryck av att han i viss mån upplever sig utanför ytterligare en gemenskap. Trots intrycket framstår Marco som en principfast motståndare till droger. Det är ett motstånd som också illustrerar intervjumaterialets konsekventa frånvaro av berättelser om eget drogmissbruk i samband med arbetslösheten.

Med anledning av den konkreta drogproblematik som berättelserna beskriver är det på grund av sambanden med arbetslöshet möjligt att notera ytterligare en övergripande omständighet. Det som riskerar att utvecklas längre bort från arbetsmarknaden är en arbetslöshet som i praktiken kan igångsätta händelseförlopp bortom samhällets kontroll och de hjälpande insatser som hålls i beredskap. I motsats till den tidigare synliggjorda arbetslösheten utvecklas därför en arbetslöshets-

situation som i stället kan beskrivas vara osynliggjord. Det är en tanke som tar stöd av bland annat OECD:s (2013) uppmärksammande av riskgruppen NEET (*Neither in Employment, nor in Education or Training*). Dessa unga arbetslösa kategoriseras som särskilt svåra eftersom kontakten med myndigheter ofta mer eller mindre upphör, vilket skapar förutsättningar för en arbetslöshet som utvecklas utanför den offentliga kontrollen (Utbildningsdepartementet, SOU 2013:74).

Den arbetslöse skärmtittaren

Som redan har poängterats förekommer i intervjuerna inga berättelser som kopplar samman ett eget drogmissbruk med erfarenheten av arbetslöshet. Däremot blir den gemensamma nämnaren att ungdomarna jag intervjuar tenderar att till slut också börja fördriva tiden i hemmet. Det blir också det sammanhang som potentiellt positionerar ungdomarna närmare föreställningarna om riskgruppen NEET. När berättelserna om hemmet blir mer detaljerade börjar ungdomarnas egna erfarenheter att framförallt handla om två upplevelser, *tristess* och uppkomsten av *nya drömmar*. Först uttrycks upplevelser av tristess: man är inte hemma på grund av att det är där man helst vill vara, utan man fastnar i hemmet på grund av en brist på andra alternativ. Bland andra berättar Andreas så här om tristessen i hemmet:

[...] Jag har under min arbetslöshet spelat väldigt mycket spel och kollat väldigt mycket film. Du vet, mycket film snackar vi och fritiden ... det känns som om man bara slösar bort massor med tid. Man kan inte lägga tiden på någonting, man kommer ingenstans, man kan inte göra någonting, man kan inte flytta hemifrån, man kan inte göra någonting [...] När jag var arbetslös då var man väl uppe till tre fyra på morgonen och så kunde man sova till klockan tre nästa dag och ändå känna att det inte finns något att göra.

I Andreas berättelse om livet i den osynliga arbetslösheten har en stor del av tiden spenderats framför en skärm, antingen för att spela eller för att titta på film. Emellertid är detta aktiviteter som inte upplevs som meningsfulla, utan intrycket av berättelsen är att skärmen närmast varit ett sätt att fördriva tiden som instängd i hemmet. På så sätt skapas bilden av en tillvaro som i huvudsak pendlar mellan sovandet, spelandet och filmtittandet. Det fanns ingenting annat att lägga tid på, det fanns ingen annan plats att gå till och därför verkar Andreas inte ha haft andra alternativ än att fortsätta "slösa bort" sin tid, pendlande mellan att sova och att sitta framför skärmen. När Andreas reflekterar ytterligare över situationen lik-

ställer han sitt liv som arbetslös med livet han levde som gymnasieelev ”förutom att man inte har något att göra om dagarna”.

På sätt och vis har Andreas berättelse vissa beröringspunkter med arbetslivsforskaren Ulla Rantakeisus (2002) studie om långtidsarbetslösa ungdomar och deras förhållningssätt till sina livssituationer och till framtiden. Studien synliggör bland annat en hierarki som innebär att de som bland arbetslösa benämns som tevetittare verkar illustrera en särskilt passiviserad och håglös arbetslöshetsgrupp. I likhet med Andreas berättar även Marco om en omfattande konsumtion av media. Emellertid ger Marcos berättelse en nyanserad bild av den upplevelse Andreas berättar om, något som också kan tyckas skapa frågetecken kring sambandet mellan arbetslöshet, tevetittande, passivitet och håglöshet:

[...] om jag ska vara ärlig så spenderade jag enormt mycket tid framför teven och så hyrde jag filmer. Så där har man mycket drömmar [...]

Trots att Marco också berättar om livet i den osynliga arbetslösheten delar han inte uppfattningen att tiden framför skärmen endast är ett slöseri med tid, utan det finns antydningar om att det händer något meningsfullt. Teveprogram och hyrfilmer konsumeras på grund av ”drömmar”, vilket antyder att skärmen också medverkar till att upprätthålla en viss kontroll över tillvaron. I motsats till en odefinierad plats i en framtid som arbetslösheten riskerar att göra meningslös, finns drömmarna i skärmen, redo att när som helst aktiveras och beskådas. Marco berättar vidare:

Jag tror det är lättare idag att vara underklass än vad det var förr i tiden. Nu kan man ju liksom drömma bort med film, teve och sådant. Jag tror man kan leva i en annan värld så att säga, i stället för att slösa bort tiden på annat [...] filmer är också bra för då kan man inspireras av andra som också tar sig upp.

Genom att berätta om sin relation till skärmen börjar Marco identifiera sig med underklassen. I Walters (2000) diskussion beskrivs underklassen som karaktäriserad av avskurenhet från övriga samhället och av levnadsvillkor märkta av brottslighet, droger, arbetslöshet och ett beroende av välfärdssystemen. Marcos berättelse verkar emellertid inte fänga in den mest dystopiska karaktäriseringen av begreppet underklass. Visserligen är kanske underklassen ett sätt att skildra arbetslöshet och en ojämlik position, men på grund av mediekonsumtionen avdramatiseras vissa av de negativa associationerna. Åter framhålls drömmar vara viktiga i sammanhanget. Det signalerar att det i samband med teve- och filmtittandet pågår ytterligare en aktivitet som tycks påminna om Foucaults

resonemang om självförvaltning. I berättelsen beskrivs den ytterligare aktiviteten som en särskild möjlighet att leva i en annan värld, något som kanske blir viktigare då brister i arbetslivet har gjort tidigare drömmar svårare att uppfylla. Frågan är emellertid hur stor skillnaden egentligen är mellan teve- och filmvärlden och den värld som den arbetslöse beskådaren fysiskt befinner sig i? Genom relationen till skärmen kan den arbetslöse också påstås befinna sig närmare den värld som, i alla fall i bildlig mening, är positionerad utanför hemmet. Ur resonemanget växer ett scenario fram där den arbetslöse skärmtittaren, i en lika bildlig mening, kanske befinner sig längst bort från arbetsmarknaden, men på grund av mediavärlden är ständigt uppkopplad mot något som är skapat av verkligheten utanför dörren. Kanske är den viktigaste poängen att den moderna teknologin faktiskt har medverkat till att förändra den arbetslösa underklassens tillvaro. Ur ett vidare perspektiv är det en tanke som knyter an till påståendet om att människan, på grund av den teknologiska utvecklingen, numera aldrig lämnas helt ensam i sin ensamhet (Tester, 1997). I ljuset av påståendet antyds således att det framför skärmen kan väckas nya drömmar och att tankar kan påverkas. Det tycks ske utan att den makt som förmodligen är mest intresserad av att skapa en förändring behöver vara direkt medverkande och rent av kan upplevas som avskuren från platsen där skärmtittandet verkar igångsätta nya händelseförlopp.

Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har berättelser om arbetslöshet stått i fokus. Genom berättelserna har erfarenheter av två olika händelseförlopp synliggjorts. Först undersöktes erfarenheter av att vara inskriven som arbetslös på Arbetsförmedlingen och därefter erfarenheter av att vara arbetslös bortom Arbetsförmedlingen. Frågan som har behandlats var: Hur skildras arbetslösheten i ungdomarnas berättelser om att vara arbetslösa?

Inledningsvis har ungdomarnas relation till Arbetsförmedlingen undersökts och därigenom har även principerna för myndighetsutövningen varit möjliga att observera. Aktivering motarbetar passivisering, individualiserade insatser har företrädre före insatser riktade mot det arbetslösa kollektivet, arbetslinjens principer råder och arbetslösa ska aktivt medverka till att hitta nya vägar in på arbetsmarknaden. Då ungdomarna berättar om mötet med principerna skapas emellertid spänningar. Begynnelsepunkten är ungdomarnas förväntningar på utformningen av hjälpinsatser och egna anspråk på frihet att välja arbetsgivare. Motstridigheterna kan också beskrivas som upprinnelsen till en maktkamp mellan

ungdomarna och Arbetsförmedlingen, där båda parter initialt använder samma regelverk. Det betyder i sin tur att motstridigheterna, inledningsvis, kan tyckas uppvisa en maktbalans. Då Arbetsförmedlingens myndighetsutövning möter motstånd sker det inte sällan genom ungdomarnas förmåga att använda det gemensamma regelverket till sin egen fördel. På så sätt visar berättelserna hur den arbetslöse kan vara aktiv utan att vara engagerad och hur det är möjligt att följa myndighetens uppmaningar men ändå skapa egna resultat. Emellertid har kapitlet också observerat ytterligare en dimension i relationen som ger en antydning om hur maktbalansen kan förskjutas till Arbetsförmedlingens fördel. Dimensionen har framträtt som en konsekvens av den arbetslöses förmodade brist på ansvar rörande ärlighet och ett korrekt bidragsbeteende. Talande för dimensionen är en avvikande självbild som verkar kunna drabba den arbetslöse, då denne har erfarenheter av segrar över arbetslöshetsförsäkringssystemet som inte ska få upplevas. På grund av självbilden verkar även maktkampen få en tillfällig upplösning, inte på grund av att någon part formellt har vunnit, utan för att parten med den avvikande självbilden pekar ut sig själv som en förlorare.

I berättelserna om att vara arbetslös bortom Arbetsförmedlingen framträder ingen formell relation. I stället skapar berättelserna en relation till en arbetsnorm som verkar vara sammankopplad med rådande ideal. Hur arbetsnormen tar plats i berättelserna har synliggjorts på två sätt. Först som ett uttryck för erfarenheter av att som arbetslös ställas inför misstanken att arbetslösheten är självförvållad; därefter som ett uttryck för upplevelsen av att arbetslösheten är synliggjord, vilket medverkar till att den arbetslöse kan uppfatta sig själv som avvikande i offentligheten. Det som utlöser arbetsnormens inverkan verkar handla om svårigheten att leva i enlighet med rådande ideal, vilket är en oförmåga som lämnar avtryck både på tankarna och på självbilden. Avtrycken har identifierats genom observationen av så kallade jämförelsepraktiker, vilket innebär att personliga tillkortakommanden åskådliggörs genom jämförelser med de som uppfattas vara normala och framgångsrika och som upplevs leva på det rätta sättet. Därigenom är jämförelsepraktiken också en indikation på att arbetslösa även bortom Arbetsförmedlingen fortsätter att peka ut sig själva, vilket har gett förnimmelser av en arbetslöshet som påminner om en offentlig skam.

Vad den offentliga skammen antyder är att det finns få förmildrande omständigheter bortom Arbetsförmedlingen. Enda sättet att normaliseras i offentligheten är att hitta ett arbete, men då kravet ställs mot upplevelser av en svår arbetsmarknad har bilden av uppgivenhet blivit starkare. I kapitlet har innebörden av uppgivenheten varit nya spänningar mellan ungdomarna och ansvariga myndigheter. Orsaken är att uppgivenheten kan lägga grunden till en arbetslöshet som på sätt

och vis blir osynliggjord och möjlig att förpassa bortom den offentliga kontrollen. Bland ungdomarna illustreras detta genom att man börjar fördriva tiden som arbetslös i hemmet, något som utifrån sett har kopplats samman med intryck av passivitet och håglöshet. Emellertid blir hemmet skådeplatsen för ytterligare ett händelseförlopp. Tiden fördrivs framförallt sittande framför en skärm, vilket är en indikation på att konsumtionen av media kan bli omfattande. Detta är emellertid också en konsumtion som verkar kunna bli upprinnelsen till att en ny relation blir aktiverad och att relationen ger utlopp för ny kreativitet. I kapitlet har kreativiteten synliggjorts genom ett händelseförlopp då skärmen börjar ge upphov till nya drömmar, vilket illustrerar hur passiviserade arbetslösa verkar kunna bli uppfångade av tanken att reaktiveras. Händelseförloppet har därför även väckt en idé om att arbetslösheten trots allt inte helt tillbringas i osynlighet. Därmed ska den mediekonsumtion som sker i den osynliga tillvaron kanske inte heller endast förstås som uttryck för ett passivt och håglöst tidsfördriv. Det är också ett tidsfördriv som långt borta från arbetsmarknaden kan väcka upp ny lust att söka efter möjligheter som ännu inte blivit prövade.

Här avslutar jag undersökningen av berättelserna om arbetslöshet. I nästa kapitel undersöks i stället berättelser som handlar om försöken att skapa en bättre framtid. Utgångspunkten är de vändpunkter ungdomarna ser som möjliga att använda och som innebär att dörren till restaurangbranschen till slut synliggörs.

8. Vändpunktens praktiker

Det föregående kapitlet följde berättelser om arbetslöshet, där hemmet blev den plats som kan beskrivas vara längst bort från arbetsmarknaden. I hemmet framstår också mediekonsumtionen vara ett viktigt tidsfördriv. Tillsammans skapar hemmiljön och mediekonsumtionen en bild av ungdomarna som i SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (SOU 2011:24, s. 74) betecknas som en ”en outnyttjad reserv av arbetskraft”. Följaktligen kan ungdomarna, visserligen förenklat, beskrivas som en stillasittande målbild för momssänkningens aktiverande syften. Noterbart är emellertid att SOU-dokumentet samtidigt saknar resonemang om hur de berörda ungdomarna i praktiken ska överföras från arbetskraftsreserven till arbetstillfällena inom restaurang och catering ”när efterfrågan på branschens tjänster ökar” (SOU 2011:24, s. 74). Det uteblivna resonemanget om *hur* ligger till grund för detta kapitel. Här riktas därför fokus mot händelser mellan ungdomarnas arbetslöshet och inträdet till restaurangutbildningarna. Frågor som undersöks är dessa: Hur tar vägen fram till restaurangutbildningen form i berättelserna? På vilka grunder konstrueras en relation mellan ungdomarna och restaurangarbetet?

För att besvara frågorna utgår undersökningen från berättelser som handlar om att reflektera kritiskt över livet. Det är reflektioner som också kan härledas till resonemanget om konsten att leva, något som kan beskrivas som människans medvetna och frivilliga sökande efter sätt att fjärma sig från det onormala (se Foucault, 1990). Mot bakgrund av ett sådant sökande undersöker kapitlet två skeden. I det första skedet skapar berättelserna bilder av framtiden, något som också handlar om viljan att förändra livet. Berättelserna om hur förändringen iscensätts visar hur studier på komvux återuppväcker negativa erfarenheter från skolan, men också hur dessa svårigheter kan överbryggas av en övertygelse om att urvalet av nya vägar framåt ständigt är stort. På grund av denna övertygelse uppstår en alternativ väg som ger ungdomarna möjlighet att förändras från att vara arbetslösa till att bli restaurangelever. Det är emellertid inte en väg som är kravlös, utan den förutsätter självinsikt och självrannsakan. I det andra skedet undersöks ett händelseförlopp som kan liknas vid en början på en livsavgörande förändring. Det sker genom att ungdomarna kan göra sig behöriga till restaurang-

utbildningen genom att börja mobilisera ett intresse, något som möjliggör att berättelserna också återupprättar kontrollen över framtiden. Kapitlet avslutas med en sammanfattning och en diskussion om avsnittens huvudsakliga argument och slutsatser.

Vändpunktens första skede – framåtblickandet

Ett tema ungdomarna återkommer till i sina berättelser är framtiden. Det är viktigt med framtiden. Att hitta ett arbete är viktigt, att ha ett arbete man trivs med är viktigt och att få en lön man klarar sig på är viktigt. Utöver arbetet är ett eget boende, familjebildning och utlandssemestrar också viktiga. I framtidsbilden dominerar således normaliteten, vilken kan ses som en annan verklighet än den ungdomarna upplever i nuet. Därför finns det också en spänning mellan det liv man lever nu och det liv man vill leva i framtiden. Till exempel berättar Sandra så här om spänningen:

[...] Jag tror att framtiden kan vara en motivation för många. Har man en dröm i framtiden så kan det ju motivera till det du gör nu liksom, att man har ett hopp någonstans att där i framtiden blir det bättre.

Förhållningssättet till framtiden har ett innehåll som kan liknas vid ett resonemang som är framträdande även i den stora berättelsen. Nuet är en aktiv förberedelse för den tid som kommer och där det som väntar förhoppningsvis kommer att bli bättre. Därigenom etableras ett förhållningssätt till livet som innebär att framtiden har blivit utgångspunkten för hur nuet behöver mobiliseras. Hur sambandet mellan den stora berättelsen och de små berättelserna uppstår kan här kanske förklaras med hjälp av bland andra ekonomen Robert Heilbroner (1996). Enligt denne har en gemensam syn på framtiden tagit form genom teknologiseringen av samhället, något som kommer till uttryck genom det ständiga talet om att framtiden kommer att utvecklas till det bättre. Följaktligen tycks förutsättningar ha skapats för att binda samman människor och institutioner, där teknologiseringens enande normer och värden, i likhet med Foucaults resonemang om den cirkulerande sanningspolitiken, verkar kunna projicera en framtidshorisont illustrerad av möjligheter och friheter (se t.ex. Binkley, 2014). Att framtidshorisontens mest konkreta målbilder skildras i termer av hopp och drömmar kan kanske tyckas vara vagt, men samtidigt kan en framtidstro också tolkas vara viktig för att hålla modet uppe under de mest bekymmersamma perioderna i livet. Således kan framtidstron beskrivas som det viktigaste stödet i

ungdomarnas sökande efter möjligheter, där målet för sökandet handlar om att i framtiden uppnå ”ett visst tillstånd av lycka” (Foucault 2008a, s. 263).

Med anledning av ungdomarnas bekymmersamma relation till arbetsmarknaden väcker berättelsen om framtidstron samtidigt en fråga: Hur navigerar man mot föreställningen om en normaliserad framtid där arbetet har en central position? Mia berättar om detta. Det är en berättelse som på ytan kan liknas vid en möjlighetsberättelse, eftersom innehållet karaktäriseras av uppfattningen att situationer trots allt fortfarande kan påverkas av henne själv. Detta blir framträdande då hon resonerar kring vad som hade hänt om hon inte hade blivit antagen till restaurangutbildningen:

Asså, jag hörde om den här utbildningen från en kompis tror jag att det var och då frågade jag på AF (Arbetsförmedlingen) om man kunde få gå här. Sen när dom sa ja var det SÅ skönt ... hösten var ju grejad liksom. Annars hade jag tänkt kolla med mitt gamla jobb på [nämner en livsmedelsbutik] om jag kan få jobba där tills jag hittar något annat eller plugga vidare till någonting. Inte i högskolan däremot för jag tror att det skulle vara för svårt för mig.

Visserligen innehåller berättelsen upplevelser av möjligheter, men de möjligheter som i en bildlig mening finns tillgängliga verkar vara kontrollerade av hennes upplevelser av att vara begränsad. Således tycks berättelsen innehålla ingredienser av problematiserandet och den problematiserande praktiken. Hennes resurser räcker till för att väcka det egna nätverket, men det innebär också en återgång till ett arbetsliv hon har haft tidigare. För Mia är nätverket således en möjlighet att framförallt tjäna pengar i väntan på ytterligare möjligheter. Ett annat alternativ är att studera vidare. Mia är emellertid öppen med att den sistnämnda möjligheten inte är helt okomplicerad eftersom hon aldrig varit duktig i skolan. Därför utesluter hon alternativet att studera på högskolan, och på det sättet framställs möjligheterna vara större inom andra utbildningsformer.

Bland ungdomarna tenderar innebörden av att studera vidare präglas av ambitionen att reparera otillräckliga eller saknade gymnasiebetyg. Berättelserna handlar då i regel om erfarenheter av komvuxstudier, vilket kan beskrivas som en potentiell vändpunkt som ungdomarna har tillgång till. Det centrala innehållet i berättelserna om komvux handlar huvudsakligen om att försöka förbättra chanserna på arbetsmarknaden, medan vissa även har nuddat vid tanken att därefter påbörja högskolestudier. Emils berättelse hör till de senare. Något år innan restaurangutbildningen sökte han till komvux. För honom innebar vuxenstudierna inte bara att han åter ställdes inför utmaningen att läsa gymnasieämnen, utan även att arbetslösheten fick ett välkommet avbrott. Emil berättar att ”det var

lite ovanligt men skönt på ett sätt ändå. Socialt att liksom träffa människor, att man är där för samma sak”. Emil ger därmed intryck av att ha kommit till skolan från en livssituation där avsaknaden av tillhörighet varit märkbar. Lite längre fram börjar berättelsen handla om motivet till att läsa in gymnasieämnena – men då förändras också berättelsens innehåll. Emil återintroducerar en gestalt som förekommer i hans utbildningshistorik och som jag identifierar som *avhopparen*. När Emil första gången blev en avhoppare lades grunden för detta redan inför gymnasievalet. Emil berättar att han kände sig pressad att välja ett utbildningsprogram. Han visste inte vad han ville göra i framtiden, något som snart bidrog till uppfattningen att studierna var meningslösa. Det var en uppfattning som till slut ledde till avhoppet från gymnasieskolan och som nu återupprepas i berättelsen om vuxenstudierna:

Ja, det var väl att i alla fall få grundläggande gymnasiebetyg, sen kanske att plugga vidare. Men jag vet inte ... det var väl bara någonting som föll mig in just då ... för att ha någonting att göra liksom. Plugget gick väl sådär. Vissa ämnen gick ju bra och vissa ämnen gick mindre bra ... [rösten tystnar]. Sen fokuserade jag bara på några ämnen. Jag hann inte riktigt veta vad jag hade velat göra. Sen till slut så kändes det mer som att jag gick och plugga bara för att plugga. Det är ingen mening med det ... så ... det sket sig väl lite där.

Berättelsen rör sig från en antydning om engagemang till en upplevelse av meningslöshet. Från lösa planer om att studera vidare efter komvuxstudierna beskrivs i stället hur ”vissa ämnen” började gå mindre bra. Till slut blir meningslösheten det dominerande innehållet, något som åter synliggör avhopparen som Emil redan varit en gång. Han förklarar med egna ord att han egentligen aldrig hade en ”kämpaglöd” och att han valde att studera ”utan att ha några mål”. Därigenom blir avsaknaden av drivkraft och tydliga målbilder också talande för hur Emil borde ha varit som studerande. I berättelsen blir avsaknaden av kämpaglöd och målbilder i stället ett sätt att skildra hur vuxenstudierna övergick till att bara handla om att ”plugga bara för att plugga”, vilket blir det starkaste indiciet för att Emil än en gång var i skolan utan ett tydligt framtidsperspektiv. Avsaknaden återintroducerar en praktik som alltjämt präglas av kortsiktighet, en situation där han åter tycks ha hamnat närmare avhopparen än gymnasieexambetsbetyget. Följaktligen blir avhopparen en illustration av hur skolan kan fortsätta vara en plats där upplevelser i högre grad formas kring misslyckandet, inte minst för de som fortsatt saknar ett mål för studierna och därmed kanske också ett konkret framtidsperspektiv i livet.²⁹

De nya vägarna

Bland ungdomarna har valet att genomgå komvuxstudier en naturlig förklaring. Det blir ett uttryck för ungdomarnas aktiva sökande efter vägar som på ett eller annat sätt kan stärka upplevelsen av en normaliserad framtid. Samtidigt illustrerar misslyckandet vidden av ett bekymmer som blir särskilt påtagligt mot bakgrund av en utbildningsinriktad arbetsmarknad. Bland de som fortsatt upplever att skolan är svår kan traditionella former av utbildning innebära att dessa i en bildlig mening riskerar att bli cementerade som opåverkbara och ohjälpliga. Därför väcks också frågan om vilka möjligheter ungdomarna sist och slutligen har för att normalisera framtiden? Frågan kan undersökas med Andreas berättelse. Han resonerar om sitt eget liv, de felval han har gjort, men också om möjligheterna att korrigera det som har blivit fel. Således antyds att berättelsen om svårigheten att reparera misslyckade gymnasiebetyg står i motsats till en berättelse som handlar om chansen att välja om och att pröva andra alternativ. Andreas berättar om chansen så här:

Jag skulle nästan vilja säga att ... jag kan ju inte exakt säga hur alla andra ungdomar har det men i mitt umgänge så har vi väl rätt så mycket samma valmöjligheter. Dom kan göra precis samma saker som mig. Så det är väl inga problem på det sättet. Urvalet är ju väldigt stort. Väljer man fel kan man alltid komma tillbaka och gå in på en annan väg.

I berättelsen synliggörs möjligheter som kan användas av de som gjort fel val i livet. Insikten om att ha hamnat i en återvändsgränd betyder emellertid att man alltid kan ta sig tillbaka till början och välja en ny väg framåt. Därmed antyds att till exempel misslyckade komvuxstudier inte behöver innebära slutet på möjliga vändpunkter. Tvärtom torde även de som inte klarar av traditionella studier fortfarande kunna hitta alternativ för att ta sig från en sämre till en bättre position mot framtiden. Andreas är däremot inte specifik med var platsen finns där nya vägar kan väljas eller vilka villkor det ställs för att vägarna ska öppnas upp. Det mest konkreta innehållet handlar om att vägarna framförallt finns till för dem som på egen hand orkar ta sig tillbaka för att börja om sina liv på nytt. Således skapas bilden av en plats där vägar tillbaka till det fungerande samhället framförallt är, som Mitchell Dean (2014) beskriver det, öppna för de som fortfarande är villiga att själva skapa förändring. Det lämnar ett intryck av en verklighet där förekomsten av vändpunkter, såsom till exempel komvux, inte är en garanti för att livet blir möjligt att förändra. Snarare krävs att alla behöver vara motiverade att på egen hand söka efter vändpunkterna som innebär att var och en kan hjälpa sig själv.

En uppgörelse med det förflutna

Hur har då ungdomarna kommit fram till möjligheten att bli restaurangarbetare? Frågan behöver ställas eftersom ungdomarnas liv, på håll, präglas av en situation där alternativen verkar vara färre och där egna möjligheter att påverka relationen till arbetsmarknaden blivit allt mindre. Jämte berättelsen om platsen där nya vägar kan väljas finns emellertid ytterligare en berättelse som bör uppmärksammas. Det är en berättelse som indikerar att ungdomarna, innan de har blivit antagna till restaurangutbildning, själva har reflekterat på ett sätt som för tankarna till en självbild som har förhandlats fram och som tar sig uttryck i form av en självinsikt. En sådan självinsikt illustreras i bland annat Lindas berättelse och karaktäriseras av en ambition att göra upp med det förflutna:

Jag har garanterat gjort massor med fel beslut och vissa saker ser man ju bättre nu när man blivit äldre ... [skrattar lite]. Allvarligt så tror jag att man bara kan göra så gott man kan. Ibland funkar det och ibland funkar det inte. Men man kan inte leva så speciellt länge ... att jämt vara arbetslös funkar ju inte. Livet stannar liksom. Då blir det så här att man tänker att ... jag måste ta tag i det nu. Förstår du?

Berättelsen visar att Linda närmar sig en förestående separation från den hon har varit. Separationen verkar vara igångsatt av en växande självinsikt om att vissa beslut som tagits på vägen mot vuxenlivet har varit sämre och att hon nu som äldre förstår det bättre. Linda är förvisso inte beredd att helt fördöma sin livshistoria eftersom hon trots allt upplever att hon gjort så gott hon kunnat. Däremot förefaller de händelseförlopp som den goda insatsen skapat ha blivit föremål för en slumpfaktor, det vill säga att ibland har livet fungerat och ibland inte. Med denna självinsikt konstateras att arbetslösheten måste få ett slut, något som kräver att Linda aktivt börjar göra någonting för att förändra situationen.

Intrycket av Lindas berättelse är att den vändpunkt hon i en bildlig mening verkar ha kommit fram till synliggörs av att livshistorien först blir kritiskt skärskådad. Därigenom får skärskådandet en rehabiliterande karaktär, vilket ger en antydning om att vägarna till nya möjligheter inte blir sökbara förrän den arbetslöse själv kommer till insikt om begångna misstag och tagna felbeslut. För att än mer synliggöra det insiktsfulla innehållet i berättelserna vill jag referera till ytterligare två praktiker med vilka det förflutna skärskådas. Dessa har jag valt att analysera som mer specifika beskrivningar av ett *uppvaknande* och en *ånger*.

Upprinnelsen till ett uppvaknande finns i Joakims berättelse. Han reflekterar över en livssituation som blev allt svårare och som utspelar sig mellan tre faser: den han hade varit, den han hade blivit och den han behöver bli. Utöver dessa faser före-

kommer dessutom *de andra*, vilket visar att Joakim inte var ensam då misstagen begicks. Däremot var det Joakim själv som till slut bröt med de andra och sitt tidigare jag:

Jag tror att när man är så här ung och kommer ut från gymnasiet, då tänker man inte direkt som en vuxen liksom: 'ja, nu vill jag jobba och tjäna pengar och flytta hemifrån'. Asså, många utav dom jag kände i alla fall, dom ville bara ha kul, dom ville bara festa, dom ville bara ta det lugnt med kompisar. Det var vad dom ville och det blev liksom mitt sätt att tänka. Då tänkte jag inte så mycket på att 'oj, jag kommer vara pank'. Jag tänkte att nu är det bara att njuta, liksom ta det lugnt, inga läxor, inget jobb, ingenting. Men sen efter ett tag när man börjar liksom se omkring sig och ... vi gör typ ingenting. Jag har inga pengar och jag kan inte köpa någonting. Då fick jag faktiskt ångest och tänkte att nu måste jag utbilda mig eller något sådant.

I Joakims berättelse finns spår av en frihet som han verkar placera bortom vuxenlivets gränser och där det inte behöver förekomma tankar på ansvar eller framtidsplanering. I stället bestod dagarna av umgänget med likasinnade vänner och livet handlade främst om fest och om att ha kul. Hur detta liv möjliggjordes kan knytas till en form av livsfilosofi. Nuet var den enda stund som räknades och morgondagen saknade betydelse. Emellertid förefaller det liv som utvecklades allt mer ha uppfattats som innehållslöst. Det är också från denna stund jag upplever att Joakims berättelse börjar likna ett uppvaknande. Det som nyss beskrivits som bekymmerslöst övergår i stället till att beskrivas som bekymmersamt. Det liv som Joakim vaknade upp till upplevdes som tomt och i avsaknad av värde. Således kan Joakim förstås skildra inledningen till en separation från den han hade blivit, från tankar han hade haft och från de andra som tankarna delades med. Pådriven av ångest över sysslolösheten och av att alltid ha en dålig ekonomi uppstår en annan version av Joakim. Det är en version som har vaknat upp till slutsatsen att livet kräver en förändring och att utbildning kan vara en väg ut ur innehållslösheten.

Sandras berättelse fokuserar på händelser under gymnasietiden. Hon beskriver sig själv som att inte ha varit "den lydigaste flickan". Hon minns gymnasiet som en tid då hon mest "höll på med dumheter", något som bottnade bland annat i ett ointresse för studierna. När Sandra berättar hur hon idag ser på sin tid som gymnasieelev skapar innehållet associationer till ånger:

[...] Hade jag fått göra om någonting så hade jag gärna lagt ner mer krut på kunskaperna och så där. Allting handlar ju om att även om du gör en gymnasieutbildning idag så är du inte fullärd, utan du får fortsätta plugga på

högskola, komvux eller någon yrkesinriktning. Då gäller det att du har bra betyg så du kommer in på det du vill göra. Det ger dig större möjligheter. Så det är ju otroligt viktigt om man ska få det jobbet man vill då ... [...] så numera är det väl mer så att jag ångrar att gymnasiet var så rörigt.

Sandra vet någonting nu som saknade betydelse då. Huruvida man blir framgångsrik i livet hänger på betygen och på förmågan att ta sig vidare uppåt i utbildningshierarkin. Om möjligt skulle Sandra åka tillbaka i tiden för att lägga mer tid på studierna och därmed rätta till sin utbildningshistorik. Syftet skulle förmodligen vara att skapa förutsättningar för en frihet som nu tycks saknas och att ge sig själv de möjligheter som i nuet inte upplevs existera. Det blir allt mer tydligt att Sandra skärskådar sitt liv utifrån en position där hon tar stöd av föreställningar om den utbildningsinriktade arbetsmarknaden och att utbildning är bästa sättet att förvalta livet. Med denna föreställning verkar Sandra endast kunna ta fasta på ett innehåll som pekar på motsatsen. Orienterande i en verklighet där betyg och utbildning betyder allt, förefaller Sandra närmast uppleva sig som *papperslös*, något som hon själv har orsakat och som i hennes berättelse har blivit föremål för ånger.

Konstruktionen av en bekännelseberättelse

Vilket syfte har då berättelser som ger intryck av skärskådande självkritik, uppvaknande och ånger? Möjligen kan dessa intryck associeras till användningen av en bekännelseberättelse. Bland andra berör historikern Johan A. Lundin (2014) bekännelseberättelsen i sin bok om Frälsningsarméns etablering i Sverige mellan åren 1882 och 1921. Till exempel skildrar Lundin villkoren för ansökningsförfarandet till den så kallade krigsskolan. Kravet var att den sökande skulle beskriva sin omvändelse, något som var en förutsättning för att få frälsning. Således skulle den sökande vara ångerfull, varvid processen bakom omvändelsen skapade en identitet som framhävde både en förändrad världsbild och en förändrad självbild. Med utgångspunkt i Lundins resonemang ser jag även spår av någonting liknande i ungdomarnas berättelser. När dessa berättar om utbildningens möjligheter i relation till egna svårigheter synliggörs en tvådimensionell verklighet, där den förändring som behöver göras ger förnimmelser av en resa från helvetet till himlen. Således kan även begrepp såsom uppvaknande och ånger knytas an till en praktik vars avsikt är att i bildlig mening generera nytt liv i den arbetslösa syndarens själ.

Även Foucault (2009, s. 43) talar om bekännelseberättelsens betydelse, dock ur ett perspektiv som betraktar den som en *levande sanning*. Den är levande eftersom

bekännelseberättelsen är ett talat komplement till den kunskap som redan existerar om den som bekänner. Som en sanning är bekännelseberättelsen dessutom starkare än all annan bevisning, eftersom bekännaren accepterar skuld och bekräftar att anklagelserna mot denne är korrekta. Utifrån detta resonemang förflyttas bekännelseberättelsen därmed in i en än mer tydliggjord maktkontext. Om bekännelseberättelsen ska få verkningar kan den inte uttalas i hemlighet eller utanför det sammanhang som ger bekännelseberättelsen värde och mening. Ur detta perspektiv torde ungdomarnas bekännelseberättelser kunna få en konkret påverkan på framtiden under två villkor: att berättelsen om den bekymmersamma relationen till arbetsmarknaden innehåller en bekännelse och att bekännelsen görs inför den som redan har tillräcklig kunskap om ungdomarnas bekymmer, såsom till exempel en handläggare på Arbetsförmedlingen. I kontakt med en handläggare kan ungdomarna avge sina bekännelser, som levande sanningar, till den som har till uppgift att lyssna, kunskap att utvärdera innehållet och makt att skapa en handlingsplan över vad som fortfarande är möjligt att göra. I en mer konkret mening åskådliggörs ett händelseförlopp i Lindas berättelse som påminner om bekännelseberättelsens potential att skapa verkningar. Hon berättar om hur möjligheten att genomgå en utbildning uppstod:

Det var hon [handläggaren] som frågade det här med skolan, om jag skulle kunna tänka mig och hoppa in för att plugga igen, speciellt eftersom jag inte har någon gymnasiekompetens. Så då gick jag och funderade på det ett tag, bollade idéer med henne och så sökte jag ... till skola då [suckar] [...]

För en kort stund verkar Linda ge bilden av att i viss mån ha blivit styrd av sin handläggare. Erbjudandet om att genomgå en utbildning verkar vara en handlingsplan som på sätt och vis uppstod som ett resultat av Lindas brist på egna alternativ. Däremot avslutar Linda berättelsen med att återupprätta sin medverkan i händelseförloppet. Visserligen var det handläggaren som hade resurserna att erbjuda hjälp, men Linda poängterar att ”det var jag som valde restaurangutbildningen”.

Vändpunktens andra skede – ett väckt intresse

Lindas berättelse illustrerar hur ungdomarna kommer in på restaurangutbildningen. Vägen går via hjälp av Arbetsförmedlingen. Gången kan liknas vid en möjlighet att börja om arbetslivet, där vägen mot den normaliserade framtiden plötsligt kan upplevas kortare. Samtidigt ska det poängteras att bekännelseberättelsen, som en förklaring till hur möjligheten att få hjälp uppstår, också med-

verkar till att skapa bilden av ett specifikt elevunderlag. Det utgörs av ungdomar som har bristfälliga utbildningsbakgrunder, som har en arbetslöshetshistoria bakom sig och som har tidigare erfarenheter av att vara föremål för arbetsmarknadspolitiska insatser. Emellertid är bekännelseberättelsen inte liktydig med kravlösa antagningar. Bland annat ställs formella krav såsom att den sökande måste vara inskriven på Arbetsförmedlingen och att det föreligger uppenbara svårigheter att få arbete (Arbetsförmedlingen, 2015). Det krav jag själv blir upplyst om under mötet med utbildningspersonalen har emellertid en mer meningskapande inramning. Vid några tillfällen poängteras att det visserligen inte ställs krav på yrkesmässiga förkunskaper, men däremot betonas att lämpliga sökande måste vara *intresserade* av restaurangyrket och av restaurangbranschen. Kravet på att vara intresserad finns också i en mer formell mening. Bland andra beskriver utbildningsföretaget Lernia, anordnare av arbetsmarknadsutbildningar inom restaurang och livsmedel, hurdana presumtiva sökande till restaurang- och livsmedelsutbildningen ska vara:

Utbildningen passar för dig som gillar att jobba med råvaror och laga mat för att glädja andra inom restaurang, storhushåll, snabbmatsrestauranger/café/livsmedelsbutik och servering. Du är social, kreativ och har ett brinnande intresse för mat och service. (Lenia, 2017)

Ordet *intresse* förekommer också i ungdomarnas berättelser och används som ett motiv för valet att genomgå restaurangutbildning. I Emils berättelse växer intresset fram som en konsekvens av hans livshistoria, vilken inkluderar både erfarenheter av arbetslöshet och inslag av mer privat karaktär:

[...] jag har sökt på som fan med [suckar] truckjobb och industrijobb, men näe, ingenting där heller. Jag bara ... vad ska jag göra? [låter uppgiven]? Sen började jag tänka. Jag gillar ju att laga mat, på fritiden och så. Inte extremt sådär, men när jag väl lagat mat är det kul. Jag har alltid tänkt på kock förut i gymnasiet och sen tänkte jag att min polare berättade om just den här utbildningen, och så tänkte jag att vad fan, det kan jag väl ändå pröva. De är ju kockar de flesta av mina polare. Då tänkte jag att jag kör väl på det, när man ändå är intresserad av det.

Motivet för att gå en restaurangutbildning verkar först framstå som en följd av rådvillhet. Upprinnelsen till rådvillheten har föregåtts av ett omfattande sökande efter arbete inom andra branscher. På grund av ständiga avslag på ansökningar och uteblivna svar förefaller han till slut ha hamnat i en livssituation som definieras av en enda fråga: "Vad ska jag göra?". Emellertid började Emil att tänka och tre omständigheter verkar ha föranlett att tanken övergick till handling. För det första

tycker han om att laga mat, i alla fall när lusten infinner sig och när han väl kommer igång. För det andra nämner Emil för första gången under intervjun att han dessutom funderade på kockyrket redan under gymnasiet. För det tredje verkar kockyrket vara en vanligt förekommande sysselsättning bland hans vänner. Följaktligen verkar det som först skildras som ett infall orsakat av en brist på alternativ övergå till ett beslut förankrat i fritiden, i den egna livshistorien och i det sociala umgänget. På så sätt rör sig berättelsen från rådvillhet till en position där han vill genomgå utbildningen på grund av att han är *intresserad*. Därigenom har Emil inlett en förändring med en utbildning han vill ha och som han upplever ett samband med, något som medverkar till att omgärda beslutet med äkthet och legitimitet. Genom att framställa sig som intresserad verkar Emil dessutom förhålla sig till det enda existerande antagningskravet och han tycks därmed skapa kontroll över omständigheten vars syfte är att gallra fram lämpliga sökande. Att betona intresset specificerar vem Emil är och att han har det som utbildningsanordnaren betraktar som en lämplig bakgrund.

Relationen mellan intresse och kunskap

Även Mia hör till de som använder sitt intresse för matlagning som ett huvudsakligt skäl för att vilja utbilda sig till restaurangarbetare. Hur intresset används blir emellertid nyanserat. För Mia är det framförallt ett sätt att framhäva redan existerande kunskaper:

Jag blev intresserad av det här med matlagning redan när jag gick på grundskolan. Innan gymnasiet blev jag redan intresserad av det och kände att jag ville jobba med [...] jag har väl hjälpt till hemma lite grann ... hjälpt mamma och pappa att laga mat. Ja, sen har det väl växt. Då är det ju det man vill göra. Det är något man kan.

Mia betonar att hon tidigt blev intresserad av matlagning och upplevde att det var matlagningskunskapen hon ville utvecklas inom. Ur detta intresse växte det med tiden också fram en kunskap om matlagning som Mia inte endast använder för att förklara vad hon vill göra, utan även vad hon redan kan göra. Mias förhållningssätt till matlagningen i hemmet verkar således vara att aktiviteten är översättningsbar, det vill säga att matlagning i hemmet blir möjlig att förstå som användbar i det professionella restaurangköket. Att den som i hemmet blivit intresserad av matlagning också kan göra anspråk på yrkeskunskaper kan eventuellt härledas till den generellt oklara bilden av kunskapskrav inom restaurangbranschen. Alltså är det möjligt att förstå Mias förhållningssätt med hjälp av studier där det betonas att restaurangbranschen traditionellt erbjuder arbetssysslor som varken kräver formell utbildning eller tidigare erfarenhet (se t.ex.

Klein Hesselink et al, 2004). Detta ställer Mias kunskapssyn i relation till föreställningen om att restaurangbranschen är en inträdesbransch för många unga arbetssökande. Hon blir en av de *tusentals* som Visitas vd Eva Östling (2013) menar ser sin framtid i restaurangbranschen utan vare sig erfarenhet eller utbildning. Mot bakgrund av dessa tusentals intresserade är Mias berättelse närmast en förklaring på hur kravlösheten ger intresserade en möjlighet att själva tillskriva sig de kunskaper som arbetet kräver. Därigenom åskådliggörs också en tänkbar anledning till att egentligen inget samband behöver existera mellan var kunskapen inhämtas och var den ska användas.

En yrkeskunskap alla har?

Som antyds ovan är yrkeskunskapen den omständighet som inledningsvis får betydligt mindre utrymme i berättelserna. Av den anledningen uteblir oftast resonemang om kunskap i formell mening, särskilt då berättelserna handlar om frågan varför man vill utbilda sig till restaurangarbetare. I stället placeras yrkeskunskapen i en informell kontext, något som förstärker intrycket av att detta är underordnat betydelsen av intresset. Här bör man uppmärksamma att majoriteten av ungdomarna aldrig har lönearbetat inom restaurangbranschen. I den mån man har erfarenhet handlar det med några få undantag om kortare praktikerfarenheter inhämtade från grundskolan. Emellertid är resonemanget en tolkning som förmodligen inte ger hela förklaringen. Trots brist på erfarenhet finns det en utbredd övertygelse om att kunskaperna inom restaurangyrket är mer informella och därför i mindre grad förknippade med utbildning och branscherfarenhet. Uppfattningen förekommer i bland annat Karins berättelse. Referenser till restaurangkunskapen sker här med stöd av föreställningar om en kunskaps-hierarki:

[...] Jag tror mer att om jag går och söker ett jobb som innebär att jag ska laga datorer eller någonting, då måste jag ju veta hur man lagar en dator. Man kan inte liksom bara utbilda sig under tiden man jobbar med det. Medan om jag går och söker ett kockjobb, liksom mat, där har man liksom ändå någonstans i livet förstått vad en stekpanna är, vad en kastrull och sådant där. Då behöver man kanske inte så mycket bakgrundserfarenhet eller utbildning och sådant. Så att ja, jag tror kraven på kunskap varierar mycket beroende på vilka jobb det är, liksom, hur avancerade dom är.

I berättelsen används datorn som sinnebild för ett arbete med ett tekniskt innehåll som kräver bestämda förkunskaper. Restaurangarbetet blir tvärtom placerat i en kunskapskontext präglad av vardagslivet och därigenom blir matlagning en

yrkeskunskap alla har tillgång till. Att man genom den vardagsnära livskunskapen mer specifikt förstår vad en stekpanna och en kastrull är påminner också om skildringar av den traditionella synen på restaurangkunskap. Bland andra beskriver sociologen Roy C. Wood (1997) i boken *Working Lives in Hotel and Catering* restaurangarbetet som besläktat med det obetalda hushållsarbetet. Det är en beskrivning som tar avstamp i föreställningar om det ”typiska kvinnoarbetet”, vilket anses ha medverkat till att etablera föreställningar om en lågstatusbransch präglad av ett lågt kunskapsvärde. En liknande diskussion förekommer om yrkesgrupper inom den moderna välfärdssektorn. Dess utveckling bygger på att främst kvinnor förflyttades från att utföra omsorgsarbeten som en del av det obetalda hushållsarbetet till att genom lönearbete utföra liknande omsorgsarbeten inom den statliga välfärdssektorn (Björklund & Palme, 2000). Även omsorgsarbeten är förknippade med föreställningar som fortfarande tenderar att präglas av låg status och lägre kunskapsvärde (Carlsson, 2013). Att det bland ungdomarna förekommer berättelser om kunskapshierarkier är kanske därför inte anmärkningsvärt, särskilt mot bakgrund av hur de ovan nämnda forskarnas historiska tillbakablickar indikerar att kunskapshierarkierna bottenar i historiskt etablerade föreställningar om arbete och arbetsliv. Det som däremot behöver poängteras är att restaurangarbetets underordnade position i kunskapshierarkin inte verkar bekymra ungdomarna, utan snarare framstår som en möjlighet att skapa förhoppningar om. Kanske är sådana förhoppningar en indikation på att det låga kunskapsvärdet blir till fördel för den som på den övriga arbetsmarknaden oftare upplever sig som resurslös och lågutbildad. På så sätt tycks restaurangarbetets koppling till det obetalda hushållsarbetet vara en förklaring till att kunskapen kan framstå som underordnad betydelsen av intresset.

Det normaliserande intresset

Det sätt på vilket intresset för matlagning tar plats i berättelserna visar hur utbildningsvalet blir förankrat i trovärdighet och legitimitet. Följaktligen kan mobileringen av intresset beskrivas som en central förutsättning för ungdomarnas förmåga att skapa förändring. Som uttryck för förändringen verkar dörren till arbetslösheten vara möjlig att börja stänga. Som ett exempel på hur dörren stängs berättar Andreas att han tidigare sökte ”massvis med jobb”, men att han som restaurangelev inte längre har den tiden eftersom han stiger upp ”halvfem på morgonen och kommer hem klockan fem på kvällen”. Således har Andreas, som utrustad med ett lämpligt intresse, fått möjlighet att vara ”vanlig” såtillvida att han inte längre är hemma under tider på dygnet då konsekvensen av arbetslöshet kanske är mest påtaglig. Utöver att tiden kan upptas av annat än arbetslöshet,

används intresset också som en ingrediens i framtidsperspektivet. I det nya framtidsperspektivet nyanseras emellertid förhållningssätten till intresset, främst märkbart genom att det blir ett stöd för hur det framtida arbetslivet blir regisserat. Detta åskådliggörs i till exempel Sandras berättelse då hon regisserar sitt arbetsliv så här:

[...] det är ju självklart att jobbet ska vara intressant och man känner att man lär sig någonting, att det utvecklar en, att man inte liksom bara är där och bara gör någonting utan att tänka. Det ska vara lite varierande sysslor dag för dag tycker jag ... att det kan ... varieras liksom så att var dag är inte den samma, att man stöter på utmaningar lite då och då.

I berättelsen används intresset för att skapa en bild av det goda arbetet, vilket blir en synonym för *utveckling*, *varierande sysslor* och återkommande *utmaningar*. Här återkommer således bilden av den goda framtidshorisonten, men nu med en nyans som också uppmärksammas i Pettersson McIntyres studie av anställda inom detaljhandeln. Det som framträder är en ”människa som jobbar för att hon vill och inte för att hon måste” (Pettersson McIntyre, 2016, s. 268). I det ljuset är det kanske ”självklart att jobbet ska vara intressant”, vilket kan förklara varför intresset börjar likna ett villkorsställande. Att det ointressanta arbetet därigenom blir en reflektion av det avvikande och det oacceptabla erbjudandet synliggörs inledningsvis i Thomas berättelse:

[...] annars tror inte jag att man orkar med arbetet. Jag tror inte man orkar gå och jobba om man inte tycker det är intressant.

Även Evas berättelse utgår från ett likartat tankemönster:

Ett arbete måste ju vara intressant, det är allt jag kan säga. Jag tror det är svårt att vara motiverad annars. Man ska ju där mest hela dagarna och är arbetet inte intressant så blir det ju svårt. Så tycker jag i alla fall.

Kärnan i berättelserna om den regisserade framtiden leder i samma riktning. Intresset projicerar en omförhandlad bild av framtiden och det växer fram en distinktion mellan det dåliga arbetet och det goda arbetet. Därigenom kan intresset upplevas som ett uttryck för hur ungdomarna har börjat sortera sina egna liv, där distinktionen mellan det dåliga och det goda arbetet påminner om distinktionen mellan arbetslivet före och efter restaurangutbildningen. Följaktligen tar intresset formen av en resurs som verkar innebära att ungdomarna inte behöver återvända till det arbetsliv man hade tidigare. Vad en sådan resurs

indikerar är således att värdet av intresset också kan vara större än att bara vara ett uttryck för ungdomarnas regisserade framtider i arbetslivet. Även i Pettersson McIntyres (2016) studie gör de detaljhandelsanställda referenser till intresset. Emellertid är det ett intresse som också diskuteras som ett uttryck för krav som arbetsgivare numera ställer på anställda. Det liknas vid ett ansvar som har ålagts arbetssökande och innebär att dessa förväntas uppbringa en passionerad relation till arbetslivet. Det är ett perspektiv som påminner om den universella yrkesidentitet som Rose (2010) lyfter fram och vars mål i arbetslivet i första hand inte längre är ekonomiska. I stället träder ett arbetslivssubjekt fram som är hänvisat till arbetsmarknaden för att söka efter självförverkligandet, framgången och optimeringen av livskvaliteten. Därigenom skapas också en möjlig bakgrund mot vilken bilden av framtiden i restaurangbranschen börjar ta form. Då intresset kopplas upp mot denna bransch blir det inte endast möjligt att binda samman vardagliga kunskaper med framtiden i arbetslivet. Intresset fyller också arbetslivet med ett värde som gör ungdomarna produktiva, effektiva och motiverade. Med restaurangarbetet som en bild av det goda arbetet verkar berättelserna inta ett förhållningssätt till intresset som präglas av idéer om välmående. Således är upplevelsen av välmående kanske den viktigaste förändringen intresset skapar och den starkaste indikationen på vad restaurangbranschen, som en central del av föreställningen om den normaliserade framtiden, förväntas realisera.

Sammanfattning och diskussion

I detta kapitel har syftet varit att undersöka hur ungdomarna berättar om vändpunkter i livet och hur möjligheten att genomgå en restaurangutbildning tar form. Syftet har behandlats med utgångspunkt i två skeden: framåtblickandet och det väckta intresset. Frågorna som har behandlats var: Hur tar vägen fram till restaurangutbildningen form i berättelserna? Hur skapar berättelserna en relation mellan ungdomarna och restaurangutbildningen?

I vändpunktens första skede har utgångspunkten för undersökningen varit berättelser om framtiden. En viktig byggsten i berättelserna är hoppet om det normala livet, vilket först och främst innebär att man arbetar, har ett eget boende och att man har bildat familj. Således är föreställningen om det normala livet också upphovet till ungdomarnas motivation att söka efter möjligheter att åstadkomma förändringar i livet. Bilder av förändrande praktiker har i kapitlet inledningsvis undersökts med hjälp av berättelsen om att förbättra utbildningsbakgrunden med hjälp av komvuxstudier. Emellertid utmynnar dessa studier i ett händelseförlopp

som visar hur misslyckade gymnasiestudier också kan återupprepas senare i livet. Med andra ord verkar vuxenstudier också kunna vara en svårare väg mot förändring, något som kulminerar i att det traditionella skolsystemet fortsatt kastar ett ljus över ungdomarna som misslyckade, opåverkbara och ohjälpliga.

Mot upplevelser av misslyckade studier ställs en berättelse om att det ständigt erbjuds nya möjligheter att rätta till tidigare misstag. Som stöd för uppfattningen används bilden av nya vägar som öppnas upp för de som behöver skapa förändring. Dessa vägar har också liknats vid möjligheter som framförallt är tillgängliga för de som ännu inte har tappat hoppet och som fortfarande har kvar viljan att på egen hand söka efter sätt att hjälpa sig själva. I kapitlet har föreställningen om de nya vägarna kopplats samman med berättelsen om ytterligare en möjlighet. Det är en möjlighet som iscensätts i samband med en insiktsfullhet präglad av skuld över hur dåligt livet har förvaltats, något som också har liknats vid konstruktionen av en bekännelseberättelse. Vad bekännelseberättelsen illustrerar är att det bortom den traditionella skolan fortfarande finns möjligheter att skapa förändring, men att möjligheten sammanhänger med en praktik som påminner om en uppgörelse med det förflutna. Det betyder att kombinationen av en vilja att skapa förändring och en brist på alternativ också blir ett sätt att förvalta livet. Framgången skapas av att till exempel handläggaren på Arbetsförmedlingen lyssnar och använder sin myndighetsutövande makt för att öppna upp vägar som ännu inte har prövats.

Om bekännelseberättelsen öppnar upp nya vägar, skapas den specifika relationen till restaurangutbildningen genom kravet att vara intresserad av restaurangbranschen. Med stöd av detta intresse framstår restaurangbranschen inte som ett yrkesval orsakat av brist på andra alternativ, utan som motiverat av självbestämmande och en ambition att förvalta livet på bästa sätt. På så sätt kan intresset beskrivas som en resurs som potentiellt kan förändra ett arbetsliv som tidigare har formats av dåliga betyg och avhopp från skolan. Hur resursen kommer till uttryck uppvisas genom en förmåga som har saknats tidigare. I kapitlet har en alternativ berättelse om livet observerats där ungdomarna ger en sammanhållen bild av sig själva genom att beskriva vem de har varit, vem de har blivit och vem de vill bli. I berättelsens röda tråd finns föreställningarna om en yrkeskunskap alla matlagningsintresserade redan har och som är möjlig att lära sig naturligt genom det vardagliga livet. Genom den sammanhållna berättelsen börjar också bilden av framtiden att redigeras om, inte minst på grund av krav som börjar ställas på det arbetsliv som väntar. Genom dessa krav tar berättelserna fasta på ett arbetsliv där man är produktiv, effektiv och motiverad, något som har tolkats som ett tecken på att ungdomarna även närmar sig bilden av det normala livet. Således kan den

redigerade framtidsbilden också lyftas fram som en signal om hur snabbt livet kan börja om för de som kan väcka ett intresse som möjliggör att de kan börja hjälpa sig själva.

Här avslutar jag undersökningen av berättelser som handlar om vändpunkter. I nästa kapitel undersöks berättelser som handlar om arbetslivet i restaurangbranschen och som närmare beskriver ungdomarnas relation till bilden av restaurangarbetaren.

9. Föreställningar om en ny framtid

Ungdomarnas berättelser om framtiden antyder att man med det väckta intresset för restaurangyrket söker efter en lösning som är mer långsiktig än kortsiktig. I SOU-dokumentet *Sänkt restaurang- och cateringmoms* (SOU 2011:24) talar även Björn Arnek, sakkunnig representant för restaurangbranschen, om ett intresse som framför allt riktas mot de arbetstillfällen restaurangbranschen förväntas skapa i och med den sänkta momsen. Flertalet kommer att vara särskilt passande för unga arbetslösa som saknar specifika kunskaper eller erfarenheter. Som språkrör för restaurangbranschens intressen benämner Arnek dessa arbetslösa som en ”lämplig arbetskraft” (SOU 2011:24, s. 116). Frågan är emellertid hur ambitionen att skapa fler okvalificerade arbetstillfällen samspelar med ungdomarnas intresse för restaurangarbetet? Det är den utgångspunkten som har gett upphov till detta kapitel. Mer specifikt undersöks följande frågor: Hur blir ungdomarna lockade av restaurangarbetet? Hur konstrueras föreställningar om arbetslivet i restaurangbranschen?

För att besvara frågorna undersöker kapitlet tre olika relationer som ungdomarna skapar till bilden av restaurangarbetaren. Kapitlet inleder med att undersöka berättelser om hur ungdomarna har inspirerats till att uppfatta sig själva som lämpliga restaurangarbetare. I berättelserna åskådliggörs hur ungdomarna genom att följa matlagningsprogram på teve har ställts inför medierepresentationer av restaurangyrket. Medierepresentationerna fungerar som en katalysator för ungdomarnas föreställningar om restaurangbranschen och för bilderna dessa kan börja projicera av sig själva som restaurangarbetare. Därefter undersöker jag hur ungdomarna, med hjälp av medierepresentationen, skapar föreställningar om livet som restaurangarbetare. Utmärkande för dessa föreställningar är egenskaper som karaktäriseras av kreativitet, nyskapande och prestige. Avslutningsvis undersöker jag berättelser som handlar om restaurangeleven som står på tröskeln till det ”riktiga” arbetslivet. I dessa berättelser blir de föreställningar medierepresentationen initialt inspirerat till allt mindre självklara, något som beror på intryck hämtade från erfarenheter av att vara praktikant i restaurangköket. Kapitlet avslutas med en sammanfattning och diskussion om avsnittens huvudsakliga argument och slutsatser.

Relationer till tevekocken

I det föregående kapitlet behandlades berättelser om ett väckt intresse för matlagning. Det är ett intresse som öppnar upp arbetsmarknaden och som medverkar till ungdomarnas allt ljusare bild av framtiden. Frågan är dock hur restaurangarbetet medverkar till att skapa den ljusare bilden? Innan frågan undersöks ska det påpekas att ungdomarna inte helt saknar tidigare insikter om restaurangarbetet. Någon har erfarenhet av serveringsarbete, någon har en bekant som är verksam i restaurangbranschen och några har andra erfarenheter som upplevs ha betydelse för restaurangarbetet. Viktigast verkar emellertid vara berättelsen om mötet med medierepresentationer av restaurangarbetaren, något som introducerar tevekocken. Att berättelser om denna medierepresentation är vanligt förekommande kan möjligen förklaras av att omständigheterna kring mötet tycks återknyta till den osynliga arbetslösheten i hemmet. I berättelserna skapas ett händelseförlopp som också väcker tanken på Foucaults resonemang om subjektet och om människan som möter en verklighet som ger henne möjligheter att tala om sig själv på nya sätt.

Joakims intryck av restaurangarbetet bygger på andra erfarenheter, men också på mötet med medierepresentationer av restaurangarbetaren. I grundskolan praktiserade Joakim på ett konditori och han har fortfarande positiva minnen av hemkunskapslektionerna. Han berättar att han under en tid dessutom arbetade som receptionist i en biljardhall, vilket innebär att han även har "lite" erfarenhet, som han säger, "av service". För Joakim har kombinationen av erfarenheterna bidragit till att bygga upp en generellt välvillig inställning till restaurangarbetet. Varför Joakim slutligen bestämde sig för att genomgå en restaurangutbildning knyter framförallt an till hans sista anställning innan restaurangutbildningen tog vid. Det är en berättelse som egentligen handlar om förlorad arbetslust. Han var vid tidpunkten anställd på ett lager. Arbetsdagen började klockan sju på morgonen och slutade klockan tre på eftermiddagen. Problemet var att Joakim hade blivit van vid livet som arbetslös och att hans rutiner inte längre var anpassade till de tidiga morgnar lagerarbetet innebar:

Jag orkade inte jobba kvar eftersom jag gick och la mig sent. Det var svårt att komma in i det här, lägga sig tidigt och vakna upp tidigt. Jag missade frukosten. Sover man inte de timmarna man ska så har man ingen energi eller ork att gå upp. Äter man inte frukost så har man inte så här ork att jobba eller plugga och då blev det så att i stället för att bli uppsagd så sa jag upp mig själv. Det hade inte sett bra ut på ett CV annars.

Joakims berättelse visar att han var på väg att tappa greppet om arbetslivet. Det fanns en form av uppgivenhet inför kraven som lagerarbetet ställde. I stället för att försöka anpassa sig till arbetstiderna levde han parallella liv, vilket till slut skapade en ohållbar konflikt mellan arbetslivets krav och arbetslöshetens frihetsliknande inslag. På grund av svårigheten att bryta med sitt arbetslösa livsmönster iscensatte han en lösning som påminner om en förebyggande åtgärd. I stället för att bli uppsagd tog han kontroll över situationen och sade upp sig själv för att ”rädda sitt CV”. Därmed valde Joakim att återgå till ett livsmönster han var mer van vid:

Det var nog inte så mycket jag gjorde ... jag var mest hemma ... funderade på vad jag skulle göra liksom ... [tystnad] ... ja, det var väl det.

Det är nu Joakims berättelse om förlorad arbetslust ersätts av en konkurrerande berättelse som karaktäriseras av återfunnen motivation. Den växer fram ur ett händelseförlopp som utspelades då Joakim var arbetslös i hemmet och hittade nya teveprogram att titta på:

Vad som hände var att för ett år sen så började jag kolla väldigt mycket på några program som heter Hells Kitchen och ... [funderar] ... Vad blir det för mat?. Jamen, massa sådana där kockprogram ... Masterchef ... och då liksom tänkte jag, vad kul det ser ut ... dom har kul ser det ut som. Sen började jag själv bli intresserad av att laga mat och då började jag laga mat hemma. Då blev det, jamen, det här var ju kul. Till slut så var det bara så att det skulle vara kul att jobba inom kök eller i alla fall prova på [...]

Att Joakim vill prova på möjligheten att laga mat professionellt tycks främst vara knutet till det lustfyllda intryck matlagningsprogrammen har gjort på honom. Genom tevekockar som lär ut matlagning i till exempel rustika herrgårdskök eller tevekockar som tävlar mot varandra hittar Joakim också ett sätt att motverka den tidigare energi- och orkeslösheten. När han berättar om sin vardag som restaurangelev verkar förväntningarna än så länge vara infriade. Visserligen förekommer episoder som i hans berättelse blir skildrade som misslyckanden, vilka har fått Joakim att ibland känna sig dålig i utbildningsköket. Däremot blir dessa episoder aldrig skildrade som betungande. Tvärtom har även misstagen blivit meningsfulla, det vill säga lärdomar om hur man gör rätt. Med andra ord verkar Joakim för stunden uppleva undervisningen i köket på samma sätt som tevekockarna i matlagningsprogrammen: det är kul att laga mat.

Thomas berättelse har en inramning som påminner om Joakims berättelse. Även han praktiserade på en restaurang under grundskolan, vilket han minns som en positiv erfarenhet. Han berättar att han tyckte "det var kul" eftersom "det är mycket liv på en restaurang, det händer mycket". Även Thomas blev intresserad av matlagningsprogram under arbetslösheten och i likhet med Joakim betraktar han dessa som en inspirationskälla till den framtid han nu försöker bygga upp. I jämförelse med Joakims finns det i Thomas berättelse emellertid ytterligare en nyans. I stället för att beskriva intrycket av matlagningsprogram som lustfyllt, skapar Thomas en tydligare relation mellan sig själv och personerna som tävlar mot varandra i programmet Masterchef. Deltagarna blir en referens för Thomas egna möjligheter och samtidigt förebilder för vad han kan åstadkomma genom att börja kanalisera sina resurser på rätt sätt:

[...] Masterchef är bra ... jag tittar faktiskt på alla ... svenska, engelska, amerikanska, alltihopa ... australiensiska.

Kan du berätta vad som är bra med det programmet? [Jack]

Jag tycker det är så fascinerande att dom inte har någon utbildning, dom som tävlar, men dom är så duktiga ändå ... så det krävs egentligen... för att bli duktig på matlagning så krävs det ett intresse ... mer eller mindre. Kanske också lite talang.

Thomas sätt att fascineras av matlagningsprogrammet kan återknytas till hans tidigare berättelse om arbetslösheten. I den berättelsen blev villkoren för lågutbildade att hitta ett arbete beskrivna som "hårda" och förutsatte att man som arbetssökande både har "tur" och kan "trolla". Genom Masterchef har Thomas i stället identifierat alternativa strategier för att bygga en framtid. För att iscensätta strategierna behöver Thomas, i likhet med de tävlande, främst väcka ett intresse för matlagningen. Detta intresse, tillsammans med "lite talang" kan räcka för att Thomas ska bli duktig och kanske kunna tävla, konkurrera och bli bättre än andra.

I ovanstående berättelser synliggörs medierepresentationerna i en form som kan förstås som förebilder. Hittills kan relationen till förebilderna beskrivas vara utvecklad på avstånd och ta fasta på helheten av det som sker i matlagningsprogrammen. Emellertid finns också berättelsen som handlar om att komma närmare förebilderna, motiverat av en relation som skapas på ett personligt plan. Karins berättelse hör till de senare. Till skillnad från Joakim och Thomas har Karin under en kort period arbetat som köksbiträde i ett skolkök. Däremot har även Karin, som arbetslös, spenderat mycket tid på att följa matlagningsprogram.

Hennes förebild är tevekocken Gordon Ramsey. När hon berättar om sin relation till Ramsey skildras ett nära studerande av tevekockens karaktär:

[...] jag har kollat på Gordon Ramsey hela vintern [...] [Skrattar högt] ... dels för att han är snygg ... dels för att han är hetsig och jag tycker att jag är själv ganska hetsig. Jag kan tycka att hans utbrott är ganska roliga. Sen får han det att verka så kul med mat för att han liksom ... han brinner för det.

Karin har skapat en relation som bygger på både intimitet och attraktion, något som konkret utmynnar i att förebilden upplevs inspirerande i sitt sätt att vara. Dessutom kan hon identifiera sig med de vredesutbrott som är en del av program-innehållet. Karin beskriver sig själv som hetsig och med stöd av denna igenkänningsfaktor förefaller intrycket av en nära relation att stärkas. Ur relationsperspektivet verkar Karins berättelse egentligen inte handla om en inspiration att göra det förebilden gör, utan framförallt om en inspiration att vara som förebilden är.

Förvandlingsprocessen

I berättelserna om tevekockarna blir dessa medierepresentationer grogrunder för ny motivation, lusten att pröva något nytt och modet att drömma större om framtiden än tidigare. Således kan media beskrivas som ett viktigt inslag i berättelsen om intresset för restaurangarbetet, där redogörelserna för hur man har blivit påverkad kan upplevas ge yrkesvalet ytterligare legitimitet.³⁰ På ett teoretiskt plan kan händelseförloppet analyseras med hjälp av medieforskarna Laurie Quallettes och James Hays (2008) begrepp *makeover TV*. Det beskriver hur teveprogram som förmedlar budskap om nya livsstilar och vägar till förbättringar också kan ses som interventioner med avsikt att på olika sätt förändra sin publik. Detta är en förändring vars effekter också kan förstås med hjälp av identitetsforskaren Thomas Johanssons (2006) studie om självhjälpskulturen och dennes analys av den "samtida identiteten" som är formad kring "ett starkt hopp om förändring och utveckling" (Johansson, 2006, s. 188). Vad som underbygger det starka hoppet är tron på att alla livshinder är möjliga att riva och att alla kan bli det de innerst önskar. På så sätt blir människan knuten till föreställningar om vikten av att bryta barriärer och ständigt söka efter sätt att göra om sig till något bättre än tidigare. Johanssons analys tycks ha vissa beröringspunkter med ungdomarnas berättelser, där den viktigaste gemensamma nämnaren är ambitionen att göra sig själv till föremål för förvandling. Att matlagningsprogrammen har blivit en inspirationskälla för denna process antyder samtidigt att förvandlingen har påbörjats redan innan ungdomarna har blivit inskrivna på restaurangut-

bildningen. Det antyder i sin tur att utbildningslokalen framförallt skulle kunna liknas vid en plats där förvandlingen ska bli fullständig. I en sådan ordningsföljd blir förebilderna i matlagningsprogrammen orienteringsobjekt och referenspunkter, vars förmåga att påverka ungdomarna påminner om hur en utsikt öppnas upp mot en framtid som kanske annars vore svår att se.

Bilder av förvandling

Vad förvandlingsprocessen indikerar är att ungdomarna drivs av förhållandevis specifika förkunskaper om restaurangarbetet och vad det betyder att vara restaurangarbetare. Dessa förkunskaper får dessutom ett större utrymme i berättelserna om ungdomarnas föreställningar om framtiden som restaurangarbetare. Denna framtidsberättelse återknyter bland annat till Linda som drömmer om att driva en musikrestaurang. Ulrik berättar om en liknande framtid, men där företagandet inte endast bygger på bilden av den entreprenöriella restaurangarbetaren. Ulrik drömmer om att resa, men på grund av hans ekonomiska situation är det svårt att göra. Som restaurangägare vill han därför resa runt i världen för att undersöka främmande matkulturer som han kan låna influenser av till sin meny. Därigenom synliggörs en restaurangarbetare som också kan liknas vid en resande upptäcktsentreprenör, det vill säga en entreprenör som reser med avsikt att i affärsmässigt syfte inhämta upplevelser.

För att göra ungdomarnas förkunskaper om restaurangarbetet än tydligare kommer jag nedan att undersöka fyra berättelser som skapar särskilda mål för ungdomarnas förvandlingar till restaurangarbetare. I ordningsföljd analyseras förvandlingarna som uttryck för möjligheten att bli *kreativa*, *respektabla*, *prestigefulla* och *hängivna*.

Den kreativa restaurangarbetaren

Anna återkommer flera gånger till bilden av sig själv som missförstådd på grund av sin ambition att vara självbestämmande. Det är viktigt att vara fritänkande och oberoende. Ståndpunkten präglar även hennes minnen från skolan då hon ofta hamnade i dispyt med lärare på grund av att hon inte ville göra som alla andra. När Anna, nu i positionen som restaurangelev, berättar om matlagning är viljan att vara självständig fortfarande stark. Det kommer till uttryck upprepade gånger då hon berättar om sitt behov av att experimentera. För Anna är matlagning en

kreativ aktivitet som väcker hennes lust att ständigt prova nya smakkombinationer, något som till och med nyanserar relationen till tevekocken:

[...] jag blir inte så där jätteinspirerad av matlagningsprogrammen ... faktiskt inte om jag ska vara ärlig. Jag vill gå min egen väg och experimentera själv. Jag kan se om dom lagar kyckling eller något kan jag väl tänka om och inte göra som dom gör alls ... utan ... på mitt eget sätt.

Självständigheten och viljan att upptäcka har enligt Anna medverkat till att hon nu utbildar sig till restaurangarbetare med inriktning mot mat:

[...] Varför kök? Jo, för jag tycker om och laga mat, jag tycker det är kul, jag experimenterar. Fast det går inte så bra här [småskrattar]. Det går alltid bättre hemma än det går här. När man går här vill dom att man ska göra saker si eller så. Men jag tror att restaurang är en annan sak ... när man jobbar. För mig är mat att göra olika saker ... eller rätter ... ingen dag är samma och man kan experimentera med smaker och ingredienser.

Berättelsen om restaurangarbetet gör anspråk på en frihet som Anna velat ha, men som hon ännu kanske inte riktigt har fått uppleva. När Anna är klar med utbildningen och får ett arbete vill hon därför vidareutveckla sitt förhållningssätt till matlagningen och därigenom etablera ett arbetsliv byggt på variation och skapandefrihet. För Anna är dessa inslag i restaurangarbetet så viktiga att hon till och med är beredd att ta strid för sin övertygelse, särskilt mot restaurangutbildningens personal som vill att hon ska ”göra saker si eller så”. Det får Anna att inta en position där variation och skapandefrihet upprätthålls som en gemensam nämnare för hemmet och restaurangköket, medan restaurangutbildningen illustrerar den kreativitetshämmande platsen. Hur kan då Annas övertygelse om det kreativa innehållet vara så stark? Förutom att söka svaren i Annas livsberättelse är det möjligt att här också utveckla diskussionen med hjälp av den stora berättelsen. Med utgångspunkt i det senare berättelseperspektivet påminner Annas berättelse om en förberedelse att hantera en föränderlig värld, där restaurangarbetets innehåll av variation och skapandefrihet beskriver hur hon tänker bli en resurs för både sig själv och samhället. Mot bakgrund av det vidare sambandet kan Annas övertygelse också beskrivas vara påverkad av en norm om det kreativa idealet. Sprungen ur denna norm finns föreställningen om det kreativa arbetets vikt, där innehållet av kreativa arbetssysslor har blivit viktiga byggstenar i konstruktionen av ett självförverkligande arbetslivsideal (Bröckling, 2007). Som påverkad av det kreativa idealet tycks Anna inte endast strida för självbilden av den hon vill vara, utan även av den hon upplever sig ha rätt att vara. På

det sättet kan striden också vara en omständighet som visar att Anna, trots allt, har påverkats av tevekocken och dennes sätt att engagera sin publik. Det är i relationen till tevekocken hon kan använda ingredienserna hur hon vill, utan att någonsin bli tillsagd att antingen göra ”si eller så”. Därigenom kan Anna upprätthålla rätten att experimentera, både som uttryck för sin självbild och för sin möjlighet att med hjälp av tevekocken knyta an till ett arbetslivsideal som tar fasta på både variation och skapandefrihet.

Den respektabla restaurangarbetaren

Att beskriva ett yrke som varierande och kreativt antyder att ungdomarna har en bestämd bild av kockyrket. I denna bild kan föreställningar om variation och kreativitet beskrivas vara knutna till kombinationen av hantverksmässiga moment och komplexiteteten i utförandet. Till exempel berättar Erik att ”det är ju skillnad mellan restaurang o pizzerior. Det är en stor, stor skillnad”. Erik motiverar ståndpunkten med att det är enklare att arbeta som pizzabagare eftersom dennes enda arbetsuppgift är att placera ut olika slags fyllningar på en degbotten. På en restaurang görs det däremot ”olika sorters mat” med ”peppar och kryddor och sådant”. Bland ungdomarna illustrerar Eriks reflektion ett vanligt förekommande sätt att skapa skillnad mellan olika restaurangkoncept, och med berättelser om variation och kreativitet skapas egentligen bilden av en respektable yrkeskunnighet.³¹ För att synliggöra det respektabla yrkeskunnandet utgår jag från Emils berättelse om spänningen mellan restaurangföretagens brist på variation och vikten av att som restaurangarbetare vara nyskapande:

Asså, det är ju samma mat hela tiden, det blir ju liksom långproduktion ... ut med mat bara för att folk ska ... [ohörbart]. Jag vill göra något kreativt av det ... något nyskapande. Jag känner att ... det är ju så mycket restauranger men det är mest samma utbud. Överallt, vart man än går och kollar menyn så är det hamburgare. Det är typ så här klassiskt. Jag vet inte, nått nytt som ingen annan har ... det skulle vara häftigt [...] jag vill ju klättra, jag vill ju bli duktig inom kockyrket, jag vill inte stå i något skolkök. Jag vill ju, du vet, gourmet.

Berättelsen likställer storköket med fabriksproduktion. Utbudet är standardiserat och matlagningen förefaller inte ha något annat syfte än att tillfredsställa ett biologiskt behov. Enligt Emil är detta en kritik som går att applicera på större delen av restaurangbranschen. Hamburgaren görs till sinnebilden av det standardiserade och enformiga utbudet av mat som möter restauranggäster vart de än går. Emellertid fungerar berättelsen inte endast som en plattform för kritik mot restaurangmatens likformighet. Med samma plattform kan Emil även tydliggöra

sin egen väg in i restaurangbranschen. Han vill vara nyskapande och urskilja sig från mängden av de likartade restauranger han upplever dominerar utbudet. För att lyckas med sin ambition kan Emil däremot inte arbeta i ett ”skolkök”, utan i stället navigerar han i riktning mot begreppet ”gourmet”. Gourmet symboliserar ett yrkeskunnande som nås genom att ”klättra”, något som antyder att positionen finns ovanför de som är verksamma i ett skolkök. Skolköket blir således metafor för en restaurangbransch där man inte behöver vara duktig, nyskapande eller kreativ. På så sätt skapas en berättelse om en intern branschhierarki. Utgångspunkten är att mat, som sinnebild för olika värden, skapar sociala hierarkier.³² I Emils berättelse verkar det tillgängliggöras en högre yrkesmässig position i hierarkin då man är nyskapande, kreativ och unik. Med nämnda ord ges en insyn i hur Emil tankemässigt placerar sig i ett restaurangkoncept där ”rätt” värden tros förekomma. Att Emil kopplar samman orden med konceptet ”gourmet” beror kanske på att det anspelar på en kombination han har lärt sig känna igen. Möjligen är det just i gourmetmiljön hans egna förebilder verkar och där dessa är i en position att påverka Emils syn på matlagning och restaurangutbud. Att skolköket enligt berättelsen egentligen tycks erbjuda större möjligheter för Emil att vara nyskapande är däremot inget han reflekterar över. Kanske är detta ett förtydligande av hur restaurangbranschens kunskapsvärden knyts samman i en hierarkisk ordning. Detta låter förstå att den som vill vara nyskapande får svårt att koppla samman ambitionen med den yrkeskunnighet som råder i till exempel skolköket.

Den prestigefulla restaurangarbetaren

Vid sidan av hierarkin mellan olika restaurangkoncept och yrkeskunnigheter åskådliggörs även en hierarki mellan köksarbete och serveringsarbete. Att berättelser om denna hierarki förekommer beror på att restaurangutbildningarna generellt även erbjuder ungdomarna grundläggande serveringskunskaper. Bortsett från Sandra och Linda, som har tidigare erfarenhet av serveringsarbete, representerar utbildningsmomentet också den erfarenhet ungdomarna huvudsakligen kan relatera till. Trots den totalt sett ringa erfarenheten anser många att man inte vill arbeta inom servering. Ståndpunkten framhålls även av Sandra som, trots sin erfarenhet av serveringsarbete, rangordnar köket högre. Enligt Sandra är köket hjärtat i restaurangföretaget och platsen där ”höjdpunkten äger rum”. I jämförelse med köket är serveringspersonalen således ”bara” ett ansikte utåt. Hon berättar att ”huvuduppgiften” utförs i köket eftersom det är där den goda maten tillagas och ”där allt händer”. Även i Mirjams berättelse, som är en av de få som utan tidigare erfarenhet uttalat skulle föredra att arbeta i serveringen, skapas en likartad

kunskapsordning: restaurangens framgång avgörs av kökets förmåga att göra ”god mat för gästerna så dom blir nöjda”. Förutom en underordnad position i relation till produktionen av mat, skapar serveringsarbetet ytterligare en spänning. Denna spänning genereras i förhållandet till restauranggästen, vilket närmast påminner om en hierarkisk ordning av mer strukturell natur. Detta synsätt förekommer i Marcos berättelse:

[...] när jag var servitör så kände jag mig som en slav ... som en butler och det var liksom ... jag kände mig sämre än alla andra. Gå fram och tillbaka och lyfta tallrikar, det är inget kul. Det kan egentligen vem som helst göra [...]

Marcos berättelse om serveringsarbetet kan analyseras med Foucaults (2008) resonemang om en absolut makt som tvingar motparten i relationen till en lika absolut lydnad. I berättelsen har den som blir serverad det absoluta övertaget medan Marco, i rollen som en slav- och butlerliknande servitör, är den som ska lyda befallningar. Hans motstånd mot serveringsarbetet kulminerar i uppfattningen att det egentligen bara handlar om att gå fram och tillbaka med tallrikar, något som närmast påminner om maskinmässiga arbetsuppgifter. Därigenom blir lydnaden och det mekaniserade rörelsemönstret delar av en beskrivning av ett arbete vem som helst kan utföra, vilket skulle få Marco att känna sig sämre än alla andra. Marco berättar vidare:

[...] Det var samma känsla som när jag jobbade på bygget ... det var liksom mindre värt. Det är en etikett på pannan ... det står servitör ... det är inte lika mycket värt som att vara kock. Dom äldre tjejrna i min klass, dom har jobbat som servitriser och deras kockar i restaurangerna ser ner på dom. Så jobba som servitör? Definitivt inte [...]

Marcos förhållningssätt till serveringsarbetet motiveras främst av hur serveringsrollen påverkar hans självbild. Att vara underordnad är något han har upplevt tidigare och därför vet han vad det innebär att uppleva sig mindre värd än andra på arbetsplatsen. Det är en position som inte heller går att dölja eftersom det lägre värdet är synligt för alla. Således anas konturen av en hierarki som inte endast placerar kocken i en tydligt överordnad roll, utan som även medverkar till att denne öppet ser ner på serveringspersonalen. Marco vet att det händer på grund av historier han hört av ”tjejrna” med erfarenhet av serveringsarbete i restaurangbranschen. Med hjälp av egna erfarenheter och andras historier skapas följaktligen föreställningen om ett arbete som till varje pris bör undvikas.

När Marco övergår till att redogöra för sin ambition att göra karriär i restaurangköket fjärmar han sig från den underordnade självbilden som servitör. Medan serveringsarbetet "tar tio minuter att lära sig" anser Marco att kocken är välutbildad och passionerad. Marco motiverar ståndpunkten med att kocken måste kunna "recept utantill", måste kunna "ha flera bollar i luften" och "tröttnar aldrig" på sitt arbete. Med andra ord är kocken inte del av ett oviktigt yrkeskollektiv, utan en yrkespersonlighet med ett tydligt syfte. Om detta syfte berättar Marco så här:

Läkare, de hjälper ju sjuka människor. Skådespelare, dom underhåller ju människor som har det tråkigt. Poliser gör ju sitt för att bekämpa brottsligheten. Kockar, dom har ju också sin roll i samhället. Den är att laga mat till folk som inte har tid eller folk som går ut på middag inom jobbet [...]

I berättelsen får kocken en position som ger verkningar utanför det kök denne står i. Genom anammandet av ett samhällsperspektiv börjar kockens position påminna om Mats Gellerfelts och Gunilla Haglundhs (1997) skildring av restaurangen som en träffpunkt. Skildringen beskriver en kock som medverkar till att skapa en träffpunkt för människor som av olika anledningar annars får svårt att tillgodose sina matbehov. Således skapar förmågan att laga mat en specifik länk mellan kocken och det vidare samhället, där träffpunkten illustrerar den praktiska betydelsen av denna länk. Föreställningen om kocken som en träffpunkt återkommer i Marcos berättelse, nu i form av en reseskildring:

[...] Jag var i New York för ett halvår sen och då hade de på frukostbuffén en kock som stod och lagade mat. Man kunde gå fram till honom och säga att "jag vill ha äggröra med bacon". Då gjorde han det. Det såg väldigt kul ut, det såg inte så svårt ut det han gjorde. Men det är inte alla som kan göra de maträtter han kan göra. Det mest svenska är ju makaroner med köttbullar ... väldigt enkelt. Många i dagens samhälle värmer ju mat. Så att kunna laga riktig mat är viktigt [...]

Berättelsen om frukostbuffén beskriver först relationen mellan restauranggästen och servitören, det vill säga det finns en befallning och det finns en lydnad. Berättelsen får dock en annan nyans från det att beställningen börjar tillagas. Från denna stund börjar innehållet i stället påminna om matlagningsprogrammen ungdomarna tidigare berättat om. Marco förflyttas från en position som gäst till en position där han blir en passiv betraktare av kockens arbete som "såg kul ut" men som samtidigt inte verkade vara särskilt svårt. Trots det vet Marco också att kocken har en kunskap om matlagning som i viss mån gör denne unik. Det är denna unika kunskap som tycks medverka till att Marco åter tar fasta på samhälls-

perspektivet. Ute i samhället beskrivs matlagningskunskapen generellt vara låg och främst karakteriserad av makaroner och köttbullar. Dessa livsmedel representerar det enkla och är del av en tillagningskunskap som innebär att ”många i dagens samhälle” framförallt värmer färdigmat. I ett sådant samhälle behövs det träffpunkter där Marco, i rollen som upprätthållare av kulinarisk kunskap, kan tillgodose människors behov av ”riktig mat”.

Den hängivna restaurangarbetaren

Ett sammanfattande intryck av berättelserna ovan är att föreställningarna om framtiden i restaurangbranschen tonar ned betydelsen av den utbildning man anser sig sakna för arbetstillfällena på den övriga arbetsmarknaden. I stället blir andra ord viktiga för att nå de belöningar som syns på den horisont ungdomarna är på väg emot. Enligt Thomas kräver restaurangarbetet att man inledningsvis är ”flexibel”, ”stresstålig” och att man är ”uppmärksam och lyssnar”. Med dessa beskrivande ord får vägen fram mot kreativitet, respektabilitet och prestige ett innehåll som för ett ögonblick också synliggör föreställningar om det stundande arbetslivet. Vad uppräckningen av krav i realiteten innebär förklarar Thomas med ordet ”slita”, det vill säga att i restaurangbranschen måste man slita för att nå de belöningar som är möjliga att nå. Även Andreas berättelse om arbetslivets villkor tar fasta på en liknande föreställning:

[...] Det är ju många väldigt stora kockar här i världen. Det är det som gör mig mest intresserad, att man faktiskt kan nå så långt. Det gäller att man bara sliter på och tror på sig själv och fortsätter att utvecklas i köket.

När Thomas och Andreas berättelser om det stundande arbetslivet läggs samman projiceras en bild av den ”slitande” restaurangarbetaren vars möjlighet att nå belöningarna grundläggs av dennes orubbliga hängivenhet till matlagningen. Mot bakgrund av hängivenheten förefaller Andreas referens till de stora kockarna att egentligen framställa arbetssättet som knutet till ett restaurangideal. Ett liknande restaurangideal förekommer i Alevras (2016, s. 6) fiktiva kortberättelse om nattklubbschefen Samuel som tänker tillbaka på sin yrkesförebild ”Kristian – restaurangmänniskan, den ogripbara, den ouppnåbara, den avundsvärda”. De stora kockarna i Andreas berättelse kan, i likhet med den fiktiva förebilden Kristian, framställas som illustrationer av figurer som i restaurangbranschen representerar det äkta och det respektabla. Att äktheten och respektabiliteten förekommer i samband med benämningen ”restaurangmänniskan” skapar i sin tur förgreningar till restaurangbranschens eget språkbruk. Vad det innebär att vara en restaurangmänniska blir tydligare då den kända kocken Tommy Myllymäki, i en

artikel publicerad på Visitas nyhetssida *besöksliv.se*, får frågan om det är jobbigt att leva tillsammans med en kock (Karlsson, 2013):

Det får du egentligen fråga Malin, min partner, om men det tror jag absolut. Det handlar nog om att lära sig hur det är att leva med en restaurangmänniska, för vi kan ofta inget annat [...] Det är så svårt att ändra på det när man väl kommit in i livsstilen som människa.

Citatet lyfter åter fram restaurangmänniskan, denna gång som en egensinnig figur som har restaurangspecifika kunskaper och som helst rör sig inom restaurangbranschens domän. Bilden av restaurangarbetaren, som ungdomarnas berättelser tillsammans bygger upp, följer ett likartat mönster. Det framträder en yrkespersonlighet som är i färd med att införskaffa branschspecifika kunskaper och som med sin berättelse om yrket mejslar ut en domän som är präglad av dennes vilja att offra sig för arbetet. Positionerade i denna domän är ungdomarna inte endast fokuserade mot belöningarna som restaurangarbetet förmodas kunna förverkliga. Det är också utifrån denna domän man är redo att ta steget ut i en verklighet som bemästras med en hängivenhet som endast den avundsvärda restaurangmänniskan klarar av att mobilisera.

När dörren till restaurangbranschen öppnas

De allt mer specifika föreställningarna om arbetslivet som restaurangarbetare kan beskrivas som att i bildlig mening bygga upp övergången till den "riktiga" restaurangbranschen. Denna övergång åskådliggör emellertid ett händelseförlopp med ytterligare förvecklingar, något som antyder att det ungdomarna känner till om restaurangarbetet också kan utmanas av det man inte känner till lika väl. Hur utmaningen först tar form kan undersökas med Emils berättelse. Emil har sedan utbildningen började fått en ljusare syn på livet. Det finns åter en framtidstro och med den beskriver han planerna på att bland annat resa med flickvännen så fort hans ekonomiska situation har blivit bättre. Emil har fått tillbaka tron på framtiden på grund av den allt större efterfrågan på restaurangtjänster:

[...] inom restaurang ser det ju ganska ljust ut ... för inom restaurang, dit går folk även fast det är lågkonjunktur, liksom alltid ... pubar, uteställen, folk går dit. Jag tror inte att det kommer vara mera kört eller jag vet ju inte ... men det känns som det. Folk går ut. Det är ju vår kultur i Sverige.

Motivet till att Emil vill bli restaurangarbetare tycks böttna i ett pragmatiskt tankesätt. Tanken på den ekonomiskt tryggade framtiden bygger på övertygelsen om att restauranggäster strömmar till även under lågkonjunkturer. Den optimistiska synen på restaurangbranschens utveckling delar Emil dessutom med flera, däribland Arbetsförmedlingen. Myndighetens prognos för kockyrket (2016) förutser att efterfrågan stadigt ökar under den nästkommande tioårsperioden. Beräkningen bygger på observationen att befolkningen i landet ökar samtidigt som trenden att äta ute på restaurang också ökar. För Emil känns yrkesvalet därför rätt. Dessutom vet Emil genom kontakter i branschen att den lokala efterfrågan på restaurangarbetare är stor. Han berättar att personalbristen bland annat är orsakad av den lokala gymnasieutbildningens låga kvalitet. Gymnasieeleverna beskrivs som lata och att de verkar ”skita i det totalt”, något som Emil är övertygad om beror på att gymnasieeleverna i själva verket inte ”inser vad kök är”. Oavsett anledningen verkar det finnas en lokal efterfrågan på restaurangarbetare. Emil börjar berätta om ett jobberbjudande han nyligen fått, trots att han ännu aldrig arbetat i ett restaurangkök:

Jag känner ju han souschefen ... han tjar ju. Han vill att jag ska gå in i morgon ... men ... det går väl inte riktigt? Jag vill ju ha lite kött på bena och se. Kanske går jag in lite tidigare i källskänken och bara skär sallad för att få in en fot. Det är ju inte så svårt ... men ... jag vet inte. Det känns ju lite jobbigt att man inte har någonting att stå på.

Den optimistiska synen på möjligheterna i restaurangbranschen får en oväntad nyans. Att ställas på tröskeln till det riktiga arbetslivet är en situation som visar sig innehålla komplikationer. När Emil berättar om jobberbjudandet verkar han uppfatta vännens ”tjat” som tudelat. Samtidigt som erbjudandet bekräftar Emils positiva analys av tillgången på arbetstillfällen verkar också hans föreställningar om att arbeta i ett restaurangkök för första gången vara satta på prov. Osäkerheten verkar huvudsakligen handla om huruvida han redan nu räcker till för att klara av kraven som ställs när arbetet är *på riktigt*. Med anledning av Emils tvivel verkar det vara hans föreställningar om kunskapskraven i restaurangköket som har blivit satta under press. I vad som verkar vara ett försök att skapa ordning i tankarna riktar han till och med frågan till mig som forskare om erbjudandet verkligen är realistiskt. Ett alternativ för Emil är att tacka ja, men då endast för att ”skära

sallad”. Strategin verkar ändå inte lindra osäkerheten på grund av att Emil har börjat tvivla på sin kapacitet. Följaktligen verkar steget ut i arbetslivet vara något Emil vill ta varsamt snarare än skyndsamt.

Berättelsen om en hård bransch

Möjligen kan osäkerheten som uttrycks i berättelsen ovan bero på att kunskapen om restaurangbranschen som arbetsplats är begränsad. Baserat på ungdomarnas berättelser verkar inslagen av arbetslivskunskap som ett utbildningsmoment variera. I de fall momentet förekommer verkar ett företagsekonomiskt innehåll vara ett dominerande kunskapsmål. Till exempel berättar Thomas att det är mycket ”kostnadstänk ... att räkna liksom hur mycket man måste ta för att det ska gå runt och sådär”. Karin är den enda som ger en annan bild av arbetslivskunskapen:

[...] det jag har lärt mig mest av att gå här, det är när min lärare säger hela tiden att restaurangbranschen är hård ... och det kan jag förstå för att ... man blir kallad ett och annat. Jag har ju jobbat som köksbiträde på en skola och sen här nere [hänvisar till praktikplatsen]. Man blir kallad saker, man går in i varandra, man kan bränna sig så jag tycker väl att skolan ger ett intryck av att liksom känna på ... hur det riktiga livet är [...]

Av lärarna får Karin ständigt höra att restaurangbranschen är ”hård”, något som hon också kan relatera till. Förutom att Karin har arbetat som köksbiträde i ett skolkök genomför hon sin utbildningspraktik i en restaurang på den lokala orten. Mot bakgrund av sin erfarenhet av både arbete och utbildningspraktik berättar Karin att ”man blir kallad ett och annat”, man stöter in i varandra och det finns en ständig risk för brännskador. Med andra ord antyder *erfarenheten av det riktiga livet* att intrycken inte längre handlar om hur en restaurangmänniska är, utan i stället om hur det är att verka som restaurangarbetare. Skiftet antyder därmed att Karin inte längre befinner sig i en position som präglas av det respektabla arbetlivets villkor. I stället synliggörs ett underordnande där *hårdheten* blir metafor för omständigheter som måste accepteras.

Karins berättelse väcker intresse för den arbetsförlagda och tillika obligatoriska utbildningspraktiken. På grund av generellt bristande restaurangerfarenheter bland ungdomarna är den obligatoriska utbildningspraktiken tillfället då många elever första gången upplever restaurangköket som arbetsplats. Därför kan restaurangpraktikanten ses som den som först ska förvalta de nya möjligheterna. Således kan utbildningspraktiken också skildras som en utbildningsfas då inga före-

ställningar om restaurangarbetet lämnas opåverkad. Mönstret bland utbildningsanordnarna är att eleverna genomför praktikperioderna i slutet av sin utbildning. Mönstret har flera orsaker: dels ska praktiken ge eleverna relevanta yrkeskunskaper och yrkeserfarenheter, dels är förhoppningen att eleverna ska erbjudas anställning på praktikplatsen. Följaktligen är frågan vilka relevanta kunskaper och erfarenheter ungdomarna har inhämtat som restaurangpraktikanter på besök i verkligheten?

Verbala attacker och handgripligheter

Med anledning av Karins referens till en ”hård” bransch berättar hon om hur den arbetsplatsförlagda praktiken har påverkat hennes bild av kockyrket. Det leder henne till att reflektera kring en särskild upplevelse:

Nja, jag kan tycka att jag är en ganska ... fast det här tror jag också har med person och göra ... jag kan tycka att jag är lite känslig vad det gäller hårda ord och sådant där. Det kan jag tycka är väldigt jobbigt när man blir kallad för 'jävla fitta' och sådant, bara för att man gör mindre misstag. Anledningen till att jag blev kallad det var att jag flyttade en vagn som jag tydligen inte fick flytta på [...] Man får stå ut. Men det är ju så, man lär sig. Det är som alla yrken. Man kommer in i det efter ett tag [...]

Karin berättade tidigare om en hetsighet som uppfattades vara en del av Gordon Ramseys passion, men som utan skydd av teveskärmen verkar upplevas som obehaglig. Hur Karin bearbetar obehaget är genom att vara märkbart självkritisk. Hon är egentligen känslig för hårda ord och verbala attacker. Det som får Karin att rikta om sin självkritik till en kritik mot arbetsplatsen är att minsta fel riskerar att bestraffas av oproportionerligt starka skällsord. Emellertid är missnöjet inte tillräckligt stort för att mobilisera ett motstånd, utan i stället är alternativet att stå ut. Därigenom framstår en viktig del av den relevanta yrkeserfarenheten vara centrerad kring en förmåga att *lära sig* acceptera den hårda branschen. I ett försök att avdramatisera erfarenheten menar Karin att alla yrken innehåller lärprocesser. Detta är en förhoppning som också kan tolkas som ett försök att hålla fast vid de drömmar som restaurangarbetet samtidigt är upphov till. För att hålla drömmarna levande finns det inte utrymme för ett tyst missnöje eller ett passivt förhållningssätt till maktutövningen som berättelsen åskådliggör. För att orka fortsätta behöver Karin förflytta sig mot en position där hon kan göra sig immun mot hetsigheten som hon egentligen finner obehaglig. Det blir en strategi i en arbets-

miljö som är möjlig att överleva genom att den normaliseras, något som gör den hårda restaurangbranschen hanterbar.

Erik har, i motsats till Karin, egentligen aldrig arbetat i restaurangbranschen. Ändå tillhör även han gruppen som har tidigare erfarenhet, om än mycket begränsad. Erik berättar först om gymnasiestudierna på estetiska programmet som han bara läste i ett år. På grund av "lite bakgrundsproblem med familjen" blev han tvungen att avbryta gymnasiestudierna. Som en direkt konsekvens av problemen flyttade han dessutom under en period runt i Mellansverige, vilket medverkade till att Erik aldrig avslutade gymnasiestudierna. Till slut började livet emellertid att vända mot det bättre. På grund av att Erik hade hunnit fylla tjugo år bestämde han sig för att läsa en ettårig restaurangutbildning på komvux. Hans mål var att bli kock och den framtidsbild han byggde upp är fortfarande densamma: han vill öppna en egen restaurang med inriktning mot husmanskost och främst marknadsföra sitt koncept mot utländska turister. Den erfarenhet han hunnit skaffa sig är knuten till den arbetsplatspraktik som var en obligatorisk del av komvuxutbildningen.

Erik berättar att han praktiserade på en indisk restaurang eftersom utbildningsanordnaren inte hittade, som han kallar det, en passande "svensk restaurang". Möjligheten var ändå intressant eftersom han även tycker om "kryddig mat". Sedan byter berättelsen karaktär. Erik inleder med att sammanfatta erfarenheten med orden "det var hemskt tycker jag". Det började med att han som första arbetsuppgift förväntades skala och hacka cirka "trehundra lökar", vilket var en mängd Erik inte hade någon tidigare erfarenhet av. Berättelsen om praktikperioden tar sedan ytterligare en vändning genom att relationen mellan Erik och ägaren till restaurangen hamnar i fokus:

[...] Sen så gjorde han en helt hemsk grej. Fortfarande när jag tänker på det blir jag ledsen. Det var det att ... han såg ... inte jobbet. Han såg min tro ... han såg att jag var kristen. Då började han slänga ut mig från praktiken. Han sa 'du får inte praktisera här'. Då blev jag verkligen ledsen och jag bara frågade 'varför får jag inte göra det?'. Han sa att här får bara muslimer jobba och praktisera [...]

Erik ser tagen ut när han berättar om konflikten och varför den uppstod. Han upplevde att ägaren var vänlig när frågan ställdes om Eriks religionstillhörighet. När Erik svarade blev emellertid stämningen snabbt hotfull, något som dessutom ledde till handgripligheter. Ägaren kom upp bakifrån och slet av Eriks halsband på vilket det hängde ett kors. Han blev sedan beordrad att samla ihop sina tillhörigheter och omedelbart lämna restaurangen. Erik gavs ingen möjlighet att överleva eller anpassa sig till villkoren som ägaren ställde. I stället hindrades han av restaurangägaren att fullgöra sin utbildning och att därmed nå sin dröm. Ändå

vill Erik fortfarande bli kock men han uttrycker också oro över att behöva uppleva samma incident igen.³³ Starkast är ändå viljan att fortsätta på den inslagna vägen, vilket kan förklaras av att hans dröm om att öppna en restaurang fortfarande är levande. Emellertid antyder Eriks berättelse att det även finns en oro över ytterligare konsekvenser om han skulle ge upp på grund av den negativa erfarenheten:

[...] Om man inte jobbar nu ... om man inte jobbar i den här åldern så när? När man blir äldre då är det svårare att få ett jobb. Här i landet man brukar säga att dom vill ha unga som vill jobba medan det är svårt att hitta jobb. När man blir äldre, då blir det ännu svårare att hitta ett jobb. [...]

Mot erfarenheten av händelsen i restaurangköket står Eriks övertygelse om att åldern är en kritisk faktor för hans möjligheter att träda in på arbetsmarknaden. Av spänningen som genereras byggs en oro upp över att behöva åldras som lågutbildad och arbetslös. Med denna vetskap kan Erik bara konstatera att arbetslösheten inte kan fortgå särskilt länge till. Medan det fortfarande finns tid behöver han göra vad han kan, pådriven av sin egen berättelse om en arbetsmarknad som främst efterfrågar de som ännu inte har hunnit bli för gamla.³⁴

En praktikchock?

Restaurangpraktikantens berättelse om verbala attacker och fysiska handgripligheter ger associationer till arbetslivsforskaren Roy C. Woods (1997) resonemang om en kultur som förekommer i restaurangbranschen. Kulturen påminner om ungdomarnas berättelser och behandlas i olika slags litterära verk. I till exempel den svenska restauranglegendaren Tore Wretmans (1987, s. 23) självbiografi *Mat och minnen* redogör denne för sin egen tid som restaurangelev: ”Eleven var en hunsad hantlangare och allas strykpojke som enbart sattes till de tråkiga och hårda slentrianjobben”. För att förstå ungdomarnas upplevelser av kulturfenomenet vill jag använda Klaus Nielsens och Steinar Kvaales (2000) resonemang om begreppet praktikchock, något som skildras som en konsekvens av lärandets sociala praktiker. Begreppet används för att beskriva särskilda problem som uppstår när praktikanter upplever av skillnader mellan skola och arbetsliv blir för stora. Samtidigt måste man utifrån ungdomarnas perspektiv beakta att dessa redan har vissa erfarenheter av arbetslivet. Dessutom kommer de från en utbildning som, i alla fall till sin utformning, liknar en konventionell arbetsplats i restaurangbranschen. Beaktandena indikerar att orsaken till praktikchocken kanske i stället måste sökas i händelseförloppen som ledde fram till idén om att bygga en framtid som restaurangarbetare. Därigenom är det möjligt att återknyta praktikchockens upprinnelse till den nära relationen till tevekocken och

dennes förmåga att inspirera till föreställningar om restaurangarbetet som kreativt, respektabelt och prestigefyllt. För att analysera sambandet i en mer konkret kontext vill jag referera till Karin när hon i berättelsen om den arbetsplatsförlagda utbildningen beskriver sitt intryck av kollegorna i restaurangköket:

[...] jag har sett flera stycken som kan ta ut liksom jättevarma bleck ur ugnen med bara händerna, dom behöver inget skydd, för dom har redan liksom förlorat känslan i händerna. Det är ... lite avskräckande ... nästan som att se en omänsklig människa [skrattar till]

Med yrkeserfarenheten som Karin har införskaffat som praktikant skapar hon konturen av en obegriplighet. Obegripligheten kan liknas vid en restaurangmänniska som Karin aldrig har träffat förut, verksam i en del av arbetslivet där Karin aldrig tidigare har befunnit sig. Inte heller tycks tevekocken räcka till för att förstå den hon har träffat, utan det blir en yrkespersonlighet som med ord endast kan beskrivas som *omänsklig*. Berättelsen om den omänskliga restaurangmänniskan påminner om människorna i den internationellt erkända kocken Anthony Bourdains (2000) självbiografi *Kitchen Confidential*. Med en titel som antyder på förekomsten av hemligheter öppnar Bourdain dörren till en värld få utanför hävdas ha vetskap om. Väl inne i boken får läsaren, genom Bourdains ögon, ta del av en restaurangmänniska som byggs upp av bland annat alkohol, droger, våld och en hänsynslös passion för matlagningskonsten. Jag fastnar för en passage där Bourdain beskriver den idealiska restaurangarbetaren som närmast en särart i evolutionen, anpassad för överlevnad i en miljö som benämns *restaurangdjungeln*. Enligt Bourdain är anpassningsförmågan nödvändig på grund av att djungeln symboliserar allt det hårda och oförlåtande som riskerar att förgöra den som inte har de rätta kvaliteterna. Det är mot bakgrund av Bourdains beskrivning som föreställningen om det omänskliga inslaget får konsekvenser för de föreställningar ungdomarna själva har byggt upp. Ur detta perspektiv skapas upplevelsen av praktikchock inte av skillnaden mellan skola och arbetsliv, utan närmast av skillnaden mellan tevekockens och restaurangbranschens olika sätt att introducera ungdomarna till arbetslivet som så kallade *riktiga restaurangmänniskor*.

Utan upplevelser av praktikchock skulle Karin och Erik vara två ungdomar som på grund av en bekymmersam relation till arbetsmarknaden nästan är framme vid den bättre framtiden som restaurangarbetare. Emellertid kan deras berättelser om verbala attacker och fysiska handgripligheter också beskrivas som ytterligare bidrag till bilden av den hårda restaurangbranschen. Huruvida innehållet i praktikchocken är ett resultat av en slumpfaktor eller en tendens är avslutningsvis

omöjligt att uttala sig om eftersom det endast är Karin och Erik som har erfarenhet av att vara restaurangpraktikanter. Oavsett slump eller tendens innebär berättelserna att båda bär på vittnesmål om en maktutövning som av vissa hävdas vara ett yrkeskulturellt fenomen inom restaurangbranschen. Vad bidraget antyder här är att det framme vid tröskeln till den nya framtiden, utöver kravet på att vara intresserad, också kan ställas ytterligare ett krav. Om drömmarna ska besannas måste praktikanterna dessutom acceptera och anpassa sig till inslag av hårdhet som verkar kunna vara en naturlig del av restaurangarbetarens arbetsliv.

Sammanfattning och diskussion

I detta kapitel har syftet varit att undersöka hur ambitionen att skapa fler okvalificerade arbetstillfällen med hjälp av restaurangbranschen samspelar med ungdomarnas intresse för restaurangarbetet. Frågorna som undersökts har varit: Hur blir ungdomarna lockade av restaurangarbetet? Hur byggs föreställningar upp om det stundande arbetslivet?

Inledningsvis har ungdomarnas relation till tevekocken undersökts. Tevekockens medverkan tar sin början vid skärningspunkten där det arbetslösa livet visar tecken på att normaliseras. Ett händelseförlopp inleds som möjliggörs av tevekockens förmåga att genom teveskärmen börja påverka ungdomarnas åsikter om framtiden. Därigenom kan tevekocken också liknas vid en form av arbetslöshetsintervention som når fram till ungdomarna utan förmaningar om arbetsplikt eller om vikten av att uppfylla ett samhällskontrakt. I stället kan tevekocken beskrivas som en förebild som är möjlig att efterlikna, vilket verkar få ungdomarna att öppna upp sig för en förvandlingsprocess. I kapitlet har observationen av förvandlingsprocessen också väckt en tanke om utbildningsanordnarna. På grund av att berättelserna om relationen till tevekocken väcker tanken på en förvandling tycks inte heller restaurangutbildningarna ha en konventionell roll i händelseförloppet. I stället har restaurangutbildningarna liknats vid en fas ungdomarna upplever att de behöver passera genom för att fullgöra förvandlingen. Bland ungdomarna tycks således kunskapen om restaurangarbetet mer sällan präglas av utbildningsanordnarnas läroplaner, utan oftare av tevekockens förmåga att framställa matlagning som roligt, intressant och fyllt av passion.

I en bildlig mening verkar ungdomarna använda intrycken av matlagningsprogrammen till att återupprätta sina framtidsperspektiv. Genom att särskilt observera hur framtidsperspektivet konstrueras har tre specifika förvandlings-

berättelser åskådliggjorts: den som har upplevt sig hämmad av andras regler berättar om kreativitet; den som har upplevt att livet har blivit innehållslöst berättar om respektabilitet; och den som har upplevt betydelselöshet berättar om prestigefullhet. I kapitlet har dessa berättelser knutits samman med en särskild arbetsnorm, vilket har åskådliggjorts genom vetskapen om att förvandlingen möjliggörs av "slit". Visserligen har ungdomarna tidigare berättat om slitet, då bland annat på grund av en brist på andra alternativ och på grund av en maktlös position. I kapitlet har det emellertid observerats att då ungdomarna berättar om att slita som restaurangarbetare kopplas arbetsbeskrivningen samman med hängivenhet. Därigenom framträder till slut ett subjekt som antyds ha anknytningar till begreppet restaurangmänniskan. Begreppet bottenar i en figur som har liknats vid ett ideal som återspeglar hurdan den legitima restaurangarbetaren är och med vilka medel denne når de belöningar som är möjliga att nå. Att berättelserna synliggör just detta ideal kan i sin tur antyda att figuren upplevs vara en viktig pusselbit i ungdomarnas liv. Kanske är anledningen att restaurangmänniskan inte tycks vara reserverad för de som har höga betyg och långa utbildningar, utan för de som förstår att självförverkligandet föregås av att arbeta hängivet och att följa den respektabla restaurangmänniskans inarbetade spår.

Avslutningsvis har berättelser undersökts som handlar om dörren som öppnas till den "riktiga" restaurangbranschen. Detta har först undersökts genom ett jobberbjudande. Det är ett erbjudande som emellertid markerar en förändring i berättelsen om restaurangarbetaren. I kapitlet har förändringen synliggjorts genom en plötslig tvekan över att ta steget in i arbetslivet och ett tvivel på den egna förmågan att hantera kraven som restaurangarbetet ställer. Det är från denna stund bilden av den bättre framtiden visar tecken på att kunna försvagas. I kapitlet har det emellertid varit berättelsen om det tillfälliga praktikbesöket i restaurangbranschen som mer konkret genererar en spänning mellan ungdomarna och den "riktiga" restaurangbranschen. Upprinnelsen till spänningen återfinns i berättelsen om att restaurangbranschen är hård, något som har kopplats samman med en omtalad yrkeskultur. Bakom upplevelserna av hårdhet finns erfarenheter av maktutövningar som är av en långt obehagligare natur än den maktutövning som tevekocken ibland utövar i teveskärmen. Dessa erfarenheter handlar om omedelbara tillrättavisningar, hårda skällsord, handgripligheter och ett möte med den "omänskliga" restaurangarbetaren. Hur obehaget blir bemött har skildrats med berättelser om anpassningsstrategier och om hoppet att obehaget handlar om engånghändelser. Att det finns en frånvaro av berättelser om konkreta motståndsstrategier har kopplats samman med en oro för de potentiella konsekvenserna. Den allvarligaste konsekvensen har skildrats genom berättelsen om oron över att åldras som arbetslös och att alltid bära en självbild märkt av låg

utbildning och av misslyckanden på arbetsmarknaden. Således är det möjligt att oron, i praktiken, kan fungera som ett hinder för instinkten att i förtid lämna praktikutbildningen. Utan oron förefaller steget vara kortare till berättelser som, förutom låg utbildning, också skulle kunna handla om oförmågan att förvalta möjligheter som varken efterfrågar utbildning eller erfarenhet. Ur detta perspektiv ger oron förnimmelser av restaurangarbetet som något som, förutom att vara ett upphov till drömmar, också kan upplevas som en sista möjlighet att arbeta för någonting mer än att bara överleva på en utbildningsinriktad arbetsmarknad.

Här avslutar jag undersökningen av berättelserna som handlar om restaurangarbetet och restaurangarbetaren. I nästa kapitel sammanfattas och diskuteras avhandlingens resultat, följt av en övergripande diskussion om avhandlingens kunskapsbidrag.

10. Vägen mot att bli restaurangarbetare

I denna avhandling har syftet varit att undersöka ett sanningsspel, något som har inspirerats av Michel Foucaults och Nicolas Rose resonemang om samma begrepp. Sanningsspelet utspelas på en arena där små berättelser existerar i en relation till en stor berättelse som handlar om bland annat arbetsmarknaden, produktionen och den ekonomiska framtiden. I sanningsspelets fokus har ett händelseförlopp funnits som utgår från det politiska beslutet att sänka moms-satsen för restaurang- och cateringtjänster. Beslutet framhålls som en strategi för att bistå skapandet av fler arbetstillfällen, särskilt tänkta för arbetsmarknadsgrupper som annars riskerar att hamna i ett permanent utanförskap. Inledningsvis har jag belyst arenan med hjälp av en bredpenslad politisk berättelse som handlar om både möjligheter och bekymmer på arbetsmarknaden. Därefter har arenan belysts med hjälp av en grupp ungdomar som identifierar sig själva som lågutbildade med en bekymmersam relation till arbetsmarknaden. Genom att följa deras berättelser har bilder skapats av hur de, i relation till den stora berättelsen, har navigerat fram till en punkt där ett intresse har väckts för att bli restaurangarbetare.

I detta kapitel är avsikten att sammanfatta och föra en avslutande diskussion om ungdomarnas väg fram till föreställningar om restaurangarbetaren. Det föranleder först en kortare redogörelse för två begrepp som används för att lyfta fram avhandlingens resultat: *sanningar* och *sanningspraktiker*. Begreppet sanning används för att identifiera olika självklarheter, det vill säga då verkligheten blir etablerad på ett sätt som sällan eller aldrig verkar föranleda ifrågasättanden. Därigenom kan kapitlets förhållningssätt till sanningen också knytas till Foucaults (2000) resonemang om sanningarna som är underbyggda av värden och normer som uppfattas vara viktiga att tro på. Begreppet sanningspraktiker används för att belysa hur ungdomarna försöker förstå och positionera sig i förhållande till sanningarna som cirkulerar i samhället. Med andra ord visar sanningspraktikerna hur verklig-

heten görs begriplig och ges en logik som medverkar till att betona vissa sanningar som mer betydelsefulla än andra.

Inledningsvis diskuteras resultaten som har trätt fram i undersökningen av den stora berättelsen, där syftet är att lyfta fram politiskt etablerade sanningar som kan knytas an till motivet för den sänkta momssatsen. Ett särskilt fokus riktas mot hur sanningen om den lågutbildade arbetskraften medverkar till att skapa en social ordning och hur arbetsmarknadsstrategier blir en avspegling av denna ordning. Därefter diskuteras resultaten som har trätt fram i undersökningen av de små berättelserna, där syftet är att belysa sanningar och sanningspraktiker som har särskild betydelse för hur ungdomarna navigerar fram till restaurangbranschen. Diskussionen om de små berättelserna tar form enligt avhandlingens fyra huvudteman: talet om trösklar, talet om återvändsgränder, talet om vändpunkter och talet om möjligheter. Ambitionen är att med dessa teman belysa vägen ungdomarna har tagit för att nå fram till föreställningarna om sig själva som restaurangarbetare. Kapitlet avslutas med en övergripande redogörelse för avhandlingens kunskapsbidrag.

Den stora berättelsen om social ordning och ideala sätt att vara

Att politiken har valt att använda restaurangbranschen som en lämplig arbetsmarknadsdestination för vissa arbetssökande motiveras av föreställningar om det lågutbildade tillståndet. Till grund ligger en ekonomisk utveckling som har fått politiken att betona vikten av arbetskraftens utbildning, något som innebär att uppmärksamheten samtidigt har blivit riktad mot arbetsmarknadsgrupper som i SOU-dokumentet karaktäriseras av *utbildningslöshet*, *framtidslöshet* och *en permanent tillfällighet på arbetsmarknaden*. I ljuset av dessa karaktäriserande beskrivningar synliggörs momssänkningen inte bara som en arbetsmarknadspolitisk strategi för att underlätta inträde på arbetsmarknaden, utan även som uttryck för en social ordning. Det är grupper som ur det politiska perspektivet befinner sig längst ned i ett utbildningsinriktat samhälle som ska paras ihop med arbetstillfällen som, i sin tur, finns i de lägre skikten på en kunskapshierarkisk arbetsmarknad.

Tillsammans med SOU-dokumentens beskrivningar av det lågutbildade tillståndet finns tecknen på hur makten utövas för att realisera den sociala ordningen. Detta kastar ljus över de normativa ideal som träder fram i den stora berättelsen

och som skapar en sammanhållen bild av de politiska framtidsvisionerna. I undersökningen framträder en mängd ideal om till exempel utbildning, arbete, egenmakt, självförverkligande och arbetslöshet. I den stora berättelsen binds alla dessa ideal samman på ett sätt som åskådliggör en generell politisk sanning om livet: människor ska vara ekonomiska resurser både för sig själva och för samhället, vilket betyder att de ska agera och tänka på ett speciellt sätt. Mot bakgrund av en sådan sanning är det också möjligt att identifiera hur den sociala ordningen möjliggörs. Genom den sänkta restaurang- och cateringmomsen framstår restaurangarbetet vara en chans för vissa grupper på arbetsmarknaden, något som innebär att dessa ges möjlighet att eventuellt lättare knyta an till normen om hur livet ska levas. Således är möjligheten ett uttryck för en maktutövning som visserligen bygger på en sanning om att även lågutbildade ungdomar ska arbeta och vara självförsörjande på en utbildningsinriktad arbetsmarknad. Men det är samtidigt en maktutövning som inte skapar kausala effekter. Snarare framstår restaurangarbetet vara en möjlighet som lättare når de som bär på en egen övertygelse om att livet fortfarande kan förändras. Det är de som lever i enlighet med idén om att framtiden alltid ser ljusare ut för de som arbetar än för de som är arbetslösa och bidragsberoende.

De små berättelserna om trösklar: kroniskt otillräckliga eller entreprenöriella hjältar?

I ungdomarnas berättelser om arbetslivet och arbetsmarknaden förekommer två sanningar som konkurrerar med varandra, å ena sidan det jag har tolkat som uttryck för *kronisk otillräcklighet* och, å den andra, *ett entreprenöriellt sätt att vara*.

Upplevelsen av kronisk otillräcklighet betyder inte att ungdomarna helt saknar tillgång till arbetstillfällen, utan att de har erfarenhet av arbeten där betyg eller andra formella intyg har varit av underordnad betydelse. Av större betydelse har oftare varit förmågan att framstå som glada och energifyllda. Den kroniska otillräckligheten är således relaterad till svårigheten att bemöta krav på transparenta och dokumenterade utbildningsbakgrunder och mot denna bakgrund formas också en särskild sanningspraktik om otillräcklighetens följder. På den utbildningsinriktade arbetsmarknaden förlorar lågutbildade rätten att välja i utbudet av arbetstillfällen och i arbetslivet ges det sällan möjlighet att visa vad man egentligen klarar av.

Visserligen illustrerar upplevelsen av kronisk otillräcklighet en form av hopplöshet i arbetslivet, men detta är inte per automatik kopplat till uppgivenhet. Parallellt med den kroniska otillräckligheten finns en konkurrerande sanning som präglas av en tilltro till framtidsdrömmar. Följaktligen tycks ungdomarna bära på förhoppningar om att även lågutbildade kan klättra uppåt i arbetslivet, något som visar att de också drivs av en föreställning som liknar ett entreprenöriellt sätt att vara. I berättelserna om detta sätt att vara skapas andra sanningspraktiker, såsom betydelsen av att vara målmedveten, att alltid kämpa och att aldrig ge upp. Sanningspraktiken lånar på så sätt drag från den klassiska hjältesagan, vilket paradoxalt nog distanserar ungdomarna från den kroniska otillräckligheten. Därigenom växer också en nyanserad bild fram av deras relation till arbetsmarknaden, där det också finns utrymme för hjältar som använder sina egna drömmar för att skapa motvikt till följderna av kronisk otillräcklighet.

Samtidigt som upplevelser av otillräcklighet och tilltro till framtidsdrömmar kan ses som fragment av konkurrerande sanningar, medverkar ungdomarnas berättelser om sina arbetslivsmönster till att skapa en mer nyanserad bild. Snarare antyder mönstret att sanningarna aldrig är skilda från varandra, utan i stället är sammanbundna och koordinerade på ett sätt som formar ett särskilt arbetsideal. Det är ett ideal som, trots upplevelser av obehörighet och av att aldrig lyckas, outtröttligt har en tilltro till att det är på arbetsmarknaden kampen om framtiden avgörs. Således behöver inte *otillräcklighetens sanningspraktiker* existera i konflikt med *hjeltesagans sanningspraktiker*. Orsaken kan vara att arbetsidealet inte verkar motiveras av att drömmar måste bli uppfyllda. Det är snarare ett ideal som, på grund av tron på att drömmar är möjliga att uppfylla, oförtrutet kämpar om de arbetstillfällen som lågutbildade arbetssökande upplevs vara hänvisade till att söka.

De små berättelserna om återvändsgränder: det förlorade arbetslivet och det funna hoppet

I ett arbetsliv som karaktäriseras av tillfälliga arbeten blir arbetslöshetsperioder en oundviklig konsekvens. Under dessa perioder är ungdomarna emellanåt synliga på samhällets radarbild och möjliga att övervaka med ett regelverk som har både en formell och en informell sida. Att båda sidorna av regelverket framträder i berättelserna beror på de beslut ungdomarna tar, vilka tycks leda dem allt längre bort från arbetsmarknaden.

Berättelserna om arbetslöshet skildrar ett fall, först genom arbetslöshetssystemet och sedan genom samhället. Upprinnelsen är en vilja att anpassa sig efter systemets krav på att vara en god arbetssökande kund. Myndigheten förväntar sig att ungdomarna är engagerade och ambitiösa samt att de följer handläggarnas anvisningar med förväntningar på viss service eller hjälp. Då ungdomarna reflekterar över frågan om engagemang och om att följa anvisningar präglas berättelserna emellertid av motsträvighet. Relationen till Arbetsförmedlingen färgas därmed av ungdomarnas egna krav, deras motvilja mot att acceptera anvisade arbetsgivare och deras vägran att flytta dit där möjligheten att hitta ett arbete kan vara större. Mot bakgrund av motsträvigheten tar en sanning form som bygger på *egenmaktsidealet*, vilket lyfter fram *självstyrets sanningspraktiker*. Att hålla fast vid dessa sanningspraktiker har emellertid ett pris. Ungdomarna knyts närmare bilden av arbetslösa som inte bara har en bekymmersam relation till arbetsmarknaden, utan som också är svåra att rehabilitera. En svårrehabiliterad arbetslöshet är inte endast en angelägenhet för det formella regelverket (och risken att stängas av från arbetslöshetsförsäkringssystemet), utan också en angelägenhet för normer i sociala sammanhang, det vill säga det informella regelverket. I sociala sammanhang riskerar ungdomarna att synliggöras som avvikare och utrymmet för motsträvighet är betydligt snävare. Således är risken för synlighet som störst i relation till vardagsvanor som även inbegriper konsumtionsmönster. I dessa situationer synliggörs avvikarna, då de inte kan upprätthålla samma livsstil som de övriga, vilket betyder att avvikarna inte heller kan förkroppsliga framgångar. Att avslöjas som otillräcklig sker genom jämförelser med andra, något som lyfter fram *avvikarens sanningspraktik*. Att vara arbetslös innebär att inte kunna göra det andra gör, inte kunna skaffa det andra har och att inte kunna vara den alla förväntas vara.

Då avvikarens sanningspraktik träder fram kan detta beskrivas som början på en rörelse bort från offentligheten och arbetsmarknaden. Vad rörelsen illustrerar är således ett gradvist förlorat grepp om arbetslivet och att ungdomarna tappar kontakten med det entreprenöriella sättet att vara. Därigenom förstärks intrycket av att det även är drömmarna som förloras. I berättelserna om den så kallade drömlösa arbetslösheten skapas emellertid ett händelseförlopp som innebär att ungdomarna på sätt och vis börjar rehabilitera sig själva. Som arbetslösa i hemmet inleder de en omfattande konsumtion av media, vilket antingen kan upplevas som ett slöseri med tid eller något som ger den som har förlorat kontakten med drömmarna möjlighet att skapa nya framtidsdrömmar. I båda fallen tycks konsumtionen av media utgöra inledningen på en reaktivering. Reaktiveringen sker därmed i enlighet med en entreprenörsliknande tanke som ungdomarna redan

verkar känna till: som arbetslös i hemmet kan inga drömmar uppfyllas, utan det är bara genom att kämpa på arbetsmarknaden som framtiden åter kan bli ljusare.

De små berättelserna om vändpunkter: ett väckt intresse för matlagning

I berättelserna är hopp och framtidstro viktiga hållpunkter. Anledningen kan vara att hållpunkterna också fungerar som ett stöd för att finna nya vägar framåt som ska utmynna i arbete, eget boende och familjebildning. Parallellt med sökandet efter nya vägar sker också ett sökande efter sätt att mobilisera nya resurser, där sökandet inte sällan leder till möjligheter att rätta till de misstag ungdomarna anser att de har medverkat till att skapa.

I berättelserna om att rätta till misstag i livet utgör komvuxstudier och yrkesutbildningar i Arbetsförmedlingens regi viktiga element. Vuxenutbildningarna kan förvisso upplevas som kravfyllda och svårhanterliga miljöer, i synnerhet bland dem med ett förflutet som misslyckade skolelever. Samtidigt verkar upplevelsen av problem i det traditionella utbildningssystemet också vara en förutsättning för ungdomarnas möjligheter att börja om sina arbetsliv i Arbetsförmedlingens regi. Att få tillträde till en utbildningsplats tycks, i motsats till betyg, bland annat kräva en särskild berättelse som i denna avhandling har definierats som *bekännelseberättelsens sanningspraktik*. Vad denna sanningspraktik åskådliggör är ett sätt att göra upp med det förflutna, att tala om de egna misstagen och att vara redo att återta kontrollen över det egna livet. I avhandlingen är bekännelseberättelsen således ett sätt att beskriva hur dörren till nya möjligheter öppnas för de som kanske inte har annat än sin ånger att förhandla med, men som också är ärliga med att vilja skapa en bättre framtid för sig själva.

Bekännelseberättelsen bidrar till att skapa bilden av ett elevunderlag som sammanfaller med det politiska talet om en "lämplig arbetskraft" i restaurangbranschen. I berättelserna återkommer nämligen berättelser om kronisk otillräcklighet, men också generellt sett besvärliga relationer till traditionella studier. Men i ungdomarnas berättelser om valet att genomgå en restaurangutbildning betonas framför allt ett viktigt intagningskrav: sökande måste vara genuint intresserad av restaurangarbetet. Därigenom skapas också en sanning om restaurangarbetaren som kan mobiliseras och som inte verkar påverkas av misstagen som har begåtts tidigare. I berättelserna realiseras sanningen genom *legitimitetens sanningspraktik*. Den åskådliggörs av ungdomarnas möjlighet att lyfta fram ett intresse för mat-

lagning som i flera fall knyts till matminnen hämtade från barndomen, från det sociala umgänget och från vardagssysslor i hemmet. Ungdomarna kan därmed börja skapa en alternativ berättelse om sig själva, där det förflutna blir en byggsten i skapandet av framtiden. Därigenom tycks det uppstå en större distans till de sanningspraktiker som synliggör den kroniska otillräckligheten, vilket också ger signaler om hur drömmarna om framtiden blir tydligare. Tydligheten beror inte på att misstagen i livet egentligen har rättats till, utan på att det ges möjlighet att bygga upp ett nytt framtidsperspektiv med hjälp av ett väckt intresse för matlagning.

De små berättelserna om framtiden: i förebildernas fotspår

I framtidsperspektivet som ungdomarna bygger upp med intresset för matlagning är föreställningarna om restaurangarbetet tämligen specifika. Berättelserna om restaurangarbetaren är därför inte ett uttryck för ungdomarnas fria fantasier. Snarare är berättelserna formade av mediekonsumtionen under arbetslösheten, där det har uppstått en fascination för tevesända matlagningsprogram samt för vissa tevekockar. Ungdomarna har på så sätt präglats av en medierepresentation av restaurangarbetaren och har fångats av dennes förmåga att öppna upp dörren till en värld av nya möjligheter. I berättelserna om dessa möjligheter centreras innehållet kring matlagningsprogrammets lustfyllda delar, vilket binder samman ungdomarnas väckta intresse för yrket med föreställningar om arbetsglädje och passion.

På grund av tevekockens dragningskraft antyds att ungdomarna genomgår ytterligare en yrkesutbildning, i det att tevekocken samtidigt blir en källa till kunskap. När de studerar tevekocken verkar uppmärksamheten emellertid inte vara riktad mot vad tevekocken arbetar med, utan mot hur tevekocken framställs. Således är det med sin personlighet som tevekocken väcker arbetslust, något som ungdomarna verkar uppfatta som en möjlighet att förändras till någonting bättre. Har frihet saknats i livet erbjuder restaurangarbetet möjligheten till ett arbetsliv karaktäriserat av kreativitet; har livet blivit innehållslöst erbjuder restaurangarbetet möjligheten till ett arbetsliv karaktäriserat av respektabilitet; har livet upplevts betydelselöst erbjuder restaurangarbetet möjligheten till ett arbetsliv karaktäriserat av prestige. Tevekockens representation av restaurangarbetaren tycks därför passera genom ungdomarnas berättelser på ett sätt som utmynnar i en sanning om

självförverkligandeidealet. De förutsättningar denna sanning fordrar finns i restaurangköket, synliggjorda genom *framgångens sanningspraktiker* som betonar att den som kämpar, som tror på sig själv och som är hängiven restaurangarbetets villkor kommer att belönas för all sin möda.

Är det då framgångens sanningspraktiker som blir det talande ögonblicket i ungdomarnas väg mot att bli restaurangarbetare? Frågan ställs eftersom ett yrkesval som omfattas av ett självförverkligande innehåll också kan hävdas vara målet för ungdomarnas orientering mot framtiden. Genom sanningspraktiken skapas en restaurangarbetare som tror på framtiden och som förstår hur arbetslivet i restaurangbranschen ska förvaltas. Därigenom ger berättelserna intryck av att till slut nå fram till en position där ungdomarna själva blir representationer av restaurangarbetaren och därmed också representationer av den sänkta momssatsens framgång.

Mellan restaurangutbildningen och framtiden väntar emellertid ytterligare en verklighet som ungdomarna först måste klara av – nämligen restaurangpraktiken. Erfarenheter av att vara restaurangpraktikanter skapar emellertid ett potentiellt spänningsfält i relation till ungdomarnas idealbild av restaurangarbetaren. Spänningen kommer ur restaurangpraktikantens utsatthet som inbegriper skällsord och handgripligheter. På ett övergripande plan riskerar naturligtvis erfarenheter av vad som ibland benämns som en särskild branschkultur att negativt påverka ungdomarnas föreställningar om sig själva som restaurangarbetare. Samtidigt har det också påpekats att erfarenheterna inte delas av alla, utan bara bland de som i yrkesutbildningarnas regi har varit i kontakt med restaurangköket som praktikanter. Således finns det i avhandlingen inga belägg för att dra några slutsatser kring huruvida den synliggjorda branschkulturen är en verklighet som alla kommer att erfara under första besöket i det "riktiga" restaurangköket. Även om så vore fallet är det förmodligen fortfarande möjligt för ungdomarna att bli de restaurangarbetare de vill bli. Vad praktikerfarenheterna emellertid antyder är att restaurangpraktikanten, i skenet av obehagliga erfarenheter i restaurangköket, börjar reflektera över valmöjligheterna. Konsekvensen av att åter bli en avhoppare, nu på grund av mötet med en omtalad branschkultur, innebär också en risk att falla djupare ner i arbetslösheten. Det är en risk som inte endast bärs upp av den kroniska otillräcklighetens sanningspraktiker, utan också av oron över att bli äldre och att alternativen börjar sina. På så sätt tycks det uppstå ett andra talande ögonblick, vilket samtidigt synliggör ett arbetsideal som redan har diskuterats. Det är ett arbetsideal som åter påminns om att drömmarna fortfarande finns på horisonten, men som också verkar hålla fast vid övertygelsen om att framtiden borde

se ljusare ut för de som arbetar än de som väljer att vara arbetslösa och bidragsberoende.

Avhandlingens kunskapsbidrag

I likhet med Standings (2014) resonemang om arbetsprocessen har jag undersökt ett arbetsmarknadsfenomen med utgångspunkt i relationen mellan arbete och arbetare. Därigenom kan avhandlingen framhållas som ett bidrag till diskussionen om sambandet mellan ojämlikhet i arbetslivet och tillväxten av lågkvalificerade arbetstillfällen inom tjänstesektorn (se t.ex. Ioakimoglou & Soumeli, 2002; Bryson et al, 2004). Som ett sådant bidrag kan livsberättelserna som har undersökts också användas för att analysera eventuella samband med resonemangen om prekariatet (Standing, 2011b) och de arbetande fattiga (Wacquant, 2009; Larsson & Halleröd, 2011; Fields, 2012). Även här finns en utgångspunkt skapad av arbetslivserfarenheter som är karaktäriserade av brist på kontroll och av svårigheter att planera livet. Emellertid visar resultatet att ojämlikheten och det permanenta utanförskap som har byggts in i föreställningarna om prekariatet och de arbetande fattiga inte behöver upplevas lika starkt bland de som berörs. Maktlösheten nyanseras av övertygelsen om att alla har en möjlighet att påverka livet, vilket försvagar föreställningar om klasstillhörigheten i prekariatet och om den bestående marginaliseringen inom gruppen arbetande fattiga. Visserligen kan egenmakten, som ungdomarna upplever sig ha, också granskas kritiskt utifrån de faktiska framgångarna i arbetslivet. Utifrån det perspektivet kan omfattningen av egenmakt förmodligen tolkas som blygsam. Emellertid visas att frånvaron av framgångar inte nödvändigtvis inverkar negativt på övertygelsen om att livet kan förändras. Konsekvenser av motgångar verkar också kunna dämpas av att tron på framtiden upprätthålls, något som i praktiken antyder att negativa erfarenheter i arbetslivet också kan upplevas som övergående bekymmer.

I avhandlingen är motgångar och framgångar nära knutna till omständigheter kring yrkesvalet, något som har synliggjorts med hjälp av två huvudsakliga händelseförlopp. I ett av händelseförloppen framträder ett arbetslivsmönster som kan beskrivas som påverkat av en undanträngningseffekt (se Ponds et al, 2016; Léné, 2011; Pollman-Schult, 2005; Åberg, 2002). Ungdomarna förefaller vara vana att stå inför valet att antingen acceptera okvalificerade arbetssysslor eller att vara arbetslösa. Således stödjer resultatet Wilkinsons (2000) resonemang om negativa yrkesval. Talande för det negativa yrkesvalet är ungdomarnas upplevelser av att sakna frihet att välja arbete, där utgångspunkten är övertygelsen om att låg ut-

bildning skapar få försörjningsmöjligheter på en utbildningsinriktad arbetsmarknad (se Gavanas, 2010). Emellertid visar det andra händelseförloppet att även villkoren för yrkesvalet kan nyanseras. Upplevelser av negativa yrkesval behöver inte vara bestående bland svagare arbetsmarknadsgrupper, utan kan också upplevas positivt (se Wilkinson, 2000). Upprinnelsen är en formell handlingsplan som innebär att ungdomarna erbjuds möjligheten att genomgå en yrkesutbildning, något som ger intryck av att det är det fria valet som ramar in händelseförloppet. Alltså kan yrkesvalet, med anledning av erbjudandet, placeras i en frihetskontext, vilket i praktiken betyder att den tillfrågade ges möjlighet att förvalta sin egen framtid.

För att vara kvalificerad för en utbildningsplats på de restaurangutbildningar som ungdomarna genomgår förväntas det finnas ett uttalat intresse för att arbeta i restaurangbranschen. Då detta intresse mobiliseras sker det utan referenser till restaurangbranschens sociala aspekter (se Whyte, 1948; Mars et al, 1979) eller omständigheter kring den egna sociala kompetensen (se HRF, 2002). I stället blir intresset mobiliserat genom en kombination av livserfarenheter och socialiseringsprocesser (se Blau et al, 1956; Musgrave, 1967, Watson, 1987), där referenspunkterna i mobiliseringen är konstruerade av matminnen. Således lägger intresset grunden för en förvandling som kan liknas vid det Willis (1977) kallar för *learning to labour*, något som här blir ett uttryck för hur ungdomarna lär sig att prata om varför man vill arbeta i restaurangbranschen. I avhandlingen åskådliggör Willis beskrivning således ett yrke som ungdomarna ges möjlighet att bygga upp en egen relation till och där intresset för matlagning blir centralt för att kunna göra ett första anspråk på yrkeslegitimitet. Därmed blir intresset för matlagning medverkande till att illustrera hur det positiva yrkesvalet närmast övergår till att bli ett rationellt yrkesval, något som verkar tona ned betydelsen av de känslomässiga motiv som Ingelhart (1997) menar är en del av samtidens postmateriella värderingar. Följaktligen skapas också vissa frågetecken kring Ingelharts resonemang om yrkesvalets allt svagare anknytning till den sociala miljön. Närmast pekar resultatet på att yrkesvalet, på grund av intresset, snarare påminner om en ödesliknande konstruktion av sambandet mellan vilka restaurangeleverna har varit och vilka de vill bli i framtiden.

Bland ungdomarna är vikten av att arbeta och av att vara självförsörjande central. Således knyter resultatet an till tidigare studier som beskriver arbetslösheten som avvikande och ställd i konflikt mot föreställningen om ett självförsörjande arbetsideal (se Harrysson & Pettersson, 2004; Dahlstedt, 2013; Hobbins, 2016). Genom berättelserna synliggörs konflikten som en återkommande spänning mellan upplevelser av att vara avvikande och föreställningar om normalitet. Det

är en spänning som också ligger till grund för berättelser om sökandet efter det normala livet, där det etablerade arbetslivet har en central position. Det är mot bakgrund av dessa berättelser som Walters (1996) resonemang om human-kapitalism blir relevant i avhandlingen. Genom berättelserna om sökandet efter normalitet har bilder skapats av livsprojekten, där förvaltningen av möjligheter är ständigt pågående och där det slås vakt om friheten att bestämma över det egna livet. I avhandlingen blir emellertid humankapitalism också ett sätt att åskådliggöra ungdomarnas svårigheter att förändra sina liv. I ett samhälle där den enskilde görs ansvarig verkar möjligheterna lättare bli en avspeglning av de resurser den enskilde har att förhandla med. Därmed verkar sökandet sällan leda till något nytt, eftersom ungdomarna ger intryck av att vara låsta vid att förhandla med de delar av arbetsmarknaden där resurserna man kan mobilisera har ett värde. Där möter man visserligen arbetsgivare som ofta verkar uppskatta andra kvaliteter än utbildning, men också arbetsvillkor som sällan ger möjlighet att planera längre än fram till nästa arbetslöshetsperiod.

Med utgångspunkt i politiska maktstudier av bland annat Worth (2005), Caroleo och Pastore (2007) samt Fevre (2011) kan yrkesvalet som behandlas i avhandlingen ställas i relation till aktiverande arbetsmarknadsstrategier. Det är på grund av dessa strategier som den förda politiken kritiserats för att driva in svagare arbetsmarknadsgrupper mot arbetstillfällen karaktäriserade av låga löner och osäkra arbetsvillkor. Kritiken kan ställas i relation till studier om restaurangbranschen, där många arbetstillfällen likställs med låg status, låga krav på förkunskaper och osäkra anställningsvillkor (se t.ex. Lindberg, 1999; Baum, 2008; Bloisi & Hoel 2008; Robinson, 2008). I denna avhandling är emellertid varken upplevelsen av politisk indrivning eller bilden av en lågstatusbransch utmärkande. I stället visar resultatet att det är det fortsatta sökandet som får ungdomarna att navigera mot restaurangbranschen, och att yrkesvalet är rotat i bilder av en normal framtid. Samtidigt är det viktigt att tala om orsaken till diskrepansen mellan beskrivningen av en indrivning till en lågstatusbransch och ungdomarnas upplevelser av ett positivt yrkesval. Avhandlingens resultat visar att ungdomarnas föreställningar visserligen bottenar i ett arbetslivsmönster som periodvis innebär arbetslöshet. Under arbetslösheten har en betydande del av tiden fördrivits framför teveskärmen och intrycket är att ungdomarna därigenom har blivit inspirerade av tevekocken. Således pekar resultatet mot att ungdomarnas föreställningar om restaurangarbetet oftare har hämtats ur ett annat restaurangforum, där insynen kan sägas vara skapad av ambitionen att underhålla och att attrahera en tevepublik. Det är genom det senare forumet som en nyans framträder av restaurangarbetet, vilken erbjuder intresserade möjligheten att nå framgångar i arbetslivet som tidigare inte har upplevts möjliga. Vilken bild av restaurangbranschen som är den

korrekta är en diskussion som i denna avhandling faller utanför syftet. Här betonas i stället observationen av förutsättningarna då tevekocken har bidragit till att väcka upp ungdomarnas intresse för att bli restaurangarbetare. Därigenom visar resultatet att det framförallt finns utrymme för nyanserade föreställningar om restaurangbranschen och att nyanserna även är relevanta. Kanske är relevansen till och med av särskild vikt i en tid då lågutbildades möjligheter på arbetsmarknaden anses ha blivit allt färre, samtidigt som betydelsen av det ansvarsfulla sökandet efter ett etablerat arbetsliv anses ha blivit större.

Avslutande reflektion

Avslutningsvis bör en reflektion göras kring de praktikerfarenheter som några av ungdomarna berättar om. Anledningen är att erfarenheterna av skällsord och handgripligheter kan upplevas positionera avhandlingen som ytterligare en kritisk studie av restaurangbranschens arbetsvillkor. Således måste det åter påpekas att resultatet saknar stöd för att uttalat föra fram en sådan kritik. I avhandlingen kan erfarenheterna endast beskrivas som indikationer på att restaurangbranschen alltjämt bärs upp av traditionella strukturer och djupt rotade hierarkier (se Lindberg, 1999). Trots avsaknaden av ett empiriskt stöd är strukturer och hierarkier ändå medverkande till hur berättelser om restaurangarbetaren tar form. Förutom de praktiska erfarenheterna har ungdomarna, genom att följa vissa tevekockar mer än andra, egentligen redan tagit del av en hårdare branschkultur. Med utgångspunkt i berättelserna som har analyserats pekar resultatet mot att ungdomarna aldrig förlikar sig med någon annan än tevekocken, det vill säga den förebild som de själva vill efterlikna. Vad praktikerfarenheterna antyder är emellertid att restaurangpraktikanten snarare blir tilldelad positionen som upptas av dem som oftare är föremål för tevekockens ilska och förolämpningar. Med anledning av observationen kan praktikerfarenheterna kanske sträckas till att påminna om en form av exploatering (se Mulinari, 2007), i synnerhet om man beaktar att ungdomarnas ställda förhoppningar på restaurangarbetet generellt har tagit form under villkor då alternativen på arbetsmarknaden har upplevts vara färre. Emellertid skulle en vidare diskussion om den exploatering Mulinari behandlar få en mer spekulativ natur, eftersom det *riktiga* arbetslivet i restaurangbranschen är utom räckhåll i denna studie. Ur ungdomarnas perspektiv verkar praktikerfarenheterna däremot medverka till att kunna ställa yrkesvalet i ett nytt ljus. I detta ljus är restaurangbranschen kanske fortfarande intressant och förhoppningar på framtiden kanske fortfarande stora. Däremot verkar det också växa fram en insikt om att vägen framåt inte nödvändigtvis kommer att bli varken enklare eller kortare. Samtidigt är det en insikt som kanske är svår att undvika, då

drömmar väckta av en slags verklighet möter konstruktioner av traditionella strukturer och djupt rotade hierarkier i en annan slags verklighet.

11. English summary

A significant part of the labour market debate, both inside and outside of Sweden, is devoted to issues concerning problematic youth. Expressions like “the lost generation” is coined to address the very core of the matter. It captures the difficulties for low-skilled young people to gain a sustainable work life in an education-oriented society. A strategy to increase employment opportunities specifically suited for the latter group was introduced in Sweden on 1 January in 2012. The VAT for restaurant and catering services was lowered from 25% to 12%. The aim is to support an increase in demand for restaurant and catering services and, through that, increase the number of suitable employment opportunities for the less educated labour market groups.

However, there is a question that seems to be absent in the wider debate that has risen in the aftermath of the new VAT strategy for restaurants and the catering industry. *How do unqualified and unemployed youths become attracted to the idea of becoming restaurant workers?* In the field of occupational choice related studies, two strands of thought offer different perspectives on what could amount to a possible answer. Viewed as a process labelled as a negative occupational choice, it is claimed that the scope of choice among unqualified workers has become noticeably limited, with a decreasing supply of low-skilled employment opportunities. A counterweight is the process labelled as a positive occupational choice. Descriptions of the latter process are not uncommon in the literature field on service work, where research focuses on, among other things, work life issues within customer oriented service organisations. Service work studies indicate that motives for choosing to enter a presumed low-status service employment also can be influenced by the applicant's social skills. An important circumstance is the constant social interaction with customers, which, for example, is a central part of the restaurant business strategy. In this way, the social exchange perspective seems to portray an image of occupational choice that is closely linked to the increased meaning of so-called post-industrial values, which describes how work life has become an arena for self-realisation

Between the arguments promoting occupational choice among unqualified workers as being negative or positive, a void emerges that is investigated in this study. I have studied how young people themselves describe the path from unemployment to an ambition to work in the restaurant industry. Empirical data were collected from two main sources. Firstly, material was gathered through in-depth interviews with 17 young men and women who, a few years after the implementation of the new VAT strategy for restaurant services, participates in a vocational training program in restaurant work. In addition, material consisting of government policy documents published between the years 1981 and 2011 was collected. The inclusion of the documents had two aims: the first was to investigate a perspective that originates from political concerns caused by technological development that affects the labour market in the form of increased educational requirements for job seekers. The second aim was to investigate how the political problematisation of low education and unemployment creates a logic that ultimately led to the strategy to lower VAT for restaurant services.

I used a theoretical frame inspired by Michel Foucault to study the relation between the in-depth interviews and the government documents, which I have analysed as a game of truth. The truth game illustrates a Foucauldian power struggle that is taking place in society. It is a struggle between, on one side, the political ability to govern society and anchor important truths about the economy and, on the other side, citizens' who have ability to create resistance, motivated by their own interests and claims on the results the truth creates. The analysis takes place at an intersection where personal ambitions to improve problematic work lives meet political strategies that amount into an ambition to lead unqualified job seekers into suitable employment opportunities. At this intersection a space also emerges that becomes possible to relate to power and is observable through the interviewees' perception about who they have been, who they are now, and who they want to become. These perceptions are studied through themes about the labour market, experiences of unemployment, turning points, and the discovery of a new future in the restaurant industry.

Identifying truth practices

The study shows that there is a social order that emerges from the language in government policy documents. The order is framed by norms that together create a coherent view of the future. The common horizon is constructed upon ideal relations between citizens and education, work, empowerment, and self-realisation. In the political language, all these ideal relations are combined to illustrate a

general political truth about life: citizens have a personal responsibility to become financial resources, for themselves and for society.

How the essence of the political truth becomes relevant among the interviewees has been detected through the identification of truth practices. These truth practices also become essential to how the path to the restaurant industry takes form. On the one hand there is a presence of truth practices in stories about the labour market that I have identified as expressions of *chronic inadequacy* and *an entrepreneurial way of being*. Both truth practices seem to be connected and coordinated in a way that creates a particular work life ideal, characterised by a belief that the future is determined by success on the labour market. Thus, the feeling of inadequacy does not exist in conflict with the importance of being an entrepreneur. Out of the combination of both truth practices surfaces an ideal that is motivated by a belief that dreams are possible to fulfill, even for those who have no other choice than to compete for unqualified and insecure employment opportunities.

Experiences of being unemployed highlight a relation between the interviewees and the Swedish employment office. Against the backdrop of the relation, a truth practice has been identified as an *expression of a self-governing ideal*, which is realised through a resistance against formal strategies to rehabilitate the unemployed. However, to put up resistance comes with a price. The price has been observed through experiences of being viewed as insufficient in the public eye, which brings forward a truth practice that portrays *the deviant citizen*. How the deviant citizen appears among the interviewees is through stories about the conditions of being unemployed. In effect it means not being able to do what one believes others do, not being able to consume what one believes others consume, and not being able to personate the ideal ways of living one believes others personate.

Being admitted to a vocational training program for the unemployed promises to be a turning point in life among the interviewees. The process of admission to the program has been linked to a story that is reminiscent of a *confession*, something that in practice is constructed by a life story about failures and regrets on how opportunities have been managed. The purpose of making a confession has been discussed as an effect of who the publicly-funded training programs are intended for, where the main target group are those who have come to terms with the fact that they have too few resources to find employment on their own. However, to be admitted to a training program in restaurant work is, despite the self-confessed lack of resources among the interviewees, not without requirements. Both a formal and an informal requirement is to be genuinely interested in restaurant work. By becoming interested a resource becomes mobilised, which has been identified as an expression of *the legitimate occupational choice*. How legitimacy arises has

been illustrated through a life story that constructs a relation between the interviewees and restaurant work through cooking memories derived from childhood, from the social life, and from casual work in the domestic space. It becomes an episode along the path to the restaurant industry, where it becomes possible for the men and women to create an alternative story about themselves by using the past as a building block in the construction of a better future.

I have argued that the discovery of a possible future in professional cooking among the interviewees is framed by rather specific beliefs about working conditions as a chef. It has also been argued that these beliefs are not only an expression of fantasies. Rather, it has been shown that beliefs are shaped by an extensive media consumption during periods of unemployment, which consequently has become a source for fascination for cooking programs as well as for TV chefs. The inspiration of TV chefs seems to pass through to the interviewees in a way that leads to the identification of a truth practice expressing a *self-realising ideal*. It is an ideal that only comes to life in the professional restaurant kitchen, which emphasises that those who fight, those who believe in the future and accept the conditions in the restaurant industry will be rewarded for all their efforts as restaurant workers.

Findings

The findings indicate that the process of occupational choice among the interviewees is predominately positive. In other words, the image of restaurant work as a representation of low-skilled work is not supported in this study. Instead, a nuance of the image emerges that is characterised by possibilities to achieve success that have not previously been available. It is against the backdrop of the interviewees' problematic relations to the labour market that the nuance is argued to become relevant. Perhaps the relevance is even of a particular importance in a time when labour market opportunities are considered to be fewer for disadvantaged groups, while the importance of acting responsibly to create a sustainable work life is argued to be greater than ever.

However, there is also a story that indicates the presence of a possible obstacle on the path to becoming restaurant workers. The obstacle is constructed by experiences of being kitchen trainees, which highlights the existence of an infamous work culture consisting of traces of penalisation. From the perspective of those who share experiences of being trainees, aspects of the occupational choice process seem to take an alternative form. In this form, the restaurant industry may still be interesting, and hopes for the future may still be great. However, it appears that there is a growing insight that the path forward might not necessarily be simple

or straightforward. At the same time, it is an insight that can be difficult to avoid when dreams woken by one kind of reality meet constructions of traditional structures and deeply-rooted hierarchies in another kind of reality.

De medverkande ungdomarna

Här ges en kortare presentation av ungdomarna som har medverkat i avhandlingen. Det beskrivna återger ungdomarnas livssituation vid intervjutillfället.

Andreas är 22 år gammal. Han fullföljde gymnasieutbildningen men har inte ett fullständigt gymnasiebetyg. Den enda anställning han hittills har haft varade i tre månader, då han arbetade som telefonförsäljare. På grund av att företaget gick i konkurs blev Andreas åter arbetslös. När han reflekterar över erfarenheten beskrivs tiden på företaget som en mörk tid i Andreas liv. Om han skulle få erbjudande om att åter få anställning som telefonförsäljare skulle han utan tvekan hellre välja att vara arbetslös. Innan restaurangutbildningen tog vid var Andreas arbetslös i cirka tre månader.

Anna är 23 år gammal. Hon kom aldrig in på ett nationellt gymnasieprogram på grund av ofullständiga grundskolebetyg. Under en tid arbetade Anna utomlands, men på grund av kärleken flyttade hon tillbaka till Sverige. Sedan tillbakaflytten har hon arbetat bland annat som telefonförsäljare. På grund av dåliga arbetsvillkor valde hon att själv avsluta anställningen. Därefter har hon pendlat mellan arbetslöshet och tillfälliga anställningar. Innan restaurangutbildningen tog vid var Anna arbetslös i cirka tre månader.

Emil är 22 år gammal. Han avslutade aldrig gymnasiestudierna eftersom han valde att hoppa av under det andra läsåret. Efter avhoppet arbetade Emil under en tid som byggarbetare i Sverige och sedan som telefonförsäljare i utlandet. Emellertid lämnade han anställningen som telefonförsäljare på grund av att han upplevde sig själv som en bedragare. Sedan hemkomsten har Emil varit arbetslös. På frågan hur länge han var arbetslös innan restaurangutbildningen tog vid svarade Emil att han inte minns, men att det hade varat i "några månader". Vid ett annat tillfälle talar han om en arbetslöshet som har varat i tre år.

Erik är 24 år gammal. Han påbörjade gymnasieskolan men på grund av familje-problem avslutades inte studierna. Att han aldrig har återupptagit studierna beror enligt honom själv på att han har svårt för att läsa. Erik berättar att han alltid har föredragit att arbeta med händerna, något som har varit bidragande till hans lust

att arbeta inom ett hantverksmässigt yrke. Erik har ännu inte haft en konventionell anställning och hans förhoppning är att en yrkesutbildning i restaurangarbete ska ge honom möjlighet att äntligen bli etablerad på arbetsmarknaden.

Eva är 24 år gammal. Hon fullföljde gymnasieutbildningen och har ett fullständigt gymnasiebetyg. Emellertid beskriver hon sig själv som att ha varit skoltrött, vilket bidrog till att betygen blev låga. Efter gymnasiestudierna var Eva arbetslös i nio månader. Därefter har hon pendlat mellan tillfälliga anställningar och arbetslöshet. Innan restaurangutbildning tog vid var Eva arbetslös i cirka fyra månader.

Jenny är 22 år gammal. På grund av ett funktionshinder genomgick hon under gymnasiet en fyra år lång hotell- och restaurangutbildning. Emellertid hade Jenny svårt att hitta ett passande arbete på grund av stresskänslighet. Därför valde hon att i stället arbeta som städare. Att hon nu åter genomgår en utbildning i restaurangarbete beror på att hon fortfarande är intresserad av matlagning, men att hon samtidigt upplever att yrkeskunskaperna behöver förnyas. Hennes mål är att arbeta i ett förskolekök.

Joakim är 23 år gammal. Han fullföljde gymnasiestudierna men har inte ett fullständigt gymnasiebetyg. Själv ser han tillbaka på tiden i skolan som en period i livet då han bara ville umgås med vänner och ha kul. Joakim berättar att han mot slutet av gymnasiestudierna sällan var i skolan. Efter gymnasiestudierna har han endast haft tillfälliga anställningar inom olika yrkesområden. Innan restaurangutbildningen tog vid var Joakim arbetslös i cirka tre månader.

Karin är 21 år gammal. Hon fullföljde gymnasiestudierna och har ett fullständigt gymnasiebetyg. Emellertid anser Karin att betyget saknar värde på arbetsmarknaden, vilket hon motiverar med att kalla gymnasieprogrammet för en "flumlinje". Karin hade dessutom planer på att börja läsa på högskolan men insåg att det inte var möjligt eftersom gymnasieutbildningen inte gav högskolebehörighet. Orsaken till att Karin aldrig bytte till en inriktning som hade gett högskolebehörighet var att hon själv inte tyckte att det var värt mödan. Hon ville i stället börja arbeta och tjäna egna pengar. Innan restaurangutbildningen tog vid var Karin arbetslös i cirka åtta månader.

Linda är 23 år gammal. Hon valde att avsluta gymnasiestudierna redan efter sex månader. Hon berättar att hon fick fel råd av SYO-konsulenten på grundskolan och hamnade på ett gymnasieprogram där hon aldrig trivdes. Direkt efter avhoppet fick Linda i stället en praktikplats och sedan fick hon anställning som trädgårdsskötare. Därefter arbetade hon en tid inom bland annat hemtjänsten och som serveringspersonal på en restaurang. När Linda till slut blev arbetslös fick hon

problem med att hitta en ny anställning, något som hon anser beror på att arbetsgivare efterfrågar gymnasiekompetens. Innan restaurangutbildningen tog vid var Linda arbetslös i cirka tre månader.

Marco är 20 år gammal. Han fullföljde gymnasiestudierna och har ett fullständigt gymnasiebetyg. Direkt efter gymnasiestudierna började Marco dessutom studera på en fristående högskolekurs. Efter en kort tid valde han emellertid att hoppa av studierna på grund av att han har lässvårigheter. Anledningen till avhoppet var att han aldrig fick ett stöd som behövdes för att klara av läsningen som studierna krävde. Efter avhoppet har Marco haft en timanställning som hjälpreda på ett byggföretag. Innan restaurangutbildningen tog vid var Marco arbetslös i cirka två månader.

Mia är 22 år gammal. Hon studerade på gymnasiet hotell- och restaurangprogram men lyckades inte hitta arbete i restaurangbranschen efter gymnasiestudierna. I stället fick hon ett vikariat i en livsmedelsbutik där hon arbetade i ett och ett halvt år. Efter att vikariatet avslutades fick hon fortsatt anställning, men då som extrapersonal. Förutom sporadiska inlägg har Mia varit arbetslös. Hon hoppas att en förnyad yrkesutbildning i restaurangarbete ska hjälpa henne att bli mer attraktiv för arbetsgivare i restaurangbranschen.

Mirjam är 22 år gammal. Hon flyttade tillsammans med sin mamma till Sverige från ett grannland några år tidigare. Hon saknar gymnasieutbildning och hennes arbetslivserfarenhet i Sverige har inhämtats från praktikarbeten. Mirjam vill inte studera för att få gymnasiekompetens eftersom hon tycker att tre år är för lång tid. Hon hoppas att en yrkesutbildning i restaurangarbete kommer att innebära att hon snabbare kan hitta en anställning på den konventionella arbetsmarknaden.

Ramos är 21 år gammal. Han saknar fullständiga gymnasiebetyg på grund av att han hoppade av gymnasieskolan under andra läsåret. Han berättar att han var skoltrött redan under grundskolan, vilket kulminerade under gymnasietiden. Till slut orkade han inte längre vara i skolan, utan fördrev tiden med att umgås med vänner och spela dataspel. Hans arbetslivserfarenheter består av praktikarbete och två tillfälliga anställningar. Därutöver har han huvudsakligen varit inskriven på Arbetsförmedlingen som arbetslös. Innan restaurangutbildningen tog vid var Ramos arbetslös i cirka två månader.

Sara är 21 år gammal. Som vuxen flyttade hon till Sverige från ett europeiskt land. Hon har haft svårt att hitta arbete på grund av att hon ännu inte kan svenska, samtidigt som hon beskriver sina engelskkunskaper som bristfälliga. Om hennes situation inte förändras med hjälp av utbildningen planerar hon och hennes svenska sambo att flytta till Saras hemland.

Sandra är 22 år gammal. Hon fullföljde sin gymnasieutbildning och har ett fullständigt gymnasiebetyg. Ändå beskriver Sandra gymnasiestudierna som en "väldigt rörig" tid, vilket påverkade betygen negativt. Efter gymnasiestudierna var hon arbetslös i cirka ett år, vilket fick Sandra att i stället söka arbete utomlands. När hon kom tillbaka till Sverige fick hon anställning som diskare, vilket också ledde till att hon fick prova på att servera. Efter en tid fick Sandra emellertid personliga problem, vilket ledde till att hon blev arbetslös. Hon är nu åter redo att börja arbeta och ser restaurangbranschen som en lämplig ingång på grund av sin tidigare erfarenhet av restaurangarbete.

Thomas är 25 år gammal. På grund av ofullständiga betyg från grundskolan fick han ingen plats på ett nationellt gymnasieprogram. Efter att ha läst upp betygen fick Thomas till slut en plats men då på ett gymnasieprogram han egentligen inte ville söka. Han berättar att han efter ett tag började må dåligt och till slut togs beslutet att hoppa av gymnasieskolan. Thomas har aldrig haft en konventionell anställning, utan hans arbetserfarenhet har inhämtats från olika praktikarbeten. Thomas kan inte tänka sig att gå tillbaka till skolan för att avsluta gymnasiestudierna eftersom han har koncentrationssvårigheter. Han vill i stället arbeta med händerna. I och med att han har fått en plats på en yrkesutbildning i restaurangarbete har hans förhoppningar om framtiden blivit ljusare.

Ulrik är 21 år gammal. Inför gymnasievalet hade han tidigt bestämt sig för vilken inriktning han skulle välja. Emellertid hade Ulrik inte tillräckligt bra betyg och hamnade därför på ett yrkesprogram han själv inte såg någon framtid i. Hans sista konventionella anställning var ett sommarjobb som han fick efter att gymnasiestudierna avslutats. Därefter har Ulrik varit arbetslös. När Ulrik själv resonerar om orsakerna hänvisar han dels till sin låga utbildning, dels till problemet med att vara körkortslös. Orsaken till att Ulrik har valt att till slut genomgå en yrkesutbildning i restaurangarbete är att han gillar att experimentera med mat. När han nu ser tillbaka på gymnasievalet uttrycker han en ånger över att inte redan då valde hotell- och restaurangprogrammet.

Ungdomarna som medverkade i fokusgruppintervjuerna är i åldrarna 19 till 22 år. Varje grupp bestod av två kvinnor och två män. Av dessa genomgick två grupper tredje året på en högskoleförberedande gymnasieutbildning, två grupper genomgick tredje året på en yrkesförberedande gymnasieutbildning med inriktning mot restaurangarbete och två grupper genomgick en bredare arbetsmarknadsutbildning med inriktning mot servicearbete inom bland annat hotell och restaurang.³⁵

Litteratur

- Agamben, G. (1995). *Homo Sacer*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos
- Ahmed, A.M., Andersson, L. & Hammarstedt, M. (2012). Does Age Matter for Employability? A Field Experiment on Ageism in the Swedish Labour Market, *Applied Economics Letters*, 19, ss. 403-406
- Alevras, D. (2016). En del klarar det inte, *Granta 7: Service*, Stockholm: Bonnier
- Alliansen (2010). *Jobbmanifestet*. <http://www.alliansen.se/wp-content/uploads/2014/03/Alliansens-jobbmanifest-2010.pdf>
- Ambjörnsson, R. (1988). *Den skötsamma arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*, Stockholm: Carlssons
- Andersson, M. (2003). *Arbetslöshet och arbetsfrihet: moral, makt och motstånd*, Uppsala: Etnologiska avd. Uppsala universitet (Etnolore 28)
- Andersson Cederholm, E., Jacobsson, K., Leppänen, V., Säwe, F. & Åkerström, M. (2014). *Servicemötet gnissel och skav*. Malmö: Gleerups
- Andersson, J. & Tegsjö, B. (2003). *En rörlig arbetsmarknad: dynamiken bland jobb, individer och företag*. Statistiska centralbyrån
http://www.scb.se/Statistik/AM/AM9903/_dokument/En-rorlig-arbetsmarknad---dynamiken-bland-jobb-individer-och-foretag.pdf
- Arbetsförmedlingen (2015). *Arbetsmarknadsutbildningar*.
<https://www.arbetsformedlingen.se/For-arbetssokande/Yrke-och-framtid/Arbetsmarknadsutbildningar.html>
- Arbetsförmedlingen (2016). *Yrkesprognos: kockar i Sverige*.
<http://www.arbetsformedlingen.se/Om-oss/Statistik-prognoser/Prognoser/Yrkeskompassen-extern-sokning.html?url=1119789672%2FYrkeskompassen%2FYrkesprognos.aspx%3Fy%3D512%26s%3D5122%26b%3D&sv.url=12.172a79512211e45f0d800035>
- Arnell Gustavsson, U. (2003). Ungdomars inträde på arbetsmarknaden. I von Otter, C. (red.) *Ute och inne i svenskt arbetsliv: forskare analyserar och spekulerar om trender i framtidens arbete*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, ss. 113-134

- Autor, D.H. & Dorn, D. (2013). The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of the US Labor Market, *American Economic Review*, 103(5), ss. 1553-1597
- Bakkevig Dagsland, Å.H., Mykletun, R.J. & Einarsen, S. (2015). We're not Slaves – We are Actually the Future! A Follow-Up Study of Apprentices' Experiences in the Norwegian Hospitality Industry. *Journal of Vocational Education & Training*, 67(4), ss. 460-481
- Bann, C.L. (2009). An Innovative View of the Entrepreneur Through Exploration of the "Lived Experience" of the Entrepreneur in Startup of the Business. *Journal of Business & Economic Studies*, 15(2), s 62-82
- Baum, T. (2008). Implications of Hospitality and Tourism Labour Markets for Talent Management Strategies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 20(7), ss. 720-729
- Bauman, Z. (1998). *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos
- Beck, U. (1992). *Risk Society: towards a New Modernity*. London: Sage Publications
- Beck, U (1998). *Vad innebär globaliseringen?: missuppfattningar och möjliga svar*, Göteborg: Daidalos
- Becker, H.S. (1998). *Tricks of the Trade: How to Think About Your Research While You're Doing it*. Chicago: University of Chicago Press
- Berglund, G. (2011). Anställningsbarhet: ett tecken i tiden. I Berglund, G. & Fejes, A. (red.) *Anställningsbarhet: perspektiv från utbildning och arbetsliv*. Lund: Studentlitteratur, ss. 27-38
- Binkley, S. (2015). *Happiness as Enterprise: An Essay on Neoliberal Life*. New York: Suny Press
- Bittner, M.J., Booms, B.H. & Mohr, L.A. (1994). Critical Service Encounters: The Employee Viewpoint. *Journal of Marketing*, 58, ss. 95-106
- Björklund, A. & Palme, M (2000). The Evolution of Income Inequality During the Rise of the Swedish Welfare State 1951 to 1973. *Nordic Journal of Political Economy*, 26, ss.115-128
- Blau, P.M., Gustad, J.W., Jessor, R., Parnes, H.S. & Wilock, R.C. (1956). Occupational Choice: A Conceptual Framework. *Industrial Labour Review*, 9(4), ss. 531-543
- Bloisi, W. & Hoel, H. (2008). Abusive Work Practices and Bullying Among Chefs: A Review of the Literature. *International Journal of Hospitality Management*, 27, ss. 649-656
- Boland, T. Seeking a role: disciplining jobseekers as actors in the labour market. *Work, Employment and Society*, 32(2), ss. 234-251

- Bourdain, A. (2001). *Kitchen Confidential: Adventures in the Culinary Underbelly*. New York: Bloomsbury
- Bratich, J., Packer, J. & McCarthy, C. (2003). *Governing the Present*. I Bratich, J., Packer, J. & McCarthy, C. (red.) *Foucault, Cultural Studies and Governmentality*. New York: Suny Press, ss. 3-21
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, ss. 77-101
- Bryson, J.R., Daniels, P.W. & Warf, B. (2004). *Service Worlds: People, Organisations, Technologies*. London: Routledge
- Bröckling, U. (2007). On Creativity: A Brainstorming Session. I Masschelein, J., Simons, B., Bröckling, U. & Pongratz, L. (red.) *The Learning Society from the Perspective of Governmentality*. Oxford: Blackwell, ss. 99-108
- Burrow, R. & Yakinthou, Y. (2015). 'Yes Chef': life at the vanguard of culinary excellence. *Work, employment and society*, 29(4), ss. 673-681
- Carlsson, K. (2013). *Den tillfälliga husmodern: hemvårdarinnekåren i Sverige 1940–1960*. Lund: Nordic Academic Press
- Caroleo, F.E. & Pastore, F. (2007). A Note on Youth Unemployment in the EU. *Annals of the University of Petrosani, Economics*, 7, ss. 37-52
- Caswell, D., Marston, G. & Elm Larsen, J. (2010). Unemployed Citizens 'at risk' Clients? Classification systems and employment services in Denmark and Australia. *Critical Social Policy*, 30(3), ss 384-404
- Cederborg, A.-C. (2005). *Att intervjua barn: vägledning för socialsekreterare*, Stockholm: Allmänna Barnhuset
- Dahlstedt, M. (2013). The Politics of Labour Market Activation: Employability, Exclusion and Active Citizenship. *Revija za Sociologiju*, 43(1), ss. 5-29
- Dean, M. (1995). Governing the Unemployed Self in an Active Society. *Economy and Society*, 24(4), ss. 559-583
- Dean, M. (2014). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. 2. uppl., London: Sage Publications
- de Graaf-Zijl, M., van den Berg, G.J. & Heyma, A. (2011). Stepping stones for the unemployed: the effect of temporary jobs on the duration until (regular) work. *Journal of Population Economics*, 24, ss. 107-139
- Diskrimineringsombudsmannen (2010). *Upplevelser av diskriminering: rapport*. <http://www.do.se/om-diskriminering/publikationer/upplevelser-av-diskriminering/>
- Drost, A. (2002). The Dynamics of Occupational Choice: Theory and Evidence. *Labour*, 16(2), ss. 201-233

- Ehrenreich, B. (2009). *Smile or Die: How Positive Thinking Fooled America and the World*. London: Granta
- Etzioni, A. (1986). *The Fast-Food Factories: McJobs are Bad for Kids*.
<http://www.gwu.edu/~ccps/etzioni/B170.html>
- Europeiska kommissionen (2012). *Innovation Union: turning ideas into jobs, green growth and social progress*. http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm
- Falkenhall, B., Månsson, J. & Tano, S. (2016). Rätt lagat? Effekter av sänkt moms på restaurang- och cateringtjänster i Sverige. *Nationalekonomisk debatt*, 8(44), ss. 40-50
- Fejes, A. (2010). Discourses on Employability: Constituting the Responsible Citizen. *Studies in Continuing Education*, 32(2), ss. 89-102
- Fevre, R. (2011). Still on the Scrapheap? The meaning and Characteristics of Unemployment in Prosperous Welfare States. *Work, Employment and Society*, 25, ss. 1-10
- Fields, G.S. (2012). *Working Hard, Working Poor: A Global Journey*. New York: Oxford University Press
- Folkhälsogruppen (1992). *Arbetslöshet som folkhälsoproblem*. Stockholm: Allmänna Förlaget
- Foucault, M. (1986). *The Care of the Self*. New York: Vintage Books
- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality, Vol. 2: The Use of Pleasure*, New York: Vintage Books
- Foucault, M. (1991). Governmentality. I Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (red.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, ss. 87-104
- Foucault, M. (1997). *Ethics: Subjectivity and Truth*. New York: The New Press
- Foucault, M. (2000). *Power*. New York: The New Press
- Foucault, M. (2001). *The Fearless Speech*. Los Angeles: Semiotext(e)
- Foucault, M. (2008a). *Diskursernas kamp*. Stockholm: Brutus Östling
- Foucault, M. (2008b). "Samhället måste försvaras". Stockholm: Tankekraft Förlag
- Foucault, M. (2009). *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag
- Frase, P. (2013). The Precariat: A Class or Condition. *New Labour Forum*, 22(2), ss. 11-14
- Furåker, B. (2000). Arbetsmarknaden. I Hansen, L.H. & Orban, P. (red.) *Arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur, ss. 61-88
- Furåker, B. & Blomsterberg, M. (2003). Attitudes Towards the Unemployed: An Analysis of Swedish Survey Data. *International Journal of Social Welfare*, 12, ss. 193-203

- Gabriel, Y. (1988). *Working Lives in Catering*. London: Routledge
- Gavanas, A. (2010). *Who cleans the welfare state? Migration, informalization, social exclusion and domestic services in Stockholm*. Stockholm: Institution of Future Studies, Stockholm University
- Gellerfelt, M. & Haglundh, G. (1997). *Restaurangliv*. Stockholm: SellinGillberg, G. (2010). *Individualiseringens villkor: unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande* (Skrifter från Institutionen för arbetsvetenskap, 7). Diss. Göteborg: Göteborgs universitet
- Goos, M., Manning, A. & Salomons, A. (2009). Job Polarization in Europe. *The American Economic Review*, 99(2), ss. 58-63
- Gray, A. (2004). *Unsocial Europe: Social Protection or Flexploitation*. London: Pluto Press
- Guest, G., Bunce, A. & Johnson, L. (2006). How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, 18(1), ss. 59-82
- Gullberg, A. & Börjeson, M. (1999). *I vuxenlivets väntrum*. Umeå: Boréa bokförlag
- Gunter, B. & McAleer, J. (1997). *Children and Television*. 2. uppl., London: Routledge
- Guerrier, Y. & Adib, A. (2000). Working in Hospitality. I Lashley, C. & Morrison, A. (red.) *In Search of Hospitality: Theoretical Perspectives and Debates*, Oxford: Butterworth-Heinemann, ss. 255-275
- Habermas, T. (2007). How to tell a life: the development of the cultural concept of biography across the lifespan. *Journal of Cognition and Development*, 8 (1), ss. 1-31
- Hagström, T. (1988). *Arbetslösas beredskap inför arbetslivet: en kartläggning och analys av aktiva-passiva förhållningssätt och betydelsen av olika yttre livsförhållande*. Stockholm: Stockholms universitet i samarbete med Delegationen för arbetsmarknadspolitisk forskning, Arbetsmarknadsdepartementet
- Hammarström, A. (1996). Arbetslöshetens konsekvenser bland arbetslösa ungdomar. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1-2, ss. 61-80
- Hansen, L.H. (2003). Occupational Changes and Education. I Boje, T.P. & Furuåker, B. (red.) *Postindustrial Labour Markets: Profiles of North America and Scandinavia*. London: Routledge, ss. 147-168
- Hampson, J. & Junor, A. (2010). Putting the Process Back In: Rethinking Service Sector Skill. *Work, Employment and Society*, 24(3), ss. 526-545
- Harding, J. (2013). *Qualitative Data Analysis from Start to Finish*. London: Sage Publications
- Harrysson, L. & Pettersson, J. (2004). Revealing the Traits of Workfare: The Swedish Example. I Littlewood, P., Glorieux, I. & Jönsson, I. (red.) *The Future of Work in Europe*. Aldershot: Ashgate, ss. 83-102

- Hartline, M.D. & Ferrell, O.C. (1996). The Management of Customer-Contact Service Employees: An Empirical Investigation. *Journal of Marketing*, 60, ss. 52-70
- Heilbroner, R. (1996). *Visions of the Future: The Distant Past, Yesterday, Today, Tomorrow*, Oxford: Oxford University Press Inc
- Hirsch, D. (2014). Tydliga effekter efter momssänkningen. *Besöksliv*.
<http://www.besoksliv.se/artikel/%E2%80%9DTydliga-effekter-efter-momssaenkningen%E2%80%9D-45406>
- Hobbins, J. (2016). *Samhälle, individ och ansvar: en studie om synen på arbetslöshet* (Karlstad University Studies 2016 (12)). Diss. Karlstad: Karlstads universitet
- Hochschild, A. (2003). *The managed heart: commercialization of human feeling*, Berkeley: University of California Press
- Holm, A., Groes, N. & Honoré Olsen, T. (2001). Labour, Youth Unemployment and Opportunities in the Labour Market: The Myth of Lifelong Hysteresis, *Labour*, 15(4), ss. 531-554
- Holme, I.M. & Krohn Solvang, B. (1997). *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur
- Holstein, J.A. & Gubrium, J.F. (1995). *The Active Interview*. London, Sage Publications
- Holstein, J.A. & Gubrium, J.F. (2004). Active interviewing. I Silverman D. (red.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications, ss. 140-161
- Howarth, D. (2007). *Diskurs*. Stockholm: Liber
- HRF (2001). *Hotellhälsa och restaurangrisker*. Stockholm: Hotell och Restaurangfacket
- HRF (2014). *Om restaurangmomsen*. Stockholm: Hotell och Restaurangfacket
<http://www.hrf.net/om-restaurangmomsen>
- Hultkrantz, L. & Nordström, J. (1995). Efterfrågan på enkla tjänster. *Ekonomisk debatt*, 23(7), ss. 527-536
- Håkansson, K. (2001:1). *Språngbräda eller segmentering? En longitudinell studie av tidsbegränsat anställda* (Rapport. 2001:1). Stockholm: IFAU.
<http://www.ifau.se/sv/Press/Pressmeddelanden/Tidsbegransade-anstallningar--sprangbrada-till-fast-jobb/>
- Håkansson, P. (2011). *Ungdomsarbetslöshet: om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital* (Lund Studies in Economic History 55). Lund: Lund University
- Hörnqvist, M. (2008). Disciplinerande aktivering: den svenska arbetsmarknadens undervåning. I Tesfahuney, M. & Dahlstedt, M. (red.) *Den bästa av världar: betraktelser över en postpolitisk samtid*, Stockholm: Tankekraft Förlag, ss. 164-193
- Hörnqvist, M. (2012). *En annan Foucault: maktens problematik*. Stockholm: Carlssons Bokförlag

- Illeris, K. (2003). Adult education as experienced by the learners. *International Journal of Lifelong Education*, 22(1), ss. 13-23
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press
- Institutionen för service management och tjänstvetenskap (2016). *Om institutionen*. Lund: Lunds universitet. <http://www.ism.lu.se/om-institutionen>
- Ioakimoglou, E. & Soumeli, E. (2002). *Low-wage workers and the 'working poor'*. Dublin: Eurofund. <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/low-wage-workers-and-the-working-poor>
- Johansson, A. (2005). *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur
- Johansson, K. (2003). *Bli vuxen i arbetarstad: fem ungdomar berättar om skola, arbete och det egna livet (Linköping studies in arts and science 276)*. Diss. Linköping: Linköpings universitet
- Johansson, T. (2006). *Makeovermani: om Dr Phil, plastkirurgi och illusionen om det perfekta jaget*. Stockholm: Natur & Kultur
- Jordbruksdepartementet (2008). *Sverige – det nya matlandet*. Stockholm: Regeringskansliet. <http://www.jordbruksverket.se/download/18.7caa00cc126738ac4e880009334/Bilaga+10+SE+-+nya+matlandet>
- Jorgensen Bak, M. (2016). Precariat – What it Is and Isn't – Towards an Understanding of What it Does. *Critical Sociology*, 42(7-8), ss. 959-974
- Karlsson, G. (2013). Myllymäki talar ut om bråket med "Kastrull-Häxan". *Besöksliv*. <http://www.besoksliv.se/artikel/myllymaeki-talar-ut-om-braket-med-kastrull-haexan-31390>
- Kim, M. (1998). The Working Poor: Lousy Jobs or Lazy Workers. *Journal of Economic Issues*, 32(1), ss. 65-77
- Klein Hesselink, J., Houtman, I., Berg, R., van den Bossche, S. & van den Heuvel, F. (2004). *EU hotel and restaurant sector: work and employment conditions*. Luxemburg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Konjunkturinstitutet (2015). *Kort och långsiktiga effekter av sänkt restaurangmoms (Specialstudier 46)*. Stockholm: Konjunkturinstitutet. <http://www.konj.se/publikationer/special-studier/specialstudier/2015-12-02-sankt-resturang-moms-sysselsattningen-okar-mindre-i-sverige-an-i-branschen.html>
- Kumar, K. (1997). *From Post-Industrial to Post-Modern Society*, Oxford: Blackwell

- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Kylberg, L. (1998). Förord. I Andersson, H. & Bredbacka, C. (red.). *Den ljusnande framtiden är vår? Femton visioner om arbetslivet*, Stockholm: Ekerlids förlag, ss. 9-10
- Kåks, H. (2007). *Mellan erfarenhet och förväntan: betydelsen av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser* (Linköping Studies in Arts and Science 408). Diss. Linköping: Linköpings universitet
- Larsson, D. & Halleröd, B. (2011). Sweden: The Impact of Policy and Labour Market Transformation. I Fraser, N., Gutierrez, R. & Pena-Casas, R. (red.). *Working Poverty in Europe*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, ss. 112-132
- Lainpelto, J. & Lainpelto, K. (2012). *Den dolda kunskapen: en bok om serviceyrket inom hotell och restaurang*. Lund: Studentlitteratur
- le Grand, C & Szulkin, R. & Tählin, M. (2002). Har jobben blivit mer kvalificerade? Kvalifikationskravens förändring i Sverige under tre decennier. I Abrahamsson, K., Abrahamsson, L., Björkman, T., Ellström, P.E. & Johansson, J. (red.). *Utbildning, kompetens och arbete*. Lund: Studentlitteratur, ss. 159-208
- Léné, A. (2011). Occupational Downgrading and Bumping Down: The Combined Effects of Education and Experience. *Labour Economics*, 18, ss. 257-269
- Lernia (2017). *Utbildning inom restaurang och storköshåll: Visby*.
<https://www.lernia.se/utbildning/visby/restaurang-och-livsmedel/utbildning-inom-restaurang-och-storkoshall-43205/>
- Lessenich, S. (2012). Constructing the Socialized Self: Mobilization and Control in the "Active Society". I Bröckling, U., Krasman, S. & Lemke, T. (red.). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. London: Routledge, ss. 304-320
- Lindberg, P (1999). *Service till varje pris: om serveringspersonals arbete och hälsa*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet
- Lindblad, F. & Lindgren, C. (2009). *Välfärdslandets gåta: varför mår barnen inte lika bra som de har det?* Stockholm: Carlssons
- Lindholm, S. (1985). *Kunskap: från fragment till helhetssyn*. Stockholm: Liber
- Lindvall, J. (2006). *Ett land som alla andra: från full sysselsättning till massarbetslöshet*. Stockholm: Atlas
- Linde, C. (1993). *Life Stories: The Creation of Coherence*. Oxford: Oxford University Press
- Locke, R. & Kochan, T. (1995). Conclusion: The Transformation of Industrial Relations? A Cross National Review of the Evidence. I Locke, R., Kochan, T. & Piori,

- M. (red.). *Employment Relations in a Changing World Economy*. London: MIT Press, ss. 359-384
- Loveman, G.W. & Tilly, C. (1988). Good Jobs or Bad Jobs? Evaluating the American Job Creation Experience. *International Labour Review*, 127(5), ss. 593-611
- Lucas, M. (2004). *Employment Relations in the Hospitality and Tourism Industries*. London: Routledge
- Lundgren, U.P. (2002). Det osynliga samhället ställer nya krav. *Pedagogiska magasinet*, 2(2), ss. 8-13
- Lundh, C. (2010). *Spelets regler: institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2010*. Stockholm: SNS
- Lundin, J.A. (2014). *Predikande kvinnor och gråtande män: Frälsningsarmen i Sverige 1882–1921*. Malmö: Kira
- Lundqvist, H. (2006). Lågstatusjobb på högstatuskrogar. I Pipping Ekström, M. (red.). *Genus på krogen*. Örebro: Örebro universitet, ss. 35-83
- McAdams, D. P. & Manczak, E. (2015). Personality and the Life Story. I Mikulincer, M. & Shaver, P.R. (red.). *APA Handbook of Personality and Social Psychology: Vol. 4. Personality Processes and Individual Differences*. Washington: American Psychological Association, ss. 425-446
- McIntosh, S. (2002). The Changing Demand for Skills. *European Journal of Education*, 37(3), ss. 229-242
- Macleod, J. (1987). *Ain't no Makin' It: Leveled Aspirations in a Low-Income Neighborhood*. London: Tavistock
- Magnumsson, L. (1999). *Den tredje industriella revolutionen*. Stockholm: Prisma
- Mars, G., Bryant, D.T. & Mitchell, P. (1979). *Manpower problems in the hotel and catering industry*, London: Saxon House
- Melucci, A. (1991). *Nomader i nuet: sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos
- Miller, P. & Rose, N. (2013). *Governing the Present*. Cambridge: Polity
- Moreno-Galbis, E. & Sopraseuth, T. (2014). Job Polarization in Aging Economies. *Labour Economics*. 27(april), ss. 44-55
- Mulinari, P. (2007). *Maktens fantasier och servicearbetets praktik: arbetsvillkor inom hotell- och restaurangbranschen i Malmö* (Linköping studies in arts and science, 414). Diss. Linköping: Linköpings universitet
- Musgrave, P.W. (1967). Towards a Sociological Theory of Occupational Choice. *The Sociological Review*, 15(1), ss. 33-46

- Nickell, S. (2004). Poverty and Worklessness in Britain. *The Economic Journal*, 114, ss. 1-25
- Nielsen, K. & Kvale, S. (2000). Mästarlära som lärandeform av idag. I Nielsen, K. & Kvale, S. (red.). *Mästarlära: lärande som social praxis*. Lund: Studentlitteratur, ss. 27-46
- Nilsson, R. (2008). *Foucault: en introduktion*. Malmö: Égalité
- Nordquist, R. (2011). Förarbetenas rättskällestatus: ett historiskt perspektiv. *Juridisk publikation*, (1), ss. 141-147
- Nordström Skans, O. (2009). *Varför är den svenska ungdomsarbetslösheten så hög?* (Studier i finanspolitik 2009/6). Stockholm: Finanspolitiska rådet.
<http://www.finanspolitiskaradet.se/download/18.1166db0f120540fe0498000209110/090609+Nordström+Skans.pdf>
- OECD (2012). *Education at a Glance 2012: OECD Indicators*. Paris: OECD.
http://www.oecd.org/edu/EAG%202012_c-book_EN_200912.pdf
- OECD (2013). Youth inactivity. I *OECD Factbook 2013*. Paris: OECD 2013.
<http://www.oecd-ilibrary.org/sites/factbook-2013-en/10/01/04/index.html?contentType=&itemId=%2fcontent%2fchapter%2ffactbook-2013-75-en&mimeType=text%2fhtml&containerItemId=%2fcontent%2fserial%2f18147364&accessItemIds=>
- Ohlsson, L. (1976). *Svenskt industriarbete i en internationell ekonomi: en framtid mer byggd på kunskap och mindre på råvaror?* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier
- Olin Wright, E. (2015). Is the Precariat a Class? *Global Labour Journal*, 7(2), ss. 123-135
- Olsson, S.E. (1991). Inledning: Om social styrning. I Olsson, S.E. & Therborn, G. (red.). *Vision möter verklighet: om social styrning och faktisk samhällsutveckling*. Stockholm: Allmänna förlaget, ss. 11-28
- Oreland, C. (2012). Snabbväxande företag i Sverige: en jobbskapande sprintstafett. *Nation-alekonomi*, 8(40), ss. 23-34
- Pantzar, E. (2000). Knowledge and Wisdom in the Information Society. *Foresight*, 2(2), ss. 230-236
- Parment, A. (2009). *Generation Y: framtidens konsumenter och medarbetare gör entré*. Malmö: Liber
- Paulsen, R. (2010). *Arbetarsamhället: hur arbetet överlevde teknologin*. Malmö: Gleerup
- Paulsen, R. (2015). *Vi bara lyder: en berättelse om arbetsförmedlingen*. Stockholm: Atlas

- Piippola, S. (2010). Arbetslinjen: social trygghet eller risk? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 3(4), ss. 255-269
- Peterson McIntyre, M. (2014). Commodifying Passion. *Journal of Cultural Economy*, 7(1), ss. 79-94
- Pollman-Schult, M. (2005). Crowding-out of Unskilled Workers in the Business Cycle: Evidence from West Germany. *European Sociological Review*, 21(5), ss. 467-480
- Ponds, R., Marleta, G., van Woerkens, C. & Garretsen, H. (2016). Taxi drivers with a PhD: trickle down or crowding-out for lower educated workers in Dutch cities? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 9, ss. 405-422
- Popkewitz, T.S., Olsson, U. & Petersson, K. (2007). The Learning Society, the Unfinished Cosmopolitan, and Governing Education, Public Health and Crime Prevention at the Beginning of the Twenty-First Century. I Masschelein, J., Bröckling, U. & Pongratz, L. (red.) *The Learning Society from the Perspective of Governmentality* (Educational Philosophy and Theory: Special Issues, 2). Oxford: Blackwell, ss. 17-36
- Quellette, L. & Hay, J. (2008). *Better living through reality TV: television and post-welfare citizenship*. Oxford: Blackwell
- Qvarsell, R. (1986). Inledning. I Qvarsell, R., Olsson, B., Berggren, R., Sundin, B., Jonson, K., Wennström, E., Sörlin, S., Thörn, K. Eskilsson, L. & Eriksson, G. *I framtidens tjänst: ur folkhemmets idéhistoria*. Stockholm: Gidlund, ss. 9-20
- Rantakeisu, U. (2002). I arbetsmarknadens utkant: om långtidsarbetslösa ungdomars förhållningssätt till sin situation. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (4), ss. 288-307
- Reeves, J. & Packer, J. (2013). Police Media: The Governance of Territory, Speed, and Communication. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 10(14), ss. 359-384
- Regeringen (2012). *Regeringsförklaringen 18 september 2012*. Stockholm: Regeringskansliet. <http://www.regeringen.se/sb/d/3039>
- Regeringskansliet (2017). Lån till körkort ska utredas. <http://www.regeringen.se/artiklar/2017/02/lan-till-korkort-ska-utredas/>
- Robinson, R.N.S. (2008). Revisiting Hospitality's Marginal Worker Thesis: A Mono-Occupational Perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 27, ss. 403-413
- Rose, N. (1998). *Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rose, N. (1999). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. 2. uppl., London: Free Association Books

- Rose, N (2010). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press
- Sahlén, M. (2012). *Ungdomsarbetslöshet: när ska muren rivas?* Stockholm: Ekerlid
- SCB (2012). *Tecken på en svagare arbetsmarknad* (Arbetskraftsundersökningarna (AKU), september 2012). Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Arbetsmarknad/Arbetskraftsundersokningar/Arbetskraftsundersokningarna-AKU/23265/23272/Behallare-for-Press/Arbetskraftsundersokningarna-AKU-september-2012/
- SCB (2014). *Tidsbegränsade anställningar: en vanlig ingång till arbete*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån. http://www.scb.se/sv_/Hittastatistik/Statistik-efter-amne/Arbetsmarknad/Arbetskraftsundersokningar/Arbetskraftsundersokningarna-AKU/23265/23272/Behallare-for-Press/385694/
- Sears, C.A. & Godderis, R. (2011). Roar Like a Tiger on TV? Constructions of women and childbirth in reality TV, *Feminist Media Studies*, 11(2), ss. 181-195
- Seymour, D. (2000)., Emotional Labour: A Comparison Between Fast Food and Traditional Service Work. *International Journal of Hospitality Management*, 19(2), ss. 159-171
- Seymour, D. (2004). The Social Construction of Taste. I Sloan, D. (red.). *Culinary Taste: Consumer Behaviour in the International Restaurant Sector*, Oxford: Elsevier Butterworth Heinemann, ss. 1-22
- Schiller, B. (1994). Who are the Working Poor. *Public Interest*, (115), ss. 61-71
- Schoug, F. (2003). Inledning. I Idvall, M. & Schoug, F. (red.). *Kunskapssamhällets marknad*. Lund: Studentlitteratur, ss. 7-28
- SFS 1997:238. *Lag om arbetslöshetsförsäkring*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1997238-om-arbetsloshet_sfs-1997-238/
- Silverman, D. (2011). *Interpreting Qualitative Data*. 4. uppl., London: Sage
- Skeggs, B. (1997). *Att bli respektabel*. Göteborg: Daidalos
- Skolverket (2014). *Nästan alla grundskoleelever fortsätter till gymnasieskolan*. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/statistik-och-utvardering/nyhetsarkiv/nyheter-2014/nastan-alla-grundskoleelever-fortsatter-till-gymnasieskolan-1.223182>
- Skolverket (2016). *Kommunernas aktivitetsansvar för ungdomar*. Stockholm: Skolverket. <http://www.skolverket.se/regelverk/skollagen-och-andralagar/kommunernas-aktivitetsansvar-for-ungdomar-1.229260>

- Socialstyrelsen (2010). *Social rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen. <https://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/17957/2010-3-11.pdf>
- Standing, G. (2011a). Labour Market Policies, Poverty and Insecurity. *International Journal of Social Welfare*, 20, ss. 260-269
- Standing, G. (2011b). *Prekariatet: den nya samhällsklassen*. Göteborg: Daidalos
- Standing, G. (2014). Understanding the Precariat through Labour and Work. *Development and Change*, 45(5), ss. 963-980
- Starrin, B., Lundberg, B., Wall, H. & Angelov, B. (1985). *Arbetslöshet, övertidsarbete och intensitet i arbetet* (Forskningsrapport nr 1). Karlstad: Värmlands läns landsting
- Starrin, B., Kalander Blomkvist, M. & Jansson, S. (2003). Socialbidragstagande och statusbunden skamkänsla: en prövning av ekonomi-sociala band modellen. *Socialvetenskaplig tidskrift* (1), ss. 24-47
- Stenberg, L. (2015). *Working poor: om arbetande fattigdom och klass i Sverige*. Stockholm: Tankesmedjan Tiden
- Svenskt Näringsliv (2001). *Det nya näringslivet*. Stockholm: Svenskt Näringsliv. https://www.svensktnaringsliv.se/migration_catalog/det-nya-naringslivet_525612.html/BINARY/Der%20nya%20n%C3%A4ringslivet
- Svenskt Näringsliv (2014). *Visstidsjobben förenklar inträdet på arbetsmarknaden*. Stockholm: Svenskt Näringsliv. http://www.svensktnaringsliv.se/material/rapporter/visstidsjobben-forenklar-intradet-pa-arbetsmarknaden_610402.html
- Svensson, B. (1993). *Bortom all ära och redlighet: tattarnas spel med rättvisan* (Nordiska museets handlingar 114). Stockholm: Nordiska museet
- Svensson, P. (2015). *Storstugan eller När förorten kom till byn*. Stockholm: Bonnier
- Svingstedt, A. (2012). *Servicemötet praktik: på en tingsrätt, ett äldreboende och ett hotell*. Lund: Institutionen för service management, Lunds universitet
- Taylor, D. (2001). *Tell me a story: the life-shaping power of our stories*. St. Paul: Bog Walk Press
- Tesfahuney, M. & Dahlstedt, M. (2006). Tärningen är kastad: entreprenörism, kasinosamhället och postpolitikens moral. I Tesfahuney, M. & Dahlstedt, M. (red.). *Den bästa av världar: betraktelser över en postpolitisk tid*. Stockholm: Tankekraft, ss. 30-75
- Tester, K. (1997). *Sociologi och moral*. Lund: Studentlitteratur
- Thompson, P. (1990). *The Nature of Work*. Oxford: Macmillan
- Ulfsdotter Eriksson, Y. (2012). *Yrke*. Stockholm: Liber

- Urban, S. (2013). Restaurant Work Experience as Stepping Stone to the Rest of Labour Market: Entry to and Exit From the Restaurant Sector Among Young People of Immigrant Backgrounds in Sweden. *Nordic Journal of Migration Research*, 3(2), ss. 100-109
- Uzzell, O. (1961). Influencers of Occupational Choice. *Personnel and Guidance Journal*, 39(8), ss. 666-669
- Varca, P.E. (2004). Service Skills for Service Workers: Emotional Intelligence and Beyond. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19(7), ss. 97-104
- Vetenskapsrådet (2011). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
<https://publikationer.vr.se/produkt/god-forskningssed/>
- Visita (2012). *Sysselsättningen fortsätter att öka i restaurangbranschen*, Pressmedelände 2012-11-22. <http://news.cision.com/se/visita---svensk-besoksnaring/r/sysselsattningen-fortsatter-att-oka-i-restaurangbranschen,c9338219>
- Wacquant, L. (2009). *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham NC: Duke University Press
- Wahlgren, P. (2014). *De laglydiga: om skolans brottsförebyggande fostran* (Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 35). Diss. Stockholm: Stockholms universitet
- Walters, W. (1996). The Demise of Unemployment. *Politics and Society*, 25(3), ss. 197-219
- Walters, W. (2012). *Governmentality: Critical Encounters*. London: Routledge
- Watson, T. (1987). *Sociology, Work and Industry*. London: Routledge
- Whyte, W.F. (1948). *Human Relations in the Restaurant Industry*. New York: McGraw-Hill
- Wicks-Lim, J. (2012). The Working Poor: A Booming Demographic. *New Labor Forum*, 21(3), ss. 17-25
- Wilkinson, T.M. (2000). *Freedom, Efficiency and Equality*. London: Palgrave Macmillan
- Willis, P. (1981). *Learning to labor: how working class kids get working class jobs*. New York: Columbia University Press
- Wilson, W.J. (1987). *The Truly Disadvantaged: the inner city, the under-class and public policy*. Chicago: University of Chicago Press
- Wood, R.C. (1997). *Working in hotels and catering*. 2. uppl. London: International Thomson
- Worth, S. (2005). Beating the 'Churning' Trap in the Youth Labour Market. *Work, Employment and Society*, 19(2), ss. 403-414
- Wretman, T. (1987). *Mat och minnen*. Höganäs: Bra Böcker

Zhan, C. (2015). Money vs. Prestige: Cultural Attitudes and Occupational Choice. *Labour Economics*, 32, ss. 44-56

Åberg, R. (2002). Överutbildning: ett arbetsmarknadspolitiskt problem? I Abrahamsson, K., Abrahamsson, L., Björkman, T., Ellström, P.-E. & Johansson, J. (red.). *Utbildning, arbete och kompetens*. Lund: Studentlitteratur, ss. 41-62

Östling, E. (2013). Nedlåtande syn på restaurangjobb. *Corren*, 25 oktober.
<http://www.corren.se/asikter/debatt/nedlatande-syn-pa-restaurangjobb-6593525.aspx>

SOU-rapporter i kronologisk ordning

SOU 1981:17. Arbetsmarknadsdepartementet. Industrins datorisering: effekter på sysselsättning och arbetsmiljö

SOU 1981:96. Utbildningsdepartementet. En reformerad gymnasieskola

SOU 1984:20. Arbetsmarknadsdepartementet. Datorer och arbetslivets förändring

SOU 1985:30. Civildepartementet. Skola för delaktighet

SOU 1989:113. Utbildningsdepartementet. Ungdomars kompetens: vägar in i framtidens kunskapssamhälle

SOU 1993:43. Arbetsmarknadsdepartementet. Politik mot arbetslöshet

SOU 1993:52. Arbetsmarknadsdepartementet. Ersättning vid arbetslöshet

SOU 1995:7. Arbetsmarknadsdepartementet. Utredning av obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa

SOU 1996:177. Socialdepartementet. Egenmakt: att återerövra vardagen

SOU 1997:40 Inrikesdepartementet. Unga och arbete

SOU 2000:51. Arbetsmarknadsdepartementet. Individuellt kompetenssparande, IKS: en stimulans för det livslånga lärandet

SOU 2000:115. Näringsdepartementet. Aktuella trender inom kompetensutvecklingsområdet

SOU 2004:2. Finansdepartementet. Vem tjänar på att arbeta?

SOU 2004:17. Näringsdepartementet. Främjande för ökad tillväxt: turistutredningen 2004

SOU 2008:57. Finansdepartementet. Skattelättnader för hushållstjänster

SOU 2011:24. Finansdepartementet. Sänkt restaurang- och cateringmoms

SOU 2013:74. Utbildningsdepartementet. Unga som varken arbetar eller studerar

-
- ¹ Enligt Falkenhall et al. sker det i Sverige ingen specifik insamling av data rörande arbetade timmar. Således mäts utfallet av den sänkta momssatsen för restaurang- och cateringtjänster lämpligast med hjälp av företagens inrapporterade lönesummor. Denna variabel skapar dock en statistisk osäkerhet eftersom lönesumman inte klargör om det är den befintliga personalen som har ökat antalet arbetade timmar eller om det är antalet nyanställda som har ökat.
- ² Lainpelto & Lainpelto (2012) menar att momssänkningen för restaurang- och cateringtjänster också kan liknas vid satsningen på en skuggarbetsmarknad. Benämningen används som en synonym för arbetstillfällen som skapas med politiska strategier och som motiveras av övertygelsen att det inte längre finns en naturlig efterfrågan på lågutbildad arbetskraft.
- ³ I Wilsons (1987) studie om gängkriminalitet observeras att industriarbeten ofta blev ersatta av servicearbeten med låga utbildningskrav. Wilson noterade också att de som sökte sig till dessa alternativa arbetstillfällen inte alltid var utrustade med en nivå av social kompetens som kan anses vara nödvändig för servicearbete. Därigenom blev de arbetssökande, vars sociala kompetens kunde bedömas som lägre, möjliga att betrakta som svaga även på den del av arbetsmarknaden vars utbud domineras av lågkvalificerade servicearbeten.
- ⁴ Uttrycket "kundnära serviceorganisationer" har lånats från verksamhetsbeskrivningen för Institutionen för service management och tjänstvetenskap (2016). Institutionen är del av den samhällsvetenskapliga fakulteten på Lunds universitet.
- ⁵ Etzioni (1986) använder benämningen McJobs för att skildra fenomenet med framväxten av lågkvalificerade restaurangarbeten. Benämningen sammanhänger dels med den snabba tillväxten av snabbmatskedjor i den amerikanska restaurangsektorn, dels med den typ av arbetstillfällen dessa kedjor anses tillgängliga. Etzioni betraktar arbetena som särskilt riktade mot skoltrötta ungdomar, för vilka låga inträdeströsklar är en farlig lockelse som senare i livet kan skapa besvärliga inlärningseffekter.
- ⁶ Frase (2013) och Olin Wright (2016) ställer frågan om det är möjligt att skapa en samhällsklass baserad på exkluderande faktorer och upplevelser av så kallat elände. Enligt Frase förutsätter klassbegreppet att medlemmarna snarare har en tydlig position i det ekonomiska systemet, det vill säga i förhållande till produktion, distribution och samhället i stort. Enligt Jorgensen Bak (2016) kan prekariatet möjligen vara användbart för att synliggöra strukturer i den globala ekonomin, där betydelsen av identitet, villkor och processer skapar olika förutsättningar för aktörskapet.
- ⁷ Stenbergs (2015) svenska översättning av benämningen "*the working-poor*" är "arbetande fattigdom".
- ⁸ Schiller (1994) argumenterar att gruppen arbetande fattiga skulle kunna upplösas om politiska åtgärder skulle riktas mot att skapa utrymme för fler arbetade timmar.
- ⁹ Den utbildningskrävande arbetsmarknaden kan också beskrivas som ett led i utvecklingen av kunskapssamhället. Kumar (1997) beskriver visionen om kunskapssamhället som synnerligen starkt kopplad till en politisk agenda. Enligt Kumar är regeringarna i västvärlden de främsta förespråkarna för investeringar i kunskapsekonomin. Inom EU är visionen om kunskapssamhället tydligt formulerad med hjälp av en för alla medlemsstater gemensam plattform som kallas Horizon 2020. Motivet bakom plattformen är de utmaningar Europa står inför i framtiden. Med en befolkning som blir allt äldre, i kombination med en allt hårdare global konkurrens, måste EU:s medlemsstater inrikta sina ekonomier mot nya områden (Europeiska kommissionen, 2012). Den framtida tillväxten och de framtida arbetstillfällena behöver skapas genom innovationer inom produkter, tjänster och affärsmodeller. Utifrån detta konstaterande har begreppet kunskapssamhälle, enligt Europeiska kommissionen, blivit en central målbild i den europeiska framtidskildringen.

-
- ¹⁰ Walters (1996) beskriver benämningen som en nyanserad kritik av neoliberal strategier som driver in svagare arbetsmarknadsgrupper i lågt betalda deltidssarbeten.
- ¹¹ Foucault (1994a) kan tolkas mena att maktrelationen endast är möjlig så länge subjektet upplever grader av frihet att agera på egen hand. Även då maktbalansen ger uppenbara fördelar till någon av parterna är relationen fortfarande fungerande, så länge den underordnade parten har möjlighet att göra motstånd. Utan möjlighet att göra motstånd och utan möjlighet att iscensätta egna strategier för att förändra situationen finns ingen maktrelation att tala om, utan bara en totalitär och förtryckande makt.
- ¹² I boken *Kunskapssamhällets marknad* skildrar Schoug (2003, s. 12) kunskapssamhället som en föreställningsvärld där ord såsom "kunskap", "kompetens" och "konkurrens" är viktiga ledstjärnor. Centralt för föreställningen är sambandet mellan vetenskap och ekonomisk utveckling samt att utbildning är bästa lösningen för att möta framtidens utmaningar.
- ¹³ Hypoteserna utarbetades med utgångspunkt i Parments (2008) analys av "generation Y".
- ¹⁴ Referenser till Foucault i studier av medias makt kan sägas vara vanligt förekommande. Ett exempel är Reeves & Packers (2013) studie av polismyndighetens användning av media, vilket påstås ha ökat statens möjligheter att övervaka medborgare. I Sears & Godderis (2011) genusstudie granskas konceptet "*reality-TV*". I studien framhålls konceptet som ett framträdande fenomen inom populärkulturen och ett sätt att både göra motstånd mot och förstärka rådande normer rörande bland annat kön, etnicitet, klass, sexualitet och förmågor. Gemensamt för dessa studier är att de utgår från media som ett verktyg för makt snarare än från de medborgare som maktverktyget har avsikt att påverka.
- ¹⁵ Temaområdena är inspirerade av Miller & Rose (2013) Foucault-färgade diskussion om hur maktens strategier kan studeras med utgångspunkt i människans självbild. I diskussionen förordar Miller & Rose en strategi som innebär att forskaren med tre frågor undersöker narrativa skildringar: Vem har människan varit? Vem har människan blivit? Vem vill människan vara i framtiden?
- ¹⁶ I Nordquists (2011) artikel om rättskällornas position inom juridiken liknas SOU-rapporterna vid förarbeten som både är styrinstrument och kompletterande stöd till lagtexten.
- ¹⁷ Även Salomonsson (1998, s. 21) talar om stora och små berättelser i sin avhandling *Fattigdomens besvärjelser*. Salomonsson beskriver de stora berättelserna som legitimeringen av sanningarna som "utesluter det lokala och specifika till förmån för det generaliserbara". Mot de stora berättelserna ställer Salomonsson de små berättelserna som inte hörs, som är negligerade och betraktade som opassande i de stora berättelsernas ambition att framstå som rationella.
- ¹⁸ Lindholm (1985) menar att omformuleringen av det fostrande uppdraget kan förklaras med begreppet "burkkunskap". Vad författaren vill illustrera med begreppet är hur kunskapen som efterfrågas anpassas och paketeras av skolan, överförs till elever som slutligen överför kunskapsburken till arbetsmarknaden.
- ¹⁹ För att betrakta dessa ungdomar ur ett jämförande tidsperspektiv visar Skolverkets (2014) statistik för till exempel läsåret 2013/2014 att 98 % av grundskolans elever sökte till en gymnasieutbildning.
- ²⁰ I Starrins et al. (1985) arbetsmarknadsstudie skildras hur synen på arbetslöshet förändrades under årtiondet. På arbetsmarknaden fanns en etablerad syn på arbetslöshet som en tillfällighet som drabbade så få att detta sällan fick uppmärksamhet. Från att ha varit ett problem som kunde lösas utan större svårighet blev arbetslösheten emellertid allt mer bekymmersam, inte minst på grund av uppfattningen att det på grund av den ekonomiska omställningen uppstått en brist på nya arbetstillfällen.
- ²¹ Enligt Piipola (2010) innehåller arbetslinjen en grundläggande idé om att alla ska arbeta efter egen förmåga för att bidra till gemensam finansiering av välfärdssamhället. I denna idé hävdas arbetet

-
- ha en central betydelse för människans liv. Dessutom ska arbetet förhindra utanförskap och ha en positiv inverkan på människans psykiska och fysiska hälsa. Enligt Elmer et al. (2000) och Korpi et al. (2003) (anförda i Piipola 2010) innehåller arbetslinjen även en tydlig moralisk skyldighet att arbeta när den politiska målsättningen är full sysselsättning.
- ²² Bland andra ser Svenskt Näringsliv (2014) positivt på utvecklingen av den tidsbegränsade anställningsformen. Den både förenklar ungdomars inträde på arbetsmarknaden och är en språngbräda till tillsvidareanställningar. Svenskt Näringsliv får stöd av bland andra de Graaf-Zijls et al. (2011) studie. I studien observeras att anställda med tidsbegränsade anställningskontrakt per automatik har lättare att bli tillsvidareanställda, bland annat eftersom arbetsgivare ser dessa som redan erfarna och kunniga. I motsats till den positiva bilden pekar Håkansson (2000, s. 1) på anställningsformens baksidor. Till exempel riskerar lågutbildade att oftare fastna i perioder av tidsbegränsade anställningar som varvas med arbetslöshet. Yngre arbetstagare hör till dem vars funktion i högre grad karaktäriseras av det Håkansson benämner "kapacitetsflexibilitet" (s. 15), det vill säga att man blir lösningar på branschspecifika behov av att möta periodiska upp- och nedgångar i efterfrågan.
- ²³ I Peter Håkanssons avhandling *Ungdomsarbetslösheten* (2011) dras slutsatsen att ungas uppbyggnad av egna nätverk minskar risken för arbetslöshet. Således betonar Håkansson vikten av att bland unga lyfta fram betydelsen av nätverksskapande och mobiliseringen av socialt kapital.
- ²⁴ Moral berörs även av bland andra idéhistorikern Ronny Ambjörnsson (1988). Enligt denne samverkade det tidiga 1900-talets nykterhetsrörelse, fackföreningsrörelse och bildningsrörelse för att inpränta en moralisk rättfärdighet bland arbetarna. Den skötsamme arbetaren förväntades vara ansvarsfull och skötsam och alltid uppträda värdigt.
- ²⁵ Enligt Macleod förekommer den amerikanska drömmens principer oftare inom välfärdssamhällen som betraktar utanförskap och marginalisering som personliga misslyckanden, snarare än orsakade av samhället.
- ²⁶ Till sin karaktär påminner innebörden av estetiska resurser om innebörden av emotionellt arbete (se t.ex. Hochschild 2002). Jag har emellertid valt att inte använda det senare begreppet på grund av Foucaults metodologiska påpekande. Enligt dennes riktlinjer är det foucaultianska maktperspektivet oförenligt med en analys av människans inre tankevärld, något jag ser som svårt att undvika på grund av det emotionella arbetets natur.
- ²⁷ Analysen är inspirerad av Agambens (1995) resonemang om hur normer medverkar till att skapa ordning genom att i ett och samma "rum" dra en osynlig gräns mellan det legala och det illegala.
- ²⁸ Missbruksproblem bland unga arbetslösa återknyter till ett flertal studier som kartlägger sambandet mellan arbetslöshet och riskbeteenden (se t.ex. Hammarström 1994; Socialstyrelsen 2010).
- ²⁹ Ett liknande händelseförlopp skildras av Illeris (2003) i en intervjustudie med danska vuxenstuderande. Samtidigt som de intervjuade har en vetskap om att utbildning förmodligen förbättrar situationen på arbetsmarknaden, representerade skolan ett misslyckande. En återgång i vuxen ålder innebar således inte bara att minnena av den misslyckade skolgången reaktiveras. Det finns bland de intervjuade även en medvetenhet om risken att historien återupprepas och att även vuxenstudierna kommer att misslyckas.
- ³⁰ Sambandet mellan yrkesvalet och mediekonsumtionen studeras av bland andra Uzzell (1961), vars studie pekar på ett positivt samband. Även Gunter & McAleer (1997) menar att det finns starka belägg för att tevetittandet har potential att fungera som en slags yrkesvägledare för unga människor, i synnerhet bland de mer frekventa tevekonsumenterna.
- ³¹ I Beverly Skeggs (1977) bok *Att bli respektabel* skildras begreppet respektabilitet som ett eget fenomen. Respektabiliteten formar relationer mellan människor och mellan människor och situationer med utgångspunkt i olika värden. Ursprungligen har omständigheter kring

respektabiliteten grundats i föreställningar om medelklassen som en förebild för det normala och idealiserade levnadssättet.

- ³² Den brittiska sociologen Diane Seymour (2004) talar med utgångspunkt i en Bourdieu-inspirerad idé om symbolvärden. Seymour menar att mat, som symbol för olika värden, ger människor olika maktpositioner.
- ³³ Eriks berättelse kan också knytas an till Bakkevig Dagslands et als. (2015) studie om norska restaurangpraktikanter arbetsituation. Enligt författarna tenderar restaurangpraktikanternas negativa erfarenheter tillskrivas antingen specifika personer på arbetsplatsen eller den position i hierarkin som praktikanten tilldelas. Däremot uttrycker färre en ovilja att fortsätta arbeta i restaurangbranschen eller en ovilja att utföra de arbetssysslor som blir tilldelade.
- ³⁴ I Ahmeds et al. (2012) studie visas med hjälp av påhittade jobbansökningar till arbetsgivare inom restaurang och handel att yngre arbetssökande får märkbart fler svar än de arbetssökande som uppges vara äldre. Även Diskrimineringsombudsmannen (2012) uppmärksammar samma problematik. Under 2010 hanterade myndigheten 214 anmälningar rörande åldersdiskriminering i arbetslivet, varav cirka 60 % kom från män.
- ³⁵ Se sidan 44